

Problemi i mogućnosti ekonomskog razvoja grada Osijeka

Zemljak, Mislav

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:942284>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Mislav Zemljak

**Problemi i mogućnosti ekonomskog razvoja grada
Osijeka**

Diplomski rad

**Zagreb
2019.**

Mislav Zemljak

**Problemi i mogućnosti ekonomskog razvoja grada
Osijeka**

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistra edukacije povijesti i geografije

**Zagreb
2019.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija *Povijest i geografija*; smjer: *nastavnički* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc.

Vedrana Prelogovića

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Problemi i mogućnosti ekonomskog razvoja grada Osijeka

Mislav Zemljak

Izvadak: Predmet istraživanja ovog diplomskog rada ekonomski je razvoj grada Osijeka. Povijesni prikaz, koji počinje s opisivanjem ekonomske situacije od razdoblja Austro-Ugarske Monarhije do danas, kroz promjenu državnih tvorevina i političkih sustava objašnjava neke od uzroka trenutnog gospodarskog stanja. Najuočljivija promjena je značajan pad broja industrijskih postrojenja te je to prikazano na geografskoj karti kako bi se uočile promjene u prostoru. Loši ekonomski trendovi kao rezultat gradu Osijeku donijeli su negativna demografska kretanja. Rezultati istraživanja pokazali su da stanovništvo grada Osijeka, osim što iseljava, karakterizira i proces senilizacije. U radu je pomoću SWOT analize dan osvrt na to koje su mogućnosti, ali i problemi u razvoju grada.

72 stranica, 40 grafičkih priloga, 6 tablica, 78 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Osijek, ekonomski razvoj, problemi, mogućnosti

Voditelj: doc. dr. sc. Vedran Prelogović

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Vedran Prelogović
prof. dr. sc. Dražen Njegač
doc. dr. sc. Ružica Vuk

Tema prihvaćena: 6.12.2018.

Rad prihvaćen: 12.9.2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

Problems and possibilities of economic development of the city of Osijek

Mislav Zemljak

Abstract: The main subject of this research paper is the economic development of the City of Osijek. Historical representation starts off with the insight into economic situation from the time of the Austro-Hungarian Monarchy up until present time. It shows the change in state formations and political systems and also explains some of the causes of the present economic state. The most noticeable change shows in the significant decrease in the number of industrial facilities, as shown on the geographical map to represent the changes in territory. The results of this research show that the main characteristic of the population of the City of Osijek is the emigration followed by the aging process. Using SWOT analysis this paper gives the review of the possibilities and issues in the further development of the city.

72 pages, 40 figures, 6 tables, 78 references; original in Croatian

Keywords: Osijek, economic development, problems, possibilities

Supervisor: Vedran Prelogović, docent

Reviewers: Vedran Prelogović, docent
Dražen Njegač PhD, Full Professor
Ružica Vuk, docent

Thesis submitted: 6/12/2018

Thesis accepted: 12/09/2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Predmet istraživanja	1
1.2. Ciljevi i zadaci istraživanja	2
1.3. Istraživačka pitanja	2
1.4. Prostorni obuhvat rada	3
1.5. Pregled dosadašnjih istraživanja	6
1.6. Metodologija istraživanja	7
2. EKONOMSKOGEOGRAFSKI RAZVOJ OSIJEKA	8
2.1. Razdoblje Austro-Ugarske uprave	8
2.2. Međuratno razdoblje	12
2.3. Socijalističko razdoblje	16
2.4. Razdoblje tržišnog gospodarstva	20
3. DEMOGRAFSKA STRUKTURA OSIJEKA	24
3.1. Negativna demografska kretanja	24
3.2. Strukturna obilježja stanovništva	28
3.2.1. Biološki sastav stanovništva	28
3.2.2. Društveno-gospodarski sastav stanovništva	30
3.2.2.1. Sastav stanovništva prema gospodarskoj aktivnosti	30
3.2.2.2. Sastav stanovništva prema djelatnosti	33
3.2.2.3. Obrazovna struktura stanovništva	35
4. PROPAST INDUSTRIJE	39
5. MIGRACIJE	51
6. MOGUĆNOSTI EKONOMSKOG RAZVOJA U SUVREMENOM RAZDOBLJU	55
3.1. Osijek Software City	56
3.2. Osijek – sveučilišni grad	58
3.3. Razvoj turizma u gradu Osijeku	61
3.4. NK Osijek – Pampas 2020.	63
3.5. Gospodarske zone	65
3.6. Poduzetnički inkubator	66

7. SWOT ANALIZA EKONOMSKOG RAZVOJA GRADA OSIJEKA	68
8. ZAKLJUČAK	70
POPIS LITERATURE	VII
Literatura	VII
Izvori	X
Web stranice	XI
PRILOZI	XIII
Popis slika	XIII
Popis tablica	XIV
PRIPREMA ZA NASTAVNI SAT GEOGRAFIJE	XVI

1. UVOD

Osnova ekonomskog razvoja grada Osijeka uvjetovana je ponajprije (ne)iskorištavanjem ekonomskog potencijala, kako danas, tako i u prošlosti. Može se reći da se grad Osijek razvio zahvaljujući raznim djelatnostima koje su bile zastupljene u gradu. Kao najznačajniji faktori historijskogeografskog razvoja ističu se obrtništvo i trgovina. Osim obrtništva i trgovine postojale su i brojne druge djelatnosti u prošlosti koje su grad usmjerile prema današnjoj funkciji središta županije i makroregionalnog središta.

Kao i svakom urbanom naselju, tako i gradu Osijeku, razvoj gospodarskih djelatnosti uvjetovao je transformaciju društva i prostora. Do relativno nedavno grad Osijek je slovio kao grad s velikom industrijskom proizvodnjom, dok je danas teško nabrojiti više od nekoliko uspješnih ili relativno uspješnih poduzeća koji zapošljavaju veći broj radnika. U samom gradu, najveća okupljališta radnih mjesta su trgovinska poduzeća čijim djelovanjem izostaje segment proizvodnje.

Ekonomski razvoj grada je kompleksan proces, kao i historijskogeografski razvoj, a ujedno su i međusobno isprepleteni. Za razvoj grada Osijeka karakteristično je da, u kojoj god državi se nalazio, uvijek je bio u njenom rubnom dijelu. U Državi SHS, Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji, državama u kojima se tijekom svoje povijest nalazio, Osijek je bio van glavnih prometnih puteva, te mu to definitivno nije pogodovalo. Promatrajući njegov razvoj, posebice razvoj trgovine i obrtništva u drugim državnim sistemima moguće je zaključiti da su ga te djelatnosti prometnule u trgovačko i prometno čvorište.

Ekonomski (ne)razvoj grada Osijeka karakterizira propadanje industrije, a u novije vrijeme, kao posljedica toga, posebno u trenutnom međupopisnom razdoblju, negativni demografski trendovi. Kako bi se gradu pomoglo, potrebno je ustvrditi probleme i uvidjeti mogućnosti koje se nude u Osijeku. Upravo je to tema ovog diplomskog rada.

1.1. Predmet istraživanja

Ekonomski razvoj možemo definirati kao kompleksan proces međusobno povezanih promjena ekonomskih veličina i njihovih strukturnih odnosa koji dovodi do rasta proizvodnje, dohotka i bogatstva radi punijeg zadovoljenja potreba ljudi i rasta individualnog i društvenog blagostanja (Hrvatska enciklopedija, n.d.).

Upravo će ekonomski razvoj grada Osijeka biti predmet istraživanja ovog rada. Bit će prikazana demografska struktura grada kao odraz ekonomske situacije, te postojeći i planirani projekti koji mogu ponuditi pozitivne promjene u njegovu ekonomskom razvoju.

Ekonomske su djelatnosti, a posebice industrija, bile ključan pokretač razvoja grada u njegovoj prošlosti. Ekonomski razvoj očitovao se u transformaciji grada, a ta transformacija izražava se u socioekonomskoj, funkcionalnoj i morfološkoj dimenziji prostora. Kako danas o gradu Osijeku dominiraju vijesti s negativnim predznakom, posebno kada se govori o ekonomiji, može se zaključiti da su se ti brojni negativni procesi i trendovi odrazili na socioekonomska kretanja i prostorni razvoj grada.

1.2. Ciljevi i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja je analizirati i prikazati socijalnogeografsku transformaciju grada Osijeka, koja je potaknuta prvenstveno ekonomskim, a onda i društvenim procesima. Proučavanjem uzroka koji su uvjetovali suvremenu situaciju u prostoru grada Osijeka te postojećim planiranim projektima dokazat će se da grad Osijek ima mogućnosti za ekonomski razvoj kojeg će karakterizirati pozitivni trendovi.

Temeljni zadatak ovog rada je istražiti uzroke, posljedice i faktore ekonomskog i prostornog razvoja grada Osijeka s naglaskom na suvremenom i budućem razdoblju. Također, zadaci ovog istraživanja će biti, uz pomoć prikupljene literature i statističkih podataka, analizirati socioekonomske promjene, te uočiti i prikazati funkcionalnu i morfološku transformaciju grada. Nadalje, zadatak će biti i istaknuti mogućnosti razvoja, te na kraju odgovoriti na postavljena istraživačka pitanja.

1.3. Istraživačka pitanja

Nameće se pitanje zašto uopće istraživati ovaj prostor? Odgovor leži u činjenici da je grad Osijek središte jedne od četiriju makroregija u Republici Hrvatskoj. Također regija Istočna Hrvatska, čije je središte također grad Osijek, zauzima petinu teritorija Republike Hrvatske što dovodi do zaključka da je i strateški važno baviti se ovim i ovakvim pitanjima.

Bitno je istaknuti kako su uzroci razvoja kumulativno povezani, pa je teško poredati ih hijerarhijski. Stoga će se odgovori na istraživačka pitanja vrlo lako moći povezati s odgovorima drugih istraživačkih pitanja.

Istraživačka pitanja postavljena su na temelju proučavanja i poznavanja dosadašnjih istraživanja, a ona su sljedeća:

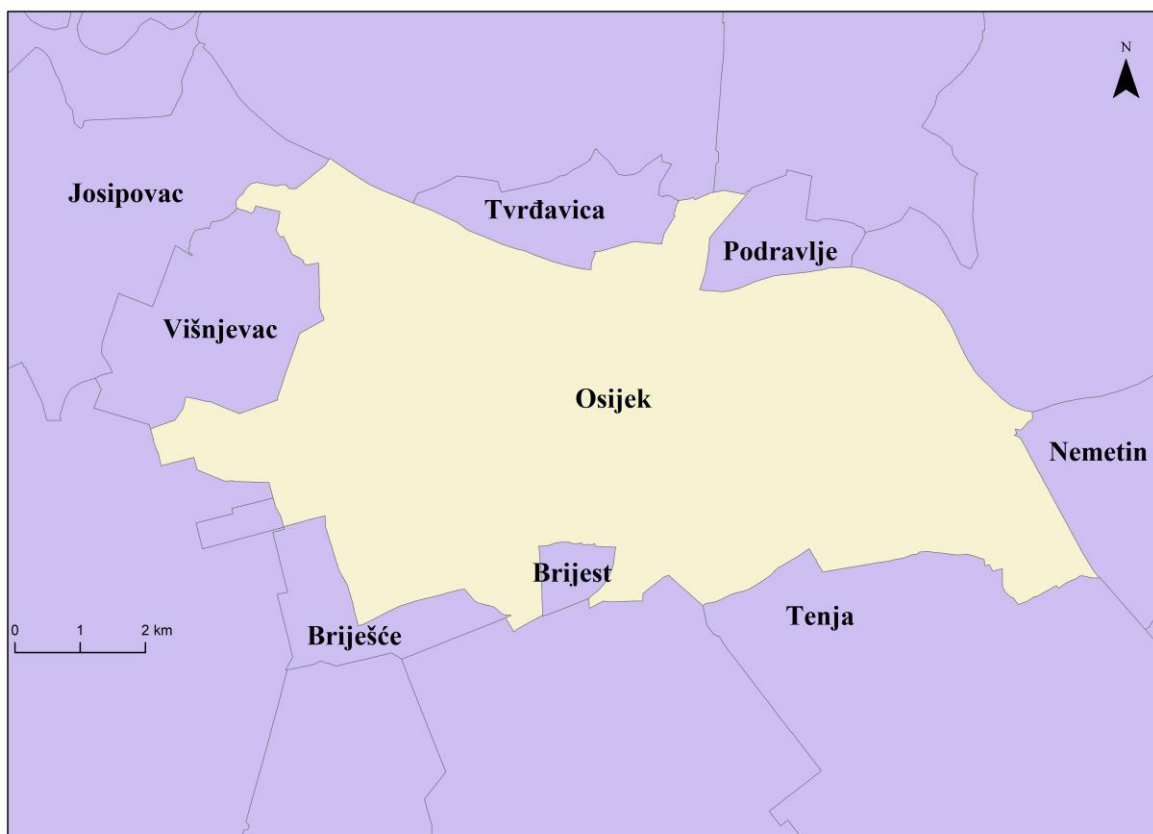
1. Koji su se historijskogeografski čimbenici najsnažnije odrazili na ekonomski razvoj Osijeka?
2. Kako je geografski položaj Osijeka utjecao na njegov ekonomski razvoj?
3. Koliki je utjecaj negativnih ekonomskih trendova na demografsku strukturu Osijeka?
4. Ima li Osijek potencijal za bolji ekonomski razvoj u budućnosti?

1.4. Prostorni obuhvat rada

Prostorni obuhvat ovog rada odnosi se na prostor grada Osijeka. Pojam Grad Osijek odnosi se na administrativno-teritorijalnu jedinicu, dok grad Osijek označava samo naselje koje se nalazi unutar područja Grada. Grad Osijek ima ukupno 108 048 stanovnika, a samo naselje Osijek broji 84 104 stanovnika. Prema tim podacima Osijek je četvrti grad po veličini u Republici Hrvatskoj i grad s najmanjim stupnjem demografske koncentracije (Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011; Njegač, 2012). Radi želje za detaljnijim prikazom situacije, promatrani prostor u ovom radu će biti samo naselje Osijek.

Naselje Osijek podijeljeno je na sedam gradskih četvrti: Donji grad, Gornji grad, Industrijska četvrt, Jug 2, Novi grad, Retfala i Tvrđa. Površina samog naselja Osijek iznosi 59,11 km², dok s okolnim naseljima zauzima površinu od 174,85 km² (Grad Osijek, 2018).

Grad se širi u smjeru zapad-istok u dužini od oko 10 km, dok se planskim mjerama potiče razvoj prema sjeveru i jugu. Sjeverno od rijeke Drave izgrađena su samo dva naselja – Podravlje i Tvrđavica. (sl. 1) Ipak, utjecaj Osijeka je znatno širi u Baranji pa su naselja Bilje i Darda postali do danas dijelovima šireg gradskog područja (Njegač, 2002).

Sl. 1. Područje grada Osijeka i njegova okolica

Izradio: Mislav Zemljak

Pojam grad označava složeni društveni fenomen koji se prostorno i vremenski očituje u raznim oblicima i funkcijama (Vresk, 2002). Vresk (1990) definira grad kao specifičan oblik ljudske naseljenosti, a obilježava ga velika koncentracija ljudi, radnih mjesta, stanova, kapitala te većeg broja proizvodnih i uslužnih djelatnosti. Grad možemo definirati i kao teritorijalnu i relativno samostalnu polifunkcionalnu zajednicu koja je nastala dugotrajnim društvenim procesima u određenom prostoru radi zadovoljavanja određenih potreba kroz koju čovjek doživljava cijelo društvo (Bjelajac, 1992). Slijedom toga grad Osijek je relativno samostalna funkcionalna zajednica koju obilježava velika koncentracija ljudi, radnih mjesta, stanova, itd. Grad Osijek administrativno je središte Osječko-baranjske županije. Prema nodalno-funkcionalnoj regionalizaciji grad Osijek je središte osječke makroregije, a prema uvjetno homogenoj regionalizaciji Hrvatske pripada istočnohrvatskoj (donjodravsko-dunavskoj) ravnici (Magaš, 2013). Istok Hrvatske se ne ističe veličinom i brojem stanovništva, ali njezina posebnost je u geografskom položaju i prirodnogeografskim karakteristikama. Osim bogate prirodne osnove koju ima ovaj prostor Hrvatske, njega karakterizira i čvorišni prometni položaj (Sić, 1975).

Jedna od faktora koji utječe na ekonomski razvoj je prometni položaj. Osijek se nalazi u blizini sjecišta dvaju važnih prometnih koridora na europskoj razini. Prvi je koridor X (pravac Salzburg-Ljubljana-Zagreb-Beograd-Skopje-Solun), a drugi je koridor Vc (ogranak koridora V) (pravac Budimpešta-Osijek-Sarajevo-Ploče). Ovaj prometni pravac vrlo je bitan kako za razvoj Slavonije, tako i za jug Republike Hrvatske. Na tom prostoru gradi se autocesta, a hrvatski dio bi trebao biti završen do 2021. godine. Most na rijeci Dravi kod naselja Petrijevci u blizini Osijeka je u završnoj fazi radova (sl. 2). Procjenjuje se da će, nakon završetka radova, ovim meridionalnim prometnim pravcem biti potrebno šest do sedam sati da se dođe iz Budimpešte do Ploča, što bi zasigurno pridonijelo očekivanom funkcionalnom i prostornom razvoju Osijeka i daljnjem formiranju osječke nodalno-funkcionalne regije. Osim toga, Osijek ima i povoljan prostorni odnos s koridorom VII (rijeka Dunav) (URL-1; Sić, 2012). Upravo mosni prijelazi na Dunavu kod Batine, Erduta i Iloka prema Vojvodini imaju znatan utjecaj na regionalni centar – Osijek, njegov širi gravitacijski prostor, te u konačnici i na samu regiju u cjelini (Sić, 1975). Također, prometnogeografski položaj grada Osijeka može se okarakterizirati kao vrlo povoljan i pristupačan u odnosu na blizinu velikih gradova. Tako se on smjestio 278 km od Zagreba, 112 km od Novog Sada, 148 km od Tuzle, 216 km od Banja Luke, 186 km od Beograda i 257 km od Budimpešte (Grad Osijek, 2018).

Sl. 2. Novoizgrađeni most koji se nalazi na koridoru Vc preko rijeke Drave, kod naselja Petrijevci

Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

1.5. Pregled dosadašnjih istraživanja

Prostor grada Osijeka bio je predmetom analize brojnih istraživanja. O njegovom ekonomskom razvoju u prošlosti pisano je podosta, dok o suvremenim problemima uglavnom postoje podaci koji su dostupni putem internetskih izvora. O promatranom prostoru česti su tekstovi o Osijeku kao dijelu neke veće cjeline, na primjer Slavonije ili istočne Hrvatske.

O gradu Osijeku i njegovom ekonomskom razvoju te brojnim gospodarskim djelatnostima ističe se monografija Zlate Živaković-Kerže (1999). U knjizi *S tradicionalnih na nove puteve – trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.* donosi historijski pregled razvoja trgovine, obrta, industrije i novčarstva u gradu Osijeku s osvrtom na utjecaj razvoja tih djelatnosti na razvoj samoga grada. Nadalje, Živaković- Kerže (1996) u knjizi *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)* govori o razvoju grada i prometnom povezivanju unutar grada. Osim nje, s ekonomskohistorijskog aspekta pisao je Stjepan Sršan (1996) u knjizi *Povijest Osijeka*. On donosi sažet prikaz prošlosti Osijeka s osvrtom na političku situaciju i ekonomsko stanje grada. Mažuran (1996) također donosi sintezu razvoja grada Osijeka iz više aspekata. Urbani razvoj grada Osijeka bio je predmet interesa Jukića i Pegana (2006). Singer i Turkalj (1998) napravili su najopširniju sintezu osječke industrije. Divjak (1980) u svojoj monografiji *Slavonija '80* donosi popise osnovnih organizacija udruženog rada (OOUR). Iz nje uočavamo brojnost poduzeća koja su djelovala u gradu Osijeku. Anić (1970) se bavi mogućnostima razvoja industrije osječke regije. Đidara (1998) proučava razvoj trgovine i obrtništva od sredine 19. stoljeća do kraja Domovinskog rata.

U novije vrijeme, o gospodarstvu grada Osijeka i transformaciji prostora također postoje neka djela koja treba istaknuti. Tako su se Njegač i dr. (2010) bavili promjenama u funkcionalno-prostornoj strukturi Osijeka nakon uspostave samostalne Hrvatske. Sić (2012) je analizirao potencijale prometnih koridora za razvoj osječke regije. Pavičić (2009) se zanimala za ratne štete uzrokovane Domovinskim ratom i njihovom refleksijom na razvoj grada Osijeka. Rajković Iveta i Horvatin (2017) su se bavile iseljavanjem mladih u Irsku pri čemu su se posebno pozabavile mladim Slavoncima. Singer (2015) donosi strategiju razvoja Osijeka u kojoj argumentira tezu da Osijek treba što prije obaviti prelazak s industrijskog tipa grada na tip inteligentnog grada.

Morfološke promjene grada do kraja 20. stoljeća mogu se pratiti u radu Gaćine i Ivankovića (1996) *Planovi i vedute Osijeka*.

1.6. Metodologija istraživanja

Na početku izrade rada prikupljena je literatura te izvori koji su poslužili za upoznavanje s problematikom sadržaja te postavljanjem radnih hipoteza. Pri izradi ovog diplomskog rada korištene su razne metode. Pri objašnjavanju historijskogeografskog i ekonomskog razvoja Osijeka korištena je metoda deskripcije. Metoda analize korištena je pri obradi podataka koji se tiču demografske strukture stanovništva. Zaključci o utjecaju ekonomskih čimbenika na demografska kretanja i utjecaju prometnog položaja na ekonomski razvoj doneseni su metodom indukcije. Metodom dedukcije donesen je zaključak o mogućnostima ekonomskog razvoja Osijeka.

Što se tiče kvalitativnih metoda prikupljanja podataka korišteno je više njih, no većinom je to bila analiza sadržaja tekstualnih izvora. Većina se odnosi na stručnu literaturu te članke iz znanstvenih časopisa, dok se manji dio odnosi na novinske članke i portale. U definiranju pojedinih pojmova kao što su „BIOS“, „ekonomski razvoj“ i „turizam“ korištene su mrežne stranice Hrvatske enciklopedije (<http://www.enciklopedija.hr>).

Statistički podaci o demografskoj slici grada preuzeti su većinom s mrežnih stranica Državnog zavoda za statistiku. Podatke o turizmu grada Osijeka u 20. stoljeću ustupio je gospodin Siniša Maurus, djelatnik Turističke zajednice Grada Osijeka.

Za prikupljanje podataka o lokacijama pojedinih industrijskih postrojenja korišten je izvještaj Privredne komore Slavonije i Baranje iz 1980. pod nazivom *Slavonija '80*. Prikupljeni podaci iz literature vizualizirani su korištenjem softvera ArcGIS 10.1.

Priložene fotografije koje prikazuju tvornice i ostatke osječkih tvornica napravljene su terenskim istraživanjem obavljenom u travnju 2019. godine.

Netom prije evaluacije radnih hipoteza u zaključku napravljena je SWOT analiza koja je ukazala na snage, slabosti, prilike i prijetnje ekonomskog razvoja grada Osijeka.

2. EKONOMSKOGEOGRAFSKI RAZVOJ OSIJEKA

Kada govorimo o ekonomskom razvoju grada Osijeka, ističe se kao zajednički nazivnik svih dosadašnjih povijesnih razdoblja, mišljenje hrvatske povjesničarke Mire Kolar-Dimitrijević koja je većinu svog historiografskog rada posvetila ekonomskom razvoju pojedinih dijelova Hrvatske, pa tako i Osijeka. Nju Živaković-Kerže (1999) parafrazira te tvrdi da ona smatra da geopolitički položaj grada Osijeka njemu predstavlja ujedno i sreću i nesreću. On je povoljan u dobrim povijesnim okolnostima koje djeluju poticajno, dok s druge strane, kad su političke i druge okolnosti nepovoljne, onda one stavljaju ograničenja koja mogu biti presudna u skladnom razvoju. Ona postavlja i pitanje: nisu li mnoge generacije Osječana upoznale upravo te nepovoljne prilike, a ograničenja pred kojima su se našli su zapravo uzroci nazadovanja ili barem sporijeg razvoja na pojedinim područjima?

Ekonomski razvoj grada opisat će se kroz nekoliko karakterističnih faza. Izdvojene faze donose promjenu uprave, državnih granica, ali i društvenog uređenja, a sve to ima utjecaja na razvoj.

2.1. Razdoblje Austro-Ugarske uprave

Tijekom 19. stoljeća Osijek je bio središte Virovitičke županije, a od ranijih razdoblja i središte Slavonske vojne krajine. Zahvaljujući tim važnim centralnim funkcijama, Osijek je rastao brže od ijednog drugog grada u Hrvatskoj i Slavoniji. Velik priljev stanovnika iz raznih zemalja pretvorio ga je u ne samo živo kulturno i gospodarsko središte nego i u multietnički i multikonfesionalni grad, a to su neke od karakteristika koja će ga karakterizirati u budućem razvoju (Budak, 2007).

Grad Osijek bio je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće istaknuto prometno-gospodarsko središte i sjedište Virovitičke županije. Do izgradnje željezničke pruge Dalj – Brod na Savi (1878.) gotovo sva trgovina s Bosnom, Ugarskom i podunavskim kneževinama prolazila je preko prostora grada Osijeka te ga je to tada definitivno ucrtalo na trgovačku kartu ovih prostora (Živaković-Kerže, 1999).

Vranješ-Šoljan (1991) navodi da gradovi kao što su Sisak, Brod, Zemun i slični prednjače po relativnom broju poljoprivrednog radništva, dok gradovi Zagreb i Osijek prednjače u broju industrijskog radništva 1890. godine. Ovo je bitan podatak koji govori o ekonomskom identitetu grada s obzirom na činjenicu da se nalazi u uvjetno rečeno poljoprivrednom prostoru, dok u njemu prednjači industrijsko stanovništvo.

Nadalje, iz Osijeka su se zrakasto širile trgovačke veze na sve strane – prema drugim dijelovima Hrvatske, posebice prema Središnjoj Hrvatskoj, zatim prema Ugarskoj, ali i prema Bosni, Srbiji, Osmanskom Carstvu i drugim podunavskim zemljama. Treba imati na umu i blizinu mađarskih gospodarskih i kulturnih središta, preko kojih su se neposredno ili posredno odvijale veze s Češkom i Austrijom.

Godišnji, osječki sajmovi bili su prekupna točka za velike sajmove, kao što je bio peštanski, na kojem su svi bosanski proizvodi nalazili tržište. Osječki su trgovci tada jedini posrednici toga velikog trgovačkog prometa. Zbog povoljnog geografskog položaja u blizini sjeverne i južne granice bio je grad na Dravi s funkcijom pretovarnog i raspodjelnog središta za uvezenu robu. Gotovo je oduvijek promet Dravom, povezan s dunavskom plovidbom, donosio veću dobit od suhozemnog prometa. Veliki broj lađa dovezio je u Osijek i iz njega odvezio veće količine žita, vina, žive stoke, ali i ratnog i drugog materijala. Trgovalo se ribom koju su lovili gradski ribari na rijekama Dravi, Savi i Dunavu.

U gradu Osijeku trgovalo se raznim dobrima, a osim ranije navedenog, može se istaknuti i trgovina željezom, bakrom i olovom, te domaćim šumarskim proizvodima (za koje postoji dokumentacija da su je splavari dopremali Dravom i Savom do Zagreba).

Međutim, nakon izgradnje željezničke pruge Dalj – Brod na Savi pretrpio je Osijek snažan, za njega nepovoljan gospodarski udar. Trgovini s Bosnom posljednji je udarac zadao bosansko-hercegovački ustanak (1875. - 1878.) te zatvaranje ugarsko-austrijske granice zbog stočne kuge pa je sve to smanjilo, ne samo domaću trgovinu, nego i tranzit preko Hrvatske (Živaković-Kerže, 1996; Cuvaj, 1949; Živaković-Kerže, 1999; Plavšić, 1904).

Grad Osijek koristio se mogućnostima i prednostima svoga povoljnog prometno-geografskog položaja, posebice u podunavsko-sjevernojadranskoj orijentaciji Austro-Ugarske monarhije (sl. 3). Do početka 20. stoljeća postao je vrlo važno regionalno središte istočne Hrvatske. Osijek je bio glavno središte žitne trgovine i trgovine stokom u Slavoniji i kao takvo posebice se snažno razvijao do početka Prvoga svjetskoga rata (Živaković-Kerže, 1999).

Sl. 3. Prikaz županija u Hrvatskoj i Slavoniji 1883. godine

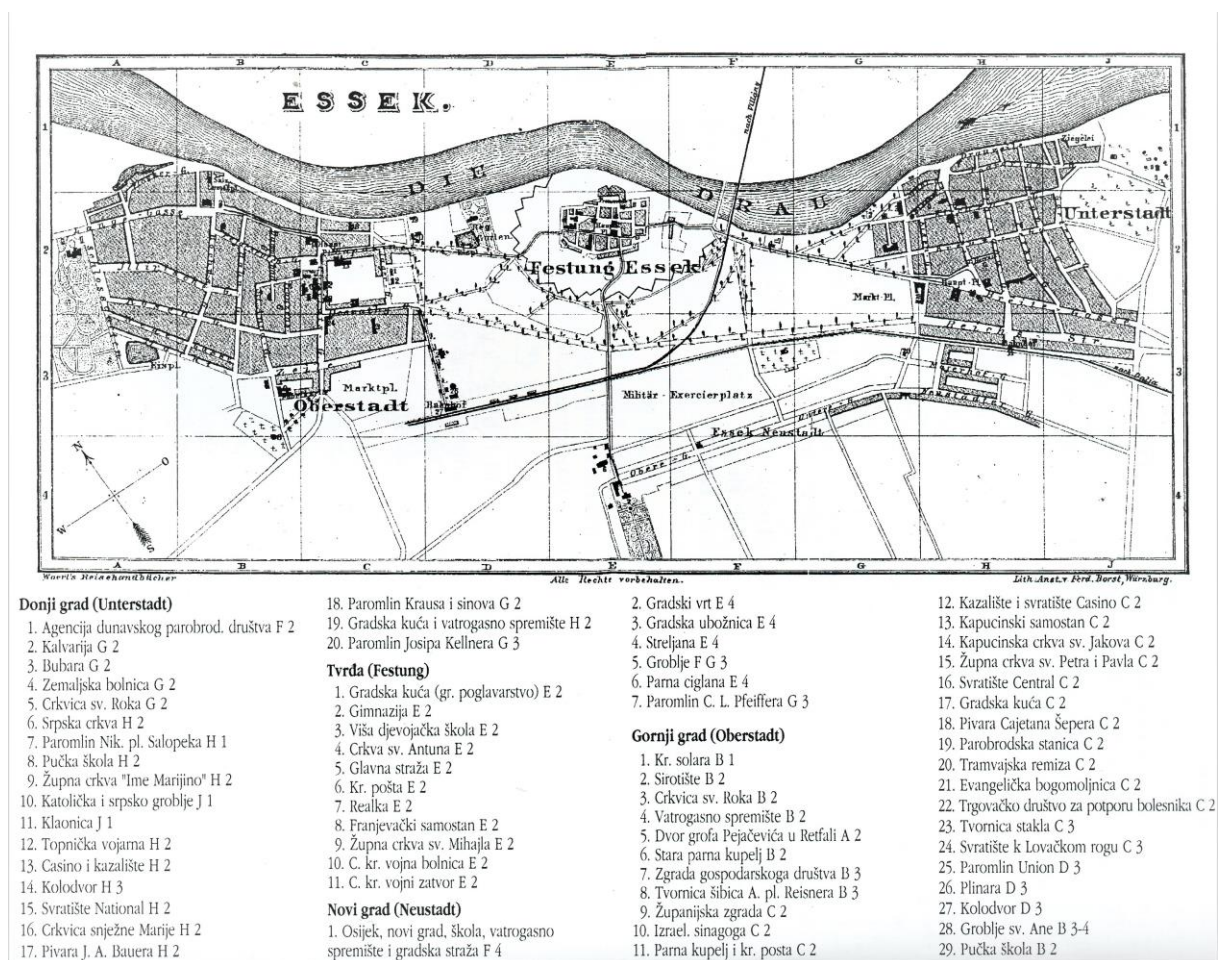
Izvor: Sršan, 1996.

Kao što je ranije navedeno, Osijek je do velike gospodarske krize 1873. godine imao spori razvoj, ali je nakon te krize nazadovao. Ipak, krajem 19. stoljeća, u gradu je razina gospodarske djelatnosti dignuta na zavidnu razinu, a to je postignuto razvojem tvornica u gradu osnovanih prije krize. Tako treba istaknuti osnivanje moderne tvornice žigica 1856. godine. Godine 1860. nastaje moderna tvornica za preradu koža. Na tradicijama pivarske manufakturne proizvodnje osnovana je moderna pivovara 1854. godine (koja posluje i danas). Nadalje, osnovana je i tvornica željeza, stakla i pokućstva Kaiser i Povišil. Nakon krize 1873. godine, vodenice, po kojima je grad Osijek bio poznat zamijenjene su paromlinima, a po tome je Osijek konkurirao čak i Budimpešti. Nadalje, nakon krize osnivaju se i brojne obrtničke zadruge te su one postigle zavidna europska priznanja koja možemo vidjeti u njihovim memorandumima. 1861. godine osnovana je Prva osječka dionička štedionica, a već 1869.

osniva se Slavonska komercijalna i eskomptna banka, a 1872. godine Slavonska središnja štedionica (Živaković-Kerže, 1999).

U gradu Osijeku poglavito se razvijala prerađivačka djelatnost, od prehrambene do drvo-prerađivačke. Godine 1890. broj obrtnika povećao se na 1060 (Sršan, 1996). Taj broj treba staviti u odnos s činjenicom da je grad u to vrijeme imao 21 547 stanovnika iz čega se može zaključiti da je svaki dvadeseti stanovnik bio obrtnik.

O visokom ekonomskom razvoju svjedoči i činjenica da se u gradu u tom razdoblju razvija velik broj radničkih, socijalnih, zdravstvenih, humanitarnih, prosvjetno-kulturnih i športskih udruga te klubova. To je dakako odraz pojave novog građanskog društva i potrebe da se profesionalno, socijalno i politički, prosvjetno i kulturno, pa i sportski pouče i udruženi zaštite svoje interese.

Sl. 4. Plan grada Osijeka iz 1893. godine

Izvor: Gaćina i Ivanković, 1996.

Na planu grada Osijeka iz 1893. godine uočava se nekoliko bitnih zona (sl. 4). Prvo može se jasno uočiti tri urbana nukleusa koji će težiti svom povezivanju u jednu cjelinu – Gornji grad zapadno od Tvrđe, Tvrđu i istočno od nje - Donji grad. Zatim, evidentno je da je početni stadij razvoja grada Osijeka povezan uz desnu obalu rijeke Drave te da su u gradu brojne i razne gospodarske djelatnosti koje su pobrojane ispod plana grada od strane autora.

Na kraju ovog dijela, za razdoblje iza 1848. godine može se reći da je bogato važnim događajima koji su usmjerili prostorni razvoj Osijeka prema modernom gradu. Prvo je bitna izgradnja željezničke pruge 1869. godine, zatim povlačenje vojne komande iz Tvrđe, te na kraju i zakon o zabrani građenja u prostoru oko Tvrđe čime se išlo u prilog ideji prostornog povezivanja tri urbana nukleusa (Gornji grad, Tvrđa, Donji grad) u jednu cjelinu (Sršan, 1996). Osim svega nabrojenog, u ovom razdoblju možemo vidjeti promjenu gospodarskog identiteta grada, kojeg će imati više od stotinu godina, a to je prelazak s poljoprivrednog i trgovačkog u industrijski i obrtnički grad.

2.2. Međuratno razdoblje

U međuraću, društveni i ekonomski razvoj grada prolazio je kroz različite faze. Uoči Prvog svjetskog rata 1914. godine u gradu Osijeku 25 % industrijskog radništva bilo je zaposleno u dva velika poduzeća – u tvornici žigica radilo je 317 radnika, a u novoj tvornici šećera (osnovanoj 1905.) radilo je 252 radnika (Sršan, 1996.). Osim njih, Anić (1970) spominje i tri tvornice većih kapaciteta, a to su tvornica sapuna Saponia, tvornica keksa Karolina i tvornica svile.

Netom nakon završetka Prvog svjetskog rata, uspostavom nove državne tvorevine, gospodarstvo grada Osijek doživjelo je kratkotrajnu stagnaciju. Početkom dvadesetih godina prošlog stoljeća, dobro ustrojeno gospodarstvo nije imalo problema priviknuti se na nove tržišne uvjete. Neke gospodarske grane, dakako da su osjetile gubitak ranijih tržišta, posebice izvoz svinja koji je bio usmjeren gotovo isključivo prema Austriji, no ipak, promjena državnih granica pomogla je drugim gospodarskim granama. Činjenica je i da u novonastaloj državi kvalitetno gospodarstvo na razini iz razdoblja Austro-Ugarske Monarhije u novim granicama nije imalo pravu konkurenciju, pa stoga nije ni imalo problema s plasiranjem kvalitetnih proizvoda na tržište (Matić, 2006).

Razvoj u promatranom razdoblju može se analizirati na temelju prijava i odjava industrijskih poduzeća od 1921. do 1930. godine iz izvještaja Komore za trgovinu, obrt i

industriju u Osijeku o općem gospodarskom stanju i privrednim prilikama na njenom području 1930. godine.

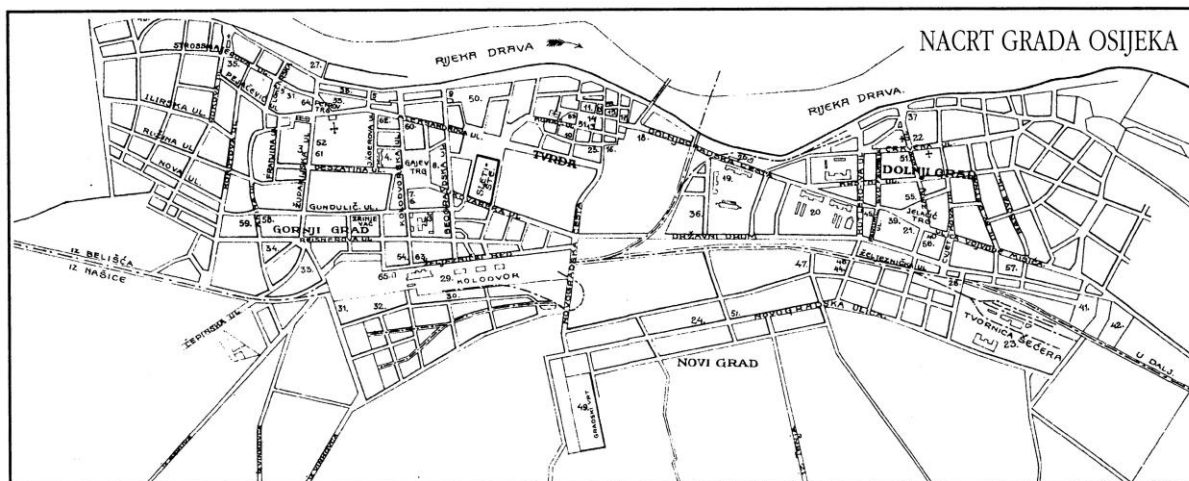
Tab. 1. Prijave i odjave industrijskih poduzeća od 1921. do 1930. u gradu Osijeku

Vrsta industrije	Prijave	Odjave
Opeka, crijep	16	2
Drvna	25	12
Kemijska	11	7
Metalska	17	4
Mlinarska	25	7
Pecare žeste	11	8
Tekstilna	17	8
Tiskare	9	2
Kože	6	4
Elektrotehnička	6	3
Ostalo	24	13
Ukupno	167	73

Izvor: Matić, 2006.

Grad Osijek je do početka gospodarske krize doživio snažan uzlet industrijske proizvodnje (tab. 1). Osim toga jasno je da je više nego dvostruko industrijskih poduzeća prijavljeno nego odjavljeno (Matić, 2006). Iz svega navedenog može se reći da je i u ovom razdoblju Osijek dodatno „doradio“ svoj identitet industrijskog grada.

Snažan ekonomski uzlet grada Osijeka zaustavljen je početkom tridesetih godina 20. stoljeća kulminacijom velike gospodarske krize. Tek krajem tridesetih godina gospodarstvo se počelo oporavljati, no skori početak Drugog svjetskog rata značio je novo razdoblje stagnacije gospodarstva, a takav intenzitet djelovanja zadržao se sve do pred kraj rata (Matić, 2006).

1. Anina škola	17. Pukovska okružna komanda	34. Tvornica žigica	51. Redarstvo
2. Košaračka škola	18. Kasarna vozarskog eskadrona	35. Tvornica cigaretnih tuljaka "Mira"	52. Svratište Görög
3. Županijska zgrada	19. Kasarna gen. Jelačića	36. Tvornica strojeva i ljevaonica željeza	53. Svratište Royal
4. Jägerova škola	20. Artiljerska kasarna kr. Petra I.	37. Tvornica koža	54. Svratište Schueller
5. "Uranija" kino	21. Preparandija	38. Pivovara Šeper	55. Svratište Mursa
6. Sokolana, kr. trgovačka akademija	22. Niža pučka škola dg.	39. Pivovara Bauer	56. Svratište Tačković
7. Židovska škola	23. Šećerana	40. Tvornica sapuna	57. Tvornica suhomesnate robe "Slavonija"
8. Kasarna prestolonasljednika Alexandra	24. Niža pučka škola	41. Tvornica spirita i kvasca	58. Osječka tvornica suh. robe
9. Barake u Beograd. ulici (gospodarska izložba)	25. Podoficirski paviljon	42. Tvornica tutkala	59. Hrv. slav. gosp. društvo Agrikulturni zavod
10. Kr. velika realna gimnazija	26. Parobrodarsko pristanište dg.	43. Paromlin Union	60. Trgovačka komora
11. Kasarna generala Jelačića	27. Parobrodarsko pristanište gg.	44. Paromlin Karolina	61. Kazalište
12. Niža pučka škola (Tvrđa)	28. Kolodvor dg.	45. Paromlin na valjke	62. Jugoslavenska banka
13. Magistrat	29. Kolodvor gg.	46. Tvornica keksa	63. Plinara
14. Kr. vel. gimnazija	30. Tvornica loja Papai	47. Tvornica spirita	64. Svratište Central
15. Franjevačka kasarna	31. Kemijska tvornica	48. Veslački klub Neptun	65. Kolodvor Slavonske podravске željeznice
16. Neuthor kasarna	32. Tvornica pokućstva Spingarn i Kohn	49. Gradski vrt	66. Komanda mjesta
	33. Tvornica Povischil	50. Pukovnijski vrt	

Sl. 5. Nacrtr grada Osijeka 1918. godine

Izvor: Sršan, S., 1996.

Grad Osijek je i dalje obuhvaćao područje kao i dosad – Gornji, Donji, Unutarnji (Tvrđu) i Novi grad, te mu je pridodano novonastalo prigradsko naselje – Industrijska četvrt (sl. 5). U promatranom razdoblju Industrijska četvrt počela se širiti južno od željezničke pruge Osijek-Đakovo sa željom da se grad počne širiti prema jugu, a ne kao dosad, samo uz rijeku Dravu (Sršan, 1996). Središnji dio grada, Tvrđu, karakterizirali su neriješeni imovinsko-pravni odnosi između grada Osijeka i vojske u vezi vlasništva nad zemljištem te je ovdje stoga gradnja bila onemogućena. Navedeni razlozi rezultirali su jedinim mogućim smjerovima razvoja i širenja grada, a to su bili u smjeru istoka (prema Donjem gradu, oko Zelenog polja) ili prema jugu, preko željezničke pruge.

Zbog toga je, 1936. godine, usvojen Generalni katastarski plan općine grada Osijeka kojim je predviđena gradnja naselja između Industrijske četvrti i Novog grada, na prostoru današnjeg naselja Sjenjak. Osim toga predviđa se i izgradnja više naselja radničkih i malih stanova. Jedno takvo planirano je na prostoru današnjeg naselja Jug, južno od Divaltove ulice. Cilj takvih naselja bio je osigurati egzistencijalni minimum stanovanja što većem broju radnika i činovnika (Jukić i Pegan, 2006).

Do Prvog svjetskog rata grad Osijek imao je neke od najvećih tvornica jugoistočne Europe, no te su tvornice nastale uglavnom prije 1918. godine, pa između dva svjetska rata ulaze u gospodarsku krizu i gube korak s prijašnjim razvitkom. Najčešća je situacija kod tadašnjih osječkih tvornica da ili odlaze u bankrot ili smanjuju proizvodnju i broj radnika. Tvornica žigica, tvornica lana, tekstilna industrija, svilana, tvornica četaka, kožara, plinara, ljevaonica željeza i tvornica strojeva, pivovara i mnoge druge, u ovom razdoblju, ovako nabrojene zvuče vrlo dobro, ali sve zajedno ih karakterizira nezdravo gospodarenje i slabija proizvodnja.

Ukupan broj obrtnika je 1500, ali poslije 1930-ih godina i taj broj se smanjuje. Također to je i relativno smanjenje u odnosu s brojem stanovnika za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, s obzirom na to da se u tih četrdeset godina broj stanovnika Osijeka udvostručio.

U Osijeku poglavito nazaduje mlinarska industrija, kao i tvornice pokućstva, lana i ostale, zatim trgovina svinjama i žitaricama, a razlozi tome su promjena granica.

Osječki sajmovi, po kojima je grad bio poznat, između dvaju svjetskih ratova, održavali su se povremeno, ali im se nazire kraj krajem 20-ih i početkom 30-ih godina dvadesetog stoljeća kada nastupa nova gospodarska kriza koja je gotovo uništila osječko gospodarstvo.

Također, činjenica je da su cestovni, željeznički i vodeni prometni pravci zastarjeli jer se većina radova koji kao posljedicu imaju proširenje i modernizaciju bivaju izvođeni u Srbiji. Jedini modernizacijski projekt koji je grad uspio vlastitim sredstvima, uz zajam, provesti bio je 1926. godine, a odnosio se na podizanje elektrane i elektrificiranje tramvaja u dužini od 9 km, ali ti su dugovi mučili grad sve do 1940., pa su tako stale i sve druge investicije (Sršan, 1996).

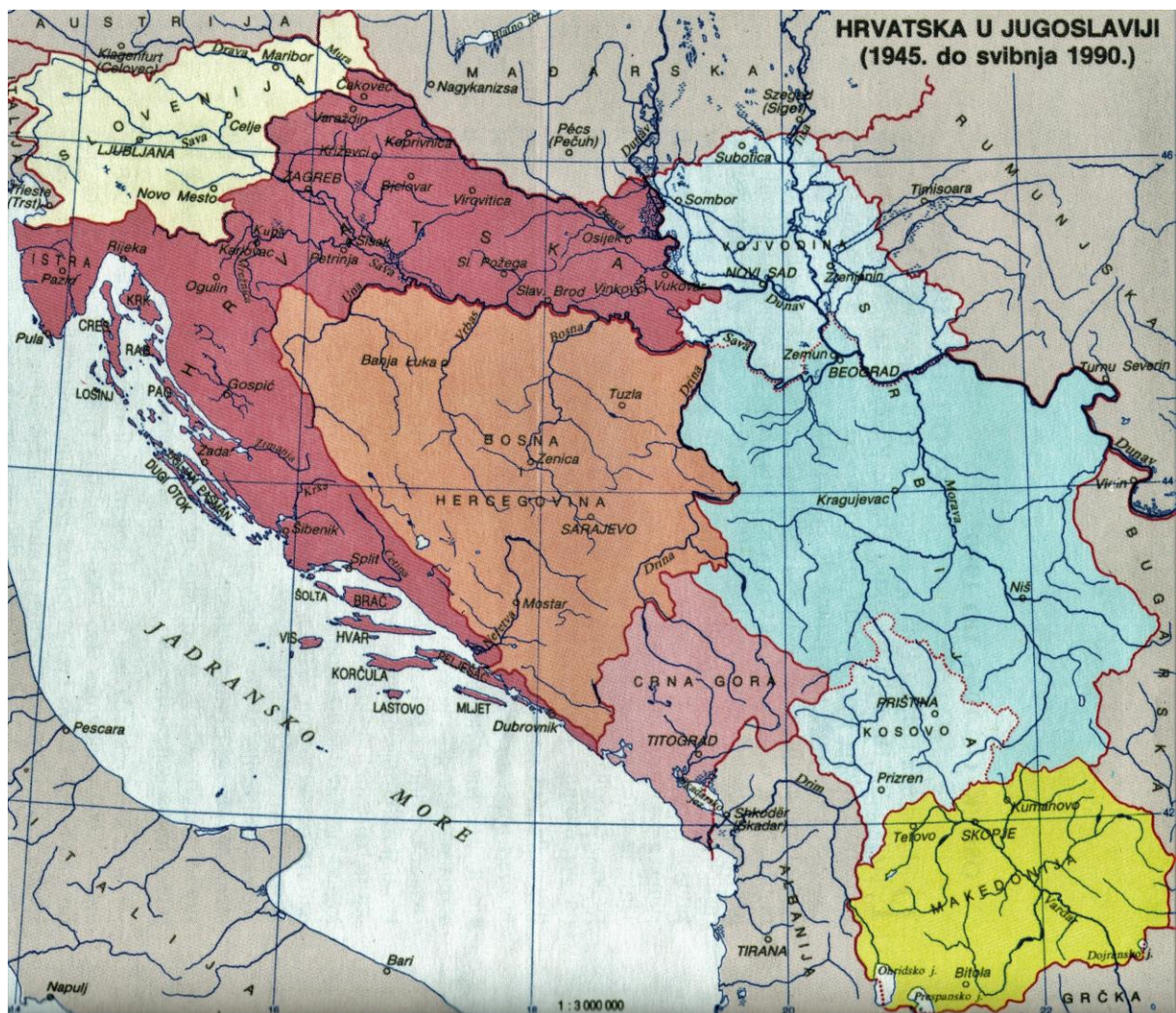
Gospodarski, kulturno i društveno oslabljeni Osijek ulazi u Drugi svjetski rat. Rezultat rata na prostoru Osijeka je gospodarstvo koje se ne može oporaviti zbog ratnih prilika, pad broja stanovnika, posebice Nijemaca, zbog straha od osvete komunističke vlasti i vojske (Sršan, 1996). O broju Nijemaca u Osijeku govori činjenica da je sjedište Njemačke Narodne Skupine bilo upravo u Osijeku (Geiger, 1991). Pred sam kraj rata, 1944. i 1945. godine grad Osijek je bio meta niza zračnih napada savezničkih snaga koji su kao rezultat polučili brojne razorene objekte (škola u Donjem gradu, brojne tvornice...) (Sršan, 1996).

Osijek je 14. travnja 1945. godine oslobođen od fašističkih sila, a slom fašizma rezultirao je nastankom nove države i društvenog uređenja u kojem se našao grad Osijek, a to je Federativna Narodna Republika Jugoslavija s komunističkim društvenim uređenjem.

Iako je grad u ovom razdoblju zadesila teška sudbina koja se reflektirala kao posljedica velike ekonomske krize koja je prethodila Drugom svjetskom ratu, može se zaključiti kako je grad ipak uspio očuvati svoj identitet industrijskog grada.

2.3. Socijalističko razdoblje

Nakon sloma fašističkih vlasti u travnju 1945. godine, Hrvatska i Osijek dolaze u sastav Federativne Narodne Republike Jugoslavije (sl. 6). U novonastaloj državi vlast su preuzeli komunisti, a zbog raznih političkih razloga izmijenjena je demografska struktura grada. Neki su stradali u ratu, doku su neki, kao na primjer Nijemci, ali i Hrvati, morali napustiti grad.

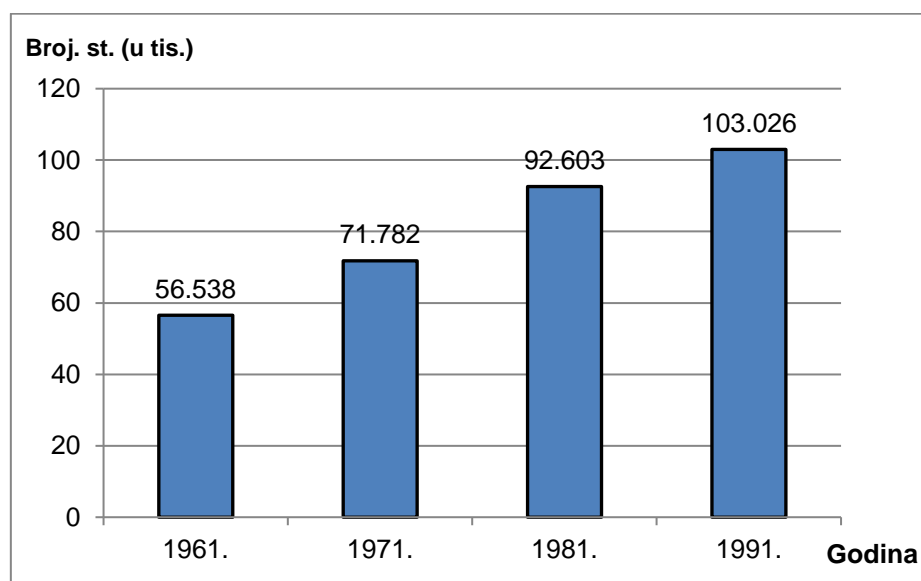

Sl. 6. Hrvatska u FNR Jugoslaviji

Izvor: Sršan, 2005.

Od 1945. do 1990. godine grad Osijek karakterizira povećanje broja stanovništva, ali i objekata, a samim time i funkcija koje se ističu kao tzv. „pull-faktori“. Za razvoj grada u ovom razdoblju bitno je istaknuti osnivanje Sveučilišta u Osijeku 1975. godine. Također, povećanje broja stanovnika uvjetovalo je gradnju brojnih srednjih škola i drugih kulturnih objekata. Što se tiče industrije i prometa, oni se počinju značajnije razvijati nakon 70-ih godina dvadesetog stoljeća (Sršan, 2005).

Stanje osječke industrije u tom takozvanom realsocijalističkom razdoblju Singer (1998) je opisala s nekoliko pozitivnih napomena. Prva je da prostor Osijeka obiluje prirodnim resursima kao što su šume, vode i poljoprivredna zemljišta. Zatim, da prevladavajuće grane industrije, kao što su prehrambena, drvna, kožarska i druge, temelje svoje djelovanje na poduzećima koja imaju veliku tradiciju i naslijeđe. Takva industrija u početku realsocijalističkog razdoblja imala je iznadprosječnu tendenciju ekonomskog razvoja, a nakon toga je uslijedio pad po kriteriju gospodarskog rasta te opće razvijenosti i efikasnosti. I posljednje rečeno, odnosi se na pozitivan migracijski saldo koji grad Osijek ima u promatranom razdoblju, a on je posljedica ekonomskog rasta koji prati priljev stanovništva iz drugih područja Hrvatske (sl. 7). Sršan (2005) pozitivan migracijski saldo u gradu Osijeku tumači kao posljedicu nepovoljnog stanja na selu, te da oni, nezadovoljni situacijom hrle u grad gdje se stvara takozvana radnička klasa. I Singer (1998) i Sršan (2005) slažu se da Osijek, u ovom razdoblju razvija imidž industrijskog grada.

Sl. 7. Kretanje broja stanovnika u gradu Osijeku 1961. - 1991. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo, 2005., www.dzs.hr (26.2.2019.)

Industrija u ovom razdoblju počinje sa svojom modernizacijom, a brojne tvornice postaju okosnice ekonomskog zamaha grada Osijeka. Za primjer, osječka šećerana u razdoblju od 1953. do 1974. godine je povećala kapacitet rada na šećernoj repi, kao resurs za primarnu djelatnost ove tvornice – proizvodnju šećera, za čak 200 %. (URL-2). Proširenje kapaciteta doživljava i Tvornica mlijeka u prahu 1951. godine. Tvornica je izgrađena pomoću državnog novca i donacije UNICEF-a kako bi okolici isporučivala mlijeko u osušenom obliku, dok je gradu Osijeku isporučivala „originalno i garantirano zdravo, pasterizirano“ mlijeko. Kapacitet tvornice bio je 15 000 litara u suhom obliku i 30 000 konzumnog mlijeka na dan (Butraković, 1953). Nadalje, 1953. godine dolazi i do osnutka nove Tvornice šećera i kandita na prostoru stare tvornice, a dolazi i do primjetnog i značajnijeg razvoja „Saponije“, tvornice žigica „Drava“, „Analita“, „Nivete“ i drugih (Mažuran, 1996).

Što se tiče trgovine, ona se u godinama nakon Drugog svjetskog rata odvijala u posebnim uvjetima. Do 1953. vrlo je malo artikala bilo u slobodnoj prodaji. Ponuda robe bila je niska zbog slabe domaće proizvodnje, a uvoza gotovo da nije bilo. U prilog tezi o slabom uvozu ide i blokada Jugoslavije od strane istočnog bloka od 1948. do 1958. godine, a u nešto kraćem razdoblju i od zapadnog bloka država. Nadalje, u promatranom razdoblju ukinut je u trgovini, kao i u drugim djelatnostima, privatni sektor. Tek je 1977. godine omogućeno otvaranje privatnih trgovačkih radnji. U Osijeku je prva privatna trgovačka radnja otvorena 1978. godine, a devet godina kasnije, 1987., grad Osijek brojio je 62 privatne trgovačke radnje.

U poslijeratnom razdoblju dolazi do promjena u strukturi trgovine u odnosu na predratno razdoblje. Povećava se broj specijaliziranih radnji, samoposluga i robnih kuća. Formiraju se trgovačka poduzeća koja su imala velik broj prodavaonica u samom gradu, a i izvan grada u okolnim mjestima. Primjer takve organizacije je OTP – Opće trgovačko poduzeće Osijek, koje je kasnije ušlo u sastav IPK Osijek. Osijek je 1985. godine imao 22 trgovačka poduzeća te 566 prodavaonica.

Javlja se i industrijske prodavaonice, koje čine još jedan, novi organizacijski oblik trgovine. U Osijeku su postojale prodavaonice osječkih tvornica: „Slavonije“ IMK, „Mobilije“ Osijek, „Obučće“ Osijek, „Slobode“ Osijek, industrije IPK Osijek, kao i brojnih tvornica iz Hrvatske i drugih republika bivše Jugoslavije. Do 1965. godine u Osijeku je bila samo jedna robna kuća, „Na-Ma“ Osijek, a već 1990. godine bilo ih je četiri. Robnu kuću Supermarket (u kojoj se trgovačka djelatnost odvija i danas) tako su izgradili i držali trgovačka poduzeća „Emona“ i „Modna hiža“ iz Slovenije.

O stupnju razvijenosti grada Osijeka govori i podatak da je od ukupnog stanovništva 1971. godine 44,2 % bilo aktivno, od čega se samo 16,5 % bavilo poljoprivredom. Broj zaposlenog stanovništva u društvenom sektoru 1977. godine iznosio je 53 882, od čega 84,1 % u privrednim djelatnostima. Grad Osijek je te godine imao 33,7 zaposlenih na 100 stanovnika, što predstavlja najveću zaposlenost tadašnjeg stanovništva u regiji i iznadprosječnu u tadašnjoj SR Hrvatskoj. Tadašnja općina Osijek ostvarivala je 2480 američkih dolara narodnog dohotka po stanovniku i prema tome je bila najrazvijenija općina u Slavoniji i iznadprosječna općina u SR Hrvatskoj. Okosnica razvoja općine Osijek bila je industrija koja je činila 37,4 % od ukupne privrede. U gradu Osijeku postojala su postrojenja koja su proizvodila poljoprivredne strojeve, kade, sanitarne uređaje, zaštitnu opremu, sredstva za pranje i čišćenje, kozmetičke preparate, proizvode od plastičnih masa, žigice, tkanine, kožu, šećer, bombone, slatkiše, čokolade, pivo, mlijeko u prahu, namještaj, obuću, knjige, itd.

Najpoznatije tvornice bile su Tvornica šećera i kandita, Tvornica mlijeka, Tvornica stočne hrane, „Žito-Slavonija“, „Frigis“, pivovara, OLT – Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva, „Standard“ – metalna industrija, „Kovinar“ Osijek, „Elektroosijek“, „Saponia“, „Sloboda“ tvornica keksa, „Analit“, „Elos“, Mobilija „Ivo Marinković“, „Opeka“, Industrija modne konfekcije „Slavonija“, „Svilana“ Osijek, Tekos, „I. Maj“ Osijek, „Mara“, Tvornica kožne obuće „Obuća“, LIO, Tvornica žigica „Drava“, Tvornica kože, Tvornica obuće, „Panonija“, „Autoreparatura“, „Auto-Slavonija“, „Poljotehnika“, „Gradnja“, „Tehnika-beton“, Slavonijatekstil“, „Litokarton“, „Štampa“ i druge. Osim velikih tvornica, grad Osijek je, 1977. godine, imao 644 samostalnih zanatskih radnji. Drugi po broju zanatskih radnji u Slavoniji bio je Slavonski Brod s 567 radnji, te iza njega Vinkovci s 393, po čemu možemo zaključiti da je i prema ovom podatku grad Osijek prednjačio u razvoju (Divjak, 1980).

U ovom razdoblju dolazi i do povećanja u tercijarnim djelatnostima grada Osijeka. U Osijeku je 1965. godine bilo 68 ugostiteljskih organizacija društvenog sektora, a 1988. godine bilo ih je 265. Ovakav stupanj razvoj ugostiteljstva, kao što je u gradu Osijeku, karakterističan je za kontinentalne gradove bez značajnije razvijenog turizma (Đidara, 1998).

Zaključak je kako je ovo promatrano razdoblje moguće okarakterizirati zlatnim dobom osječke industrije jer doživljava najveći porast.

2.4. Razdoblje tržišnog gospodarstva

Dana 25. lipnja 1991. godine, odlukom Sabora, Hrvatska započinje proces razdruživanja s ostalim republikama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koji će biti formaliziran odlukom Sabora o proglašenju neovisnosti 8. listopada 1991. godine. Grad Osijek u Domovinskom ratu zatekla je sudbina da se našao na prostoru koji je bio dio srpskih teritorijalnih pretenzija, te je kao i većina gradova u Istočnoj Slavoniji pretrpio brojne zračne napade i razaranja, a to se apsolutno negativno odrazilo kako na društvo, tako i na ekonomiju (Klemenčić, 1993). Obilježja razaranja grada Osijeka su gotovo svakodnevna i jaka granatiranja grada koja su prouzročile veliku štetu (Molnar, 2008). U svom ratnom dnevniku Franjo Molnar navodi točne datume bombardiranja zgrada Saponije, Nivete, Srednjoškolskog centra, Gradnje, Litokartona, OLT-a i drugih što to i potvrđuje.

Ranije je kao pozitivan primjer poslovanja navedena Tvornica šećera i kandita, a ona je, budući da se tvornica nalazi na istočnom dijelu grada, bila na prvoj crti bojišnice u Domovinskom ratu što je dovelo do prestanka proizvodnje 1991. godine. Ratna šteta procijenjena je na 40 milijuna tadašnjih njemačkih maraka, što predstavlja velik udar na ekonomiju Osijeka (URL-3).

Tijekom rujna 1991., padom Baranje Osijek je bio okružen s tri strane. Zahvaljujući herojskoj 90-dnevnoj obrani grada Vukovara obrana Osijeka imala je vremena organizirati se, pa je izbjegnuta okupacija grada (URL-4). Konačan mir na prostoru Osijeka, može se reći da je nastupio 15. siječnja 1998. godine kada je završena mirovna misija Ujedinjenih naroda UNTAES koja je u široj javnosti poznatija kao mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja (Živić, 2016). Sva ova događanja rezultirala su sedmogodišnjom okupacijom prigradskih naselja grada Osijeka što je zasigurno ostavilo trag na razvoj grada.

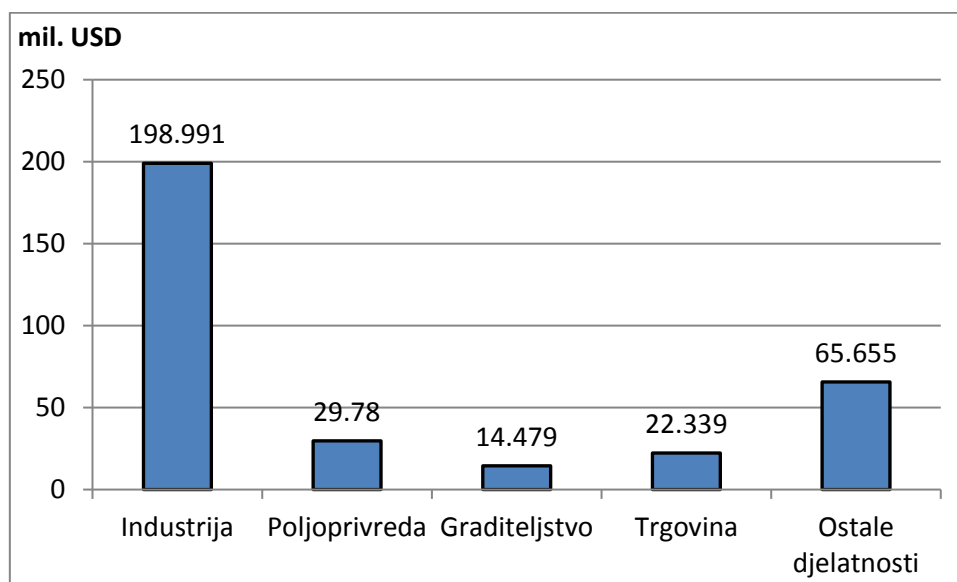
U razdoblju od 1991. godine do 2011. godine, grad Osijek bilježi smanjenje broja stanovnika sa 104 761 na 84 104 stanovnika što ukazuje na činjenicu da je Domovinski rat bio jedan od prijelomnih trenutaka u razvoju grada.

Domovinski rat je događaj iz prošlosti na razini Republike Hrvatske koji joj je uzrokovao velike materijalne i nematerijalne gubitke. Ratna šteta procijenjena je na oko 37,4 milijardi američkih dolara, a smatra se da je ubijeno ili nestalo preko 20 000 ljudi, te da je više od 30 000 ljudi pretrpjelo neki oblik oštećenja zdravlja. Podaci ukazuju na podatak da je na prostoru istočne Hrvatske poginulo ukupno 7957 hrvatskih branitelja i civila što je više od trećine ukupnih žrtava iz čega se može zaključiti da je istok Hrvatske pretrpio najveće gubitke. Šteta je još veća kad se uzme u obzir da je od ukupnog broja stradalih 84,5 % u

dobnoj skupini od 18 do 45 godina, odnosno u najproduktivnijim godinama života (Miškulin i dr., 2016).

Grad Osijek bio je pod neprekidnim napadima od kolovoza 1991. do polovice 1992. godine što je uzrok brojnih ljudskih gubitaka, ali i razaranja gospodarskih i stambenih objekata (Pavičić, 2009). Neprekidno granatiranje stanova, škola, bolnica i crkvi činjeno je sustavno i planski jer Osijek nije imao vojnih ciljeva. Sama bolnica bila je oštećena 80 % jer je bila direktno napadnuta čak sedam puta (Galić, 2016).

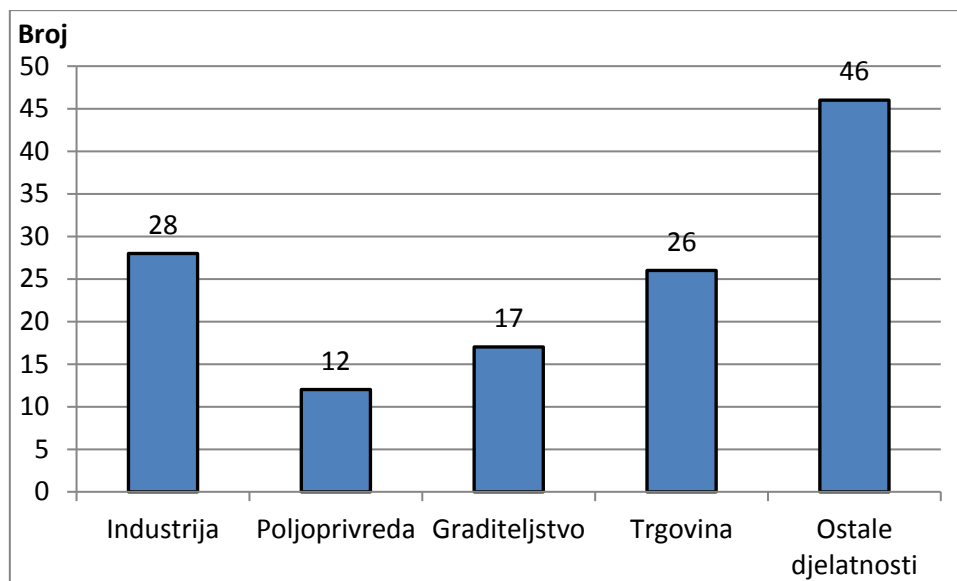
Od svih gospodarskih djelatnosti u gradu Osijeku najznačajniju štetu pretrpjela je industrija. Procjenjuje se da je oštećena za oko dvjesto milijuna američkih dolara (sl. 8). Više od 70 % utvrđene ratne odštete odnosi se na samo naselje Osijek. Tri istočna prigradska naselja, Sarvaš, Nemetin i Tenja, su i teže stradala u ratu, ali nisu imala toliko značajne tvrtke.

Sl. 8. Procjena izravne ratne štete u gospodarskim djelatnostima u američkim dolarima u Osijeku

Izvor: Pavičić, 2009.

Kada govorimo o broju tvrtki koje su osjetile izravnu štetu kao produkt rata, među njima također prednjače industrijska postrojenja (sl. 9). O razini štete svjedoči podatak da su najveću štetu u gradu Osijeku pretrpjele tvrtke Saponia i IPK Osijek, a one se nalaze među osam najoštećenijih tvrtki u Republici Hrvatskoj (Pavičić, 2009).

Sl. 9. Broj tvrtki izravno oštećenih u Domovinskom ratu prema gospodarskim djelatnostima u Osijeku

Izvor: Pavičić, 2009.

Osim ratnih događanja, u promatranom razdoblju nužno je istaknuti i promjene u društveno-ekonomskom uređenju, odnosno prelazak iz pretežito socijalističkog planskog gospodarstva u tržišno kapitalističko gospodarstvo. Nadalje, promjena granica države unutar koje se nalazi grad Osijek utjecala je na smanjenje gravitacijskog područja koje je umanjeno za prostor Vojvodine u Srbiji i dio Bosne i Hercegovine. Na gospodarstvo je zasigurno utjecala i činjenica da je Osijek, do ranije spomenute mirne reintegracije 1998. godine bio odsječen od okolice i našao se na „periferiji periferije“, a prva crta obrane bila je na samom ulazu u grad te su prigradska naselja grada Osijeka bila pod okupacijom sedam godina. U tim ratnim i poratnim uvjetima grad Osijek imao je samo cestovne i željezničke veze sa zapadom države. Rezultat toga je cijelo jedno desetljeće u kojem se grad nije razvijao nego nazadovao. Na sve ranije navedeno, osim raznih razaranja s izravnim i neizravnim posljedicama, na gospodarstvo se negativno odrazila loše izvedena privatizacija koja je dodatno nepovratno oštetila do tad već gotovo uništeno gospodarstvo. Gubitcima je pridonijelo i gubljenje tržišta prostora bivše Jugoslavije. Osijek se od druge polovine 20. stoljeća razvijao kao industrijski grad, a taj razvoj završen je početkom 21. stoljeća kada se Osijek neočekivano transformirao iz industrijskog grada u trgovačko središte. Potvrda procesa transformacije leži u činjenici da su brojne zgrade u kojima su bila smještena postrojenja doživjele funkcionalnu prenamjenu. Tako na primjer prostor tvornice LIO ustupa svoje mjesto trgovinskim poduzećima Kaufland i

Pet centar, zatim Mobilia postaje Interspar i Bijelić Co, u prostoru Tekos-a otvaraju se Plodine i tako dalje (Njegač i dr., 2010).

3. DEMOGRAFSKA STRUKTURA OSIJEKA

3.1. Negativna demografska kretanja

Jedan od glavnih socioekonomskih problema grada Osijeka je negativni migracijski saldo. Posebno zabrinjava što su emigranti mladi ljudi, radno sposobni u reproduktivnoj dobi. Osim toga proizvodnja je niskog tehnološkog intenziteta, a to se kasnije reflektira kroz visoku nezaposlenost. Osijek je u posljednjih deset godina izgubio više od 6000 stanovnika, a već deset godina bilježi i negativnu prirodnu promjenu. Stoga se može reći da je u Osijeku došlo do depopulacije, senilizacije i pada nataliteta. Ruralni krajevi Slavonije mogu se okarakterizirati kao izrazito socijalno depresivni zbog velike nezaposlenosti, a grad Osijek, kao urbano središte, možda se može istaknuti kao najžalosniji primjer jer je nekad bio industrijski grad, a danas to više nije, te ima manje stanovnika nego prije Domovinskog rata.

Činjenica je da je gospodarstvo grada Osijeka nedovoljno razvijeno, a da osim što grad nema velikih gospodarskih subjekata, on nema ni dovoljno razvijen poduzetnički i politički duh. Nadalje, ne postoji usklađena politika razvoja, ideja gospodarskih zona je u začetcima, a privlačenje investitora, kako domaćih, tako i stranih je također na niskim granama. Također, turistički potencijali su nedovoljno iskorišteni, kao i povoljan prometni položaj. Tu se kao najveći problem može istaknuti nepostojanje kombiniranog prometa (Singer, 2015).

Problemi o kojima će se govoriti u ovom dijelu su negativni demografski trendovi. Stanovništvo je jedan od najznačajnijih faktora dugoročnog razvitka nekog prostora. Razvoj nekog prostora prvenstveno ovisi o ljudskim potencijalima i sposobnostima lokalnih stanovnika da iskoriste mogućnosti koje im se nude u njihovom lokalnom, regionalnom, nacionalnom i europskom okruženju, stoga ako se konstantno bilježe negativni trendovi u demografskim kretanjima, nameće se pitanje možemo li uopće govoriti o bilo kakvom razvoju (Grad Osijek, 2018)?

Na samom početku nužno je istaknuti nekoliko podataka koji su temelj za svaku dublju analizu o ovom području, a tiču se promjene broja stanovnika u određenom prostoru. Dugi niz godina, posebice na državnoj razini, susrećemo se s brojnim upozorenjima stručnjaka na probleme koji su nastali kao posljedica negativnih demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj. Službenu potvrdu toga potvrđuju podaci koji pokazuju da je na zadnja dva popisa stanovništva zabilježen pad broja stanovnika.

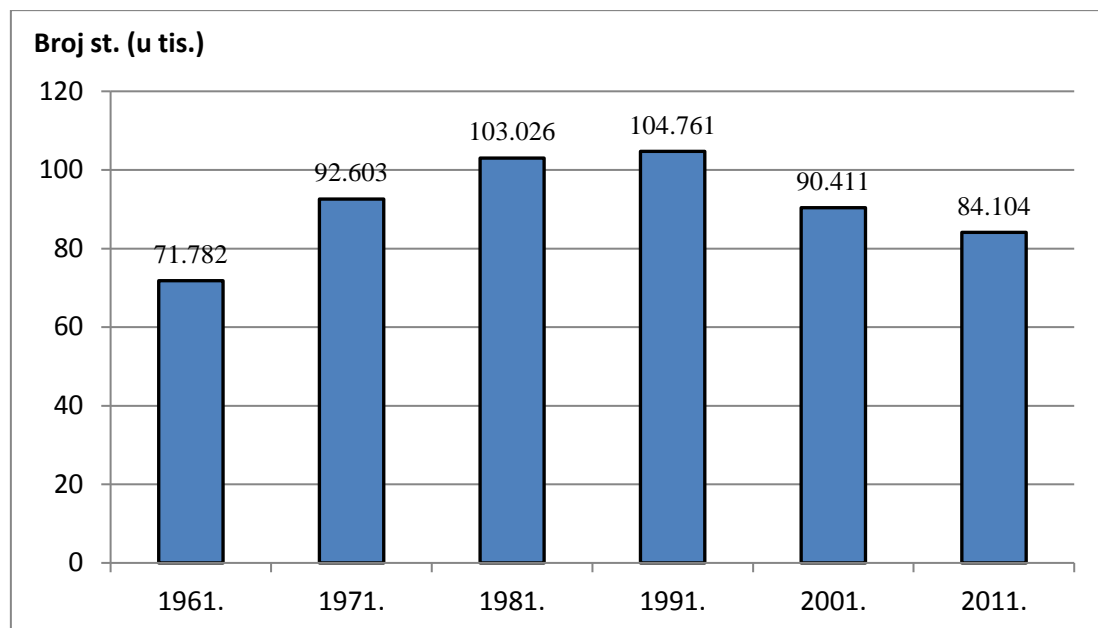
Problem Hrvatske i njezinog ukupnog broja stanovnika može se prikazati usporedbom s nekim drugim europskim zemljama. Prema Geli (2004) između 1900. i 2001. godine

povećanje broja rezidencijalnog stanovništva Hrvatske iznosilo je 32,86 %. Rezidencijalno stanovništvo tumači se kao „stvarno boraveće stanovništvo“, odnosno ukupan broj stanovnika. Dok su u istom razdoblju države poput Italije, Danske, Švedske, Slovenije, Francuske i mnoge druge imale barem 50 postotno povećanje rezidencijalnog stanovništva.

Ovdje je nužno spomenuti i pojam demografske tranzicije. To je pojam koji se odnosi na razdoblje prijelaza s tradicionalnog (primitivnog) režima reprodukcije stanovništva, koji obilježavaju visoke stope rodosti i smrtnosti, na suvremeni (humaniji) režim koji označavaju niske stope. Kraće rečeno, demografska tranzicija je populacijska dinamičko-strukturna racionalizacija. Etapa demografske tranzicije počela je u Hrvatskoj početkom 19. stoljeća, a tridesetih godina 20. stoljeća ulazi u središnju podetapu i završava početkom osamdesetih godina. Može se reći da je proces tranzicije trajao razmjerno kratko, svega 80 godina. Stanovništvo Hrvatske nalazi se u posttranzicijskoj etapi u kojoj stopa prirodnog prirasta teži nuli i poprima negativne vrijednosti. Godine 1991. po prvi put je zabilježena negativna prirodna promjena, a stopa je iznosila -0,6 i od tada se uvelike povećala (sl. 10, tab. 2). Za Hrvatsku je to zapravo paradoksalno jer ona nije na takvom stupnju razvijenosti da bi posttranzicijsko stanovništvo bilo normalan izraz društveno-ekonomskih prilika. Ovakva se situacija opisuje kao kvaziposttranzicija, inducirana posttranzicija, uvjetovana specifičnim čimbenicima. Samim time je jasno da su demografske promjene ispred općerazvojnih promjena, a objašnjenje leži u činjenici da su na suvremenu demografsku sliku Hrvatske snažno utjecali vanjski čimbenici iz prošlih razdoblja, kao što su stalno i jako iseljavanje te gubici u dva svjetska rata. Ti čimbenici osim što su uzdrmali, oni su i znatno ubrzali „normalnu“ demografsku dinamiku (Nejašmić, 2005). To je zasigurno velika zapreka optimalnom društveno-ekonomskom razvoju kako države, tako onda i njezinog četvrtog po veličini grada – Osijeka.

Ni službene projekcije Državnog zavoda za statistiku o broju stanovnika ne ukazuju na pozitivne pomake. Dapače, ta projekcija ukazuje na podatak da je Republika Hrvatska u samo pet godina izgubila oko 150 000 stanovnika, što je definitivno porazan podatak, a u hrvatskim medijima čest je slučaj da demografi ukazuju i na ovakvu procjenu kao preoptimističnu jer postoje mnogi koji napuštaju Hrvatsku, a da se pritom ne odjavljuju iz službene evidencije građana.

Grad Osijek, a ujedno i naselje Osijek, kao dio Republike Hrvatske, ovakvi trendovi nisu zaobišli, već pogodili većim intenzitetom nego prosjek Hrvatske.

Sl. 10. Kretanje broja stanovnika u gradu Osijeku 1961.-2011. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (26. 2. 2019.)

Tab. 2. Ukupno kretanje broja stanovnika grada Osijeka 1857. - 2011. godine

Godina	Broj stanovnika	Bazni indeks	Lančani indeks	Međupopisna promjena	Prosječna godišnja promjena	Stopa godišnje promjene
	P	I _b	I _l	D	R	r
1857.	16145	100,0	-	-	-	-
1869.	19281	119,4	119,4	3676	331,6	1,72
1880.	19809	122,7	102,7	528	48,0	0,24
1890.	21547	133,5	108,8	1738	173,8	0,81
1900.	26769	165,8	124,2	5222	522,2	1,95
1910.	33337	206,5	124,5	6568	656,8	1,97
1921.	36500	226,1	109,5	3163	287,5	0,78
1931.	43351	268,5	118,8	6851	685,1	1,58
1948.	49037	303,7	113,1	5686	568,6	1,16
1953.	56538	350,2	115,3	7501	1500,2	2,65
1961.	71782	444,6	127,0	15244	1905,5	2,65
1971.	92603	573,6	129,0	20821	2082,1	2,25
1981.	103026	638,1	111,3	10423	1042,3	1,01
1991.	104761	648,9	101,7	1735	173,5	0,17

2001.	90411	560,0	86,3	-14350	-1435,0	-1,59
2011.	84104	520,9	93,0	-6307	-630,7	-0,75

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (27. 2. 2019.)

Sam grad Osijek je od 1991. godine do 2011. godine izgubio 20 657 stanovnika ili 19,72 % stanovništva. U isto vrijeme Republika Hrvatska je izgubila 499 376 stanovnika ili 10,44 % stanovništva. Uzroci takvim podacima su brojni, ali iz ovoga se jednostavno može zaključiti kako su negativni demografski trendovi skoro pa dvostruko izraženiji u gradu Osijeku naspram podataka za cijelu državu, te da je od ukupne razlike broja stanovnika Republike Hrvatske između 1991. i 2011. godine, 4,14 % iz grada Osijeka.

Ukupno kretanje stanovništva može se izračunati pomoću jednostavne formule:

$$D = (N - M) + (I - E)$$

gdje N predstavlja natalitet, M mortalitet, I imigraciju te E emigraciju. Za grad Osijek u 2017. godini ukupno kretanje bi izgledalo ovako:

$$D_{2017} = (N_{2017} - M_{2017}) + (I_{2017} - E_{2017}) = (873 - 1321) + (2175 - 3203) = -1476$$

Stoga, na primjeru grada Osijeka možemo govoriti o depopulaciji odnosno smanjenju broja stanovnika za 1476 u 2017. godini. Budući da ne postoji službena procjena broja stanovnika Državnog zavoda za statistiku za samo naselje Osijek, možemo zaključiti da je to smanjenje od 1,75% s obzirom na stanje u popisnoj godini 2011. Relativna prirodna promjena u odnosu na 2011. godinu u tom slučaju iznosi -5,32%. Također, nužno je ponoviti pretpostavku koja može upućivati na činjenicu da je situacija negativnija, a to je da je vrlo vjerojatan i povećani broj stanovnika koji su napustili grad Osijek bez da su se odjavili iz službene statistike.

Zbog svega iznesenog, zaključak je da je grad Osijek prostor egzodusnog obilježja. Karakterizira ga negativna prirodna promjena, popisom stanovništva utvrđeno je negativno kretanje stanovništva te smanjenje stope prirodne promjene u odnosu na stopu koja je utvrđena popisom stanovništva. Grad Osijek zbog toga ubrajamo u E₄ tip općeg kretanja stanovništva, a taj tip ima trend izumiranja.

3.2. Strukturna obilježja stanovništva

Pojam struktura stanovništva označava različita obilježja jedinica koje čine sveukupno stanovništvo nekog promatranog prostora. Svako osobno obilježje pojedinca utječe na sastav stanovništva prema nekom obilježju. Sastav stanovništva je vrlo promjenjiva demografska kategorija te se mijenja ovisno o utjecaju čimbenika koji je određuju. Prema Nejašmiću (2005) sastav je funkcija prirodnog kretanja i prostorne pokretljivosti stanovništva, s druge strane sastav je njihov čimbenik. Friganović (1990) zaključuje da sastav treba proučavati u uzročno-posljedičnoj vezi i u sprezi s dinamikom stanovništva.

Stanovništvo se može grupirati na različite načine prema brojnim obilježjima. Prema Nejašmiću (2005) relevantna je podjela na tri skupine:

1. biološki ili demografski sastav u kojem je najvažniji sastav prema spolu i prema dobi.
2. društveno-gospodarski sastav u kojem se ističu sastav prema djelatnosti, aktivnosti, zanimanju, obrazovanju, odnosno školskoj spremi, bračnom stanju i drugi.
3. kulturno-antropološki sastav koji se odnosi na sastav prema rasi, narodnosti, jeziku, vjeri te sličnim obilježjima.

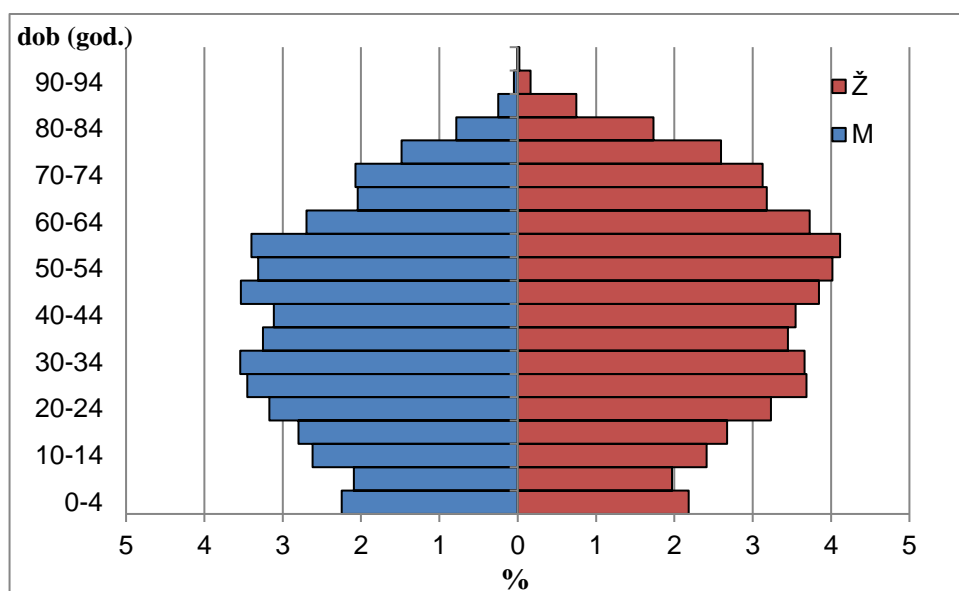
U ovome dijelu rada će biti proučene prve dvije skupine, biološki i socioekonomski sastav, jer te dvije skupne mogu ukazati na prirodu demografskih problema koji se odnose na ekonomski razvoj grada Osijeka.

3.2.1. Biološki sastav stanovništva

Biološki, odnosno sastav prema spolu i dobi direktno je povezan s prirodnim kretanjem stanovništva. Dakako da ne ovisi isključivo o prirodnim faktorima, već je povezan i sa zbivanjima iz društvene i gospodarske sfere. Zsigurno da su pozitivnija razdoblja iz prošlosti grada uočljivija na dvodimenzionalnom prikazu biološkog sastava stanovništva, jednako kao i negativna koja se najčešće ističu neravnotežom sastava prema spolu (Nejašmić, 2005).

Analizirajući dobno spolnu strukturu stanovništva grada Osijeka možemo zaključiti da obrisi dijagrama imaju oblik urne, odnosno osnovica je sužena, a središnji dio je ispupčen naspram nje. Takav oblik karakterističan je za društva koja imaju staro ili kontraktivno stanovništvo. Zaključak je da grad Osijek karakteriziraju nisko stope rodnosti i smrtnosti, pa se stoga javlja negativna prirodna promjena koja se još naziva i prirodna depopulacija.

Nejašmić (2005) tip staro stanovništvo dijeli na dva podtipa – staro stanovništvo i izrazito staro stanovništvo. Razlika između ovih podtipova je što staro stanovništvo karakterizira udio starijih od 65 godina između 8,1 i 12 %, dok izrazito staro karakterizira udio starijih od 65 godina veći od 12 %. Prema podacima iz 2011. godine, grad Osijek ima 18,25 % stanovništva starijeg od 65 godina, prema tome, stanovništvo grada Osijeka okarakterizirat ćemo kao izrazito staro. To je bitan problem jer svi događaji koji karakteriziraju pojedino društvo međusobno su povezani uzročno-posljedičnim vezama. Tako se može pretpostaviti i da će se smanjenje broja mladog i fertilnog stanovništva u gradu manifestirati u bližoj budućnosti, ako ne dođe do nekih promjena (npr. migracija), značajnim smanjenjem rodnosti, a samim time i dodatnim starenjem stanovništva, a potom i smanjenjem broja stanovnika. Takve promjene imaju često i ekonomske posljedice koje se očituju u smanjenju radne snage i povećanju broja umirovljenika.

Sl. 11. Dobno-polna struktura stanovništva grada Osijeka 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (27. 2. 2019.)

Sastav prema spolu odnosi se na brojčani odnos muškog i ženskog stanovništva. Neravnoteža sastava prema spolu posljedica je nekih nenormalnih društvenih zbivanja kao što su ratovi i često s njima povezane selektivne migracije prema spolu. Osnovni pokazatelj sastava prema spolu je koeficijent maskuliniteta ili koeficijent feminiteta koji označava broj muških, odnosno ženskih u odnosu na 100 stanovnika suprotnog spola (Nejašmić, 2005).

Koeficijent maskuliniteta za grad Osijek 2011. godine iznosio je 84,9 % koji ukazuje na spolnu neravnotežu. Objašnjenje možemo tražiti u tragičnim ratnim zbivanjima krajem 20.

stoljeća na prostoru grada Osijeka koji su rezultirali kako ratnim mortalitetom, tako i značajnim migracijskim gubicima. Osim toga ni ekonomska zbivanja se nisu pozitivno odrazile na društvo, pa stoga možemo govoriti i o migracijskim gubicima koje vežemo uz stagnaciju i opadanje razine gospodarstva općenito, s naglaskom na propast industrije (sl. 11). Na sve ovo treba nadodati i različitu stopu smrtnosti prema spolu, odnosno diferencijalni mortalitet.

3.2.2. Društveno-gospodarski sastav stanovništva

Jedan od najboljih načina prikazivanja ekonomske razvijenosti pojedinog prostora je klasifikacija stanovništva koji u njemu žive s obzirom na pojedine ekonomske pokazatelje. Gospodarski sastav u užem smislu odnosi se na sastav stanovništva prema aktivnosti, djelatnosti i zanimanju (Nejašmić, 2005). Kad govorimo o sastavu stanovništva prema zanimanju, nužno je analizirati obrazovnu strukturu stanovništva. Ako govorimo o problemima stanovništva koji su demografske naravi, onda je nužno uvidjeti trenutno stanje te u budućnosti koristiti obrazovanje kao pravilan putokaz u daljnjem društvenom i ekonomskom razvoju promatranog prostora.

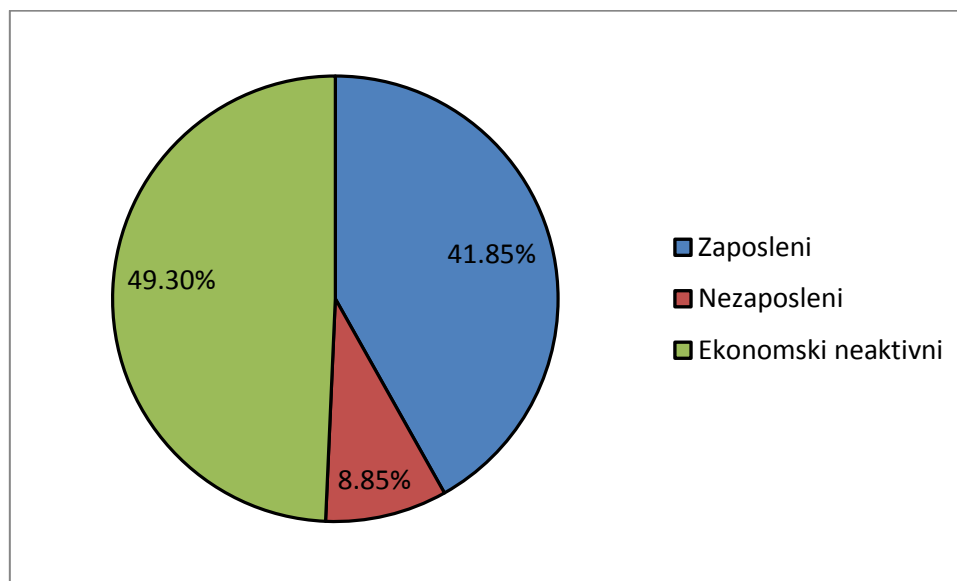
3.2.2.1. Sastav stanovništva prema gospodarskoj aktivnosti

U proizvodnji dobara i usluga ne sudjeluje cjelokupno stanovništvo. U proizvodnji ne sudjeluju djeca, odnosno osobe koje su nedorasle za rad i pripadnici društva koji su prestari da bi radili, odnosno umirovljenici, te onaj dio stanovništva koji je bolestan, to jest nesposoban za rad. Stoga se stanovništvo prema gospodarskoj aktivnosti dijeli na aktivno i neaktivno. Među aktivno stanovništvo ubrajaju se oni koji su zaposleni, nezaposleni i oni koji obavljaju neko zanimanje, ali nisu u radnom odnosu. S druge strane, gospodarski neaktivno stanovništvo čine osobe koje imaju samostalan izvor prihoda (umirovljenici, studenti stipendisti, gospodarski neovisne osobe koje ne rade i ne traže posao, npr. iznajmljivači stanova) i gospodarski ovisne osobe (djeca do 15 godina, kućanice, osobe nesposobne za rad i bolesne osobe) (Nejašmić, 2005).

Podaci dostupni na web-stranicama Državnog zavoda za statistiku najbliži promatranom prostoru odnose se na Grad Osijek, ali mogu poslužiti radi prikazivanja situacije

jer je pretpostavka da situacija u prigradskim naseljima grada Osijeka ne odstupa značajnije od samog grada jer u pravilu stanovništvo okolice gravitira gradu.

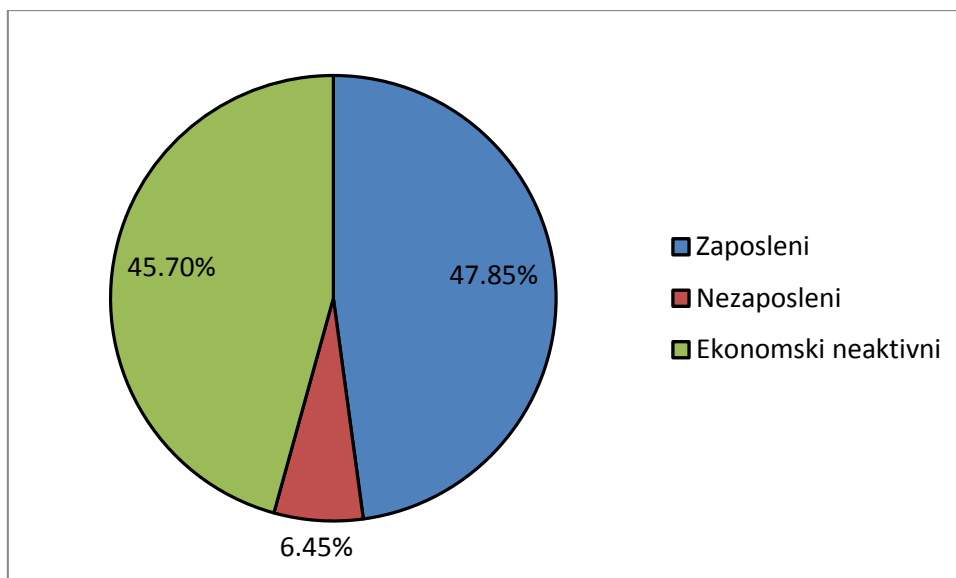
U Gradu Osijeku ukupno je 92 722 stanovnika koji su stariji od 15 godina, te se ne ubrajaju u kontingent osoba nedoraslih za rad. Od tog broja gotovo polovina otpada na ekonomski neaktivno stanovništvo. Porazno zvuči podatak da je zaposleno samo dvije petine stanovništva. Ostatak se odnosi na one stanovnike koji su nezaposleni (sl. 12).

Sl. 12. Udio stanovništva Grada Osijeka starog 15 i više godina prema aktivnosti 2011. godine

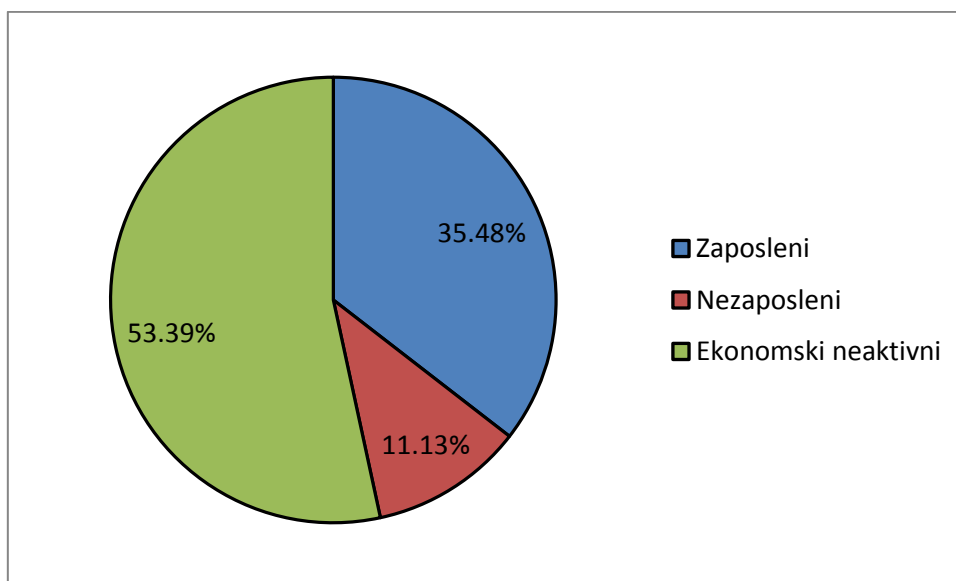
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (22. 7. 2019.)

Radi boljeg razumijevanja situacije u Osijeku podaci o udjelu stanovništva starog 15 i više godina prema aktivnosti 2011. godine bit će uspoređeni s podacima o istom tom udjelu u Zagrebu i Slavonskom Brodu. Grad Zagreb izabran je jer je glavni grad Hrvatske te ekonomski prednjači u odnosu na druge dijelove države. Grad Slavonski Brod izabran je jer se nalazi u istoj historijskogeografskoj regiji – Slavoniji, te prolazi slične demografske i ekonomske procese kao Osijek. Slavonski Brod ima veći udio nezaposlenih u odnosu na Grad Osijek bez obzira na to što trenutno ima bolji prometni položaj (autocesta A3) od Osijeka, te je kao i Osijek središte županije.

Sl. 13. Udio stanovništva Grada Zagreba starog 15 i više godina prema aktivnosti 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (22. 7. 2019.)

Sl. 14. Udio stanovništva Grada Slavonskog Broda starog 15 i više godina prema aktivnosti 2011. godine

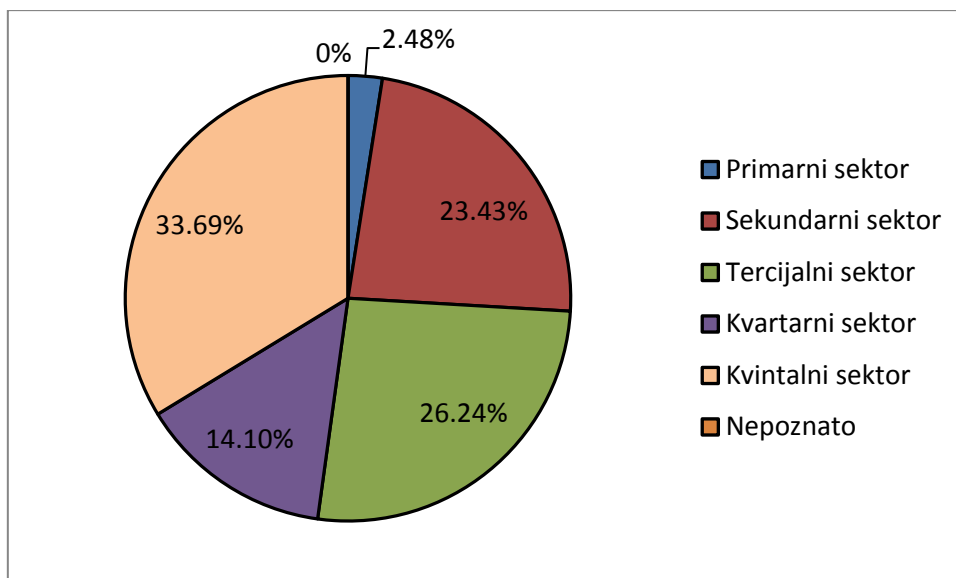
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (24. 7. 2019.)

Može se zaključiti kako Osijek zaostaje za Zagrebom i udjelom zaposlenih, a zasigurno mu ne ide na ruku velik broj ekonomski neaktivnog stanovništva. Kada tome pridodamo podatak iz prošlog odlomka koji kazuje da je u Osijeku 18,25 % starijeg

stanovništva od 65 godina te da stanovništvo stari, pretpostavka je da će se broj aktivnog stanovništva smanjivati, dok će se broj neaktivnog stanovništva nastaviti povećavati. Treba imati u vidu i da su podaci prikupljeni prije osam godina, te da promjena ima, ali i da je pretpostavka da one nisu drastične te da bi aktualni podaci bili razmjerni ovim dostupnima sa zadnjeg popisa stanovništva (sl. 13, sl. 14).

3.2.2.2. Sastav stanovništva prema djelatnosti

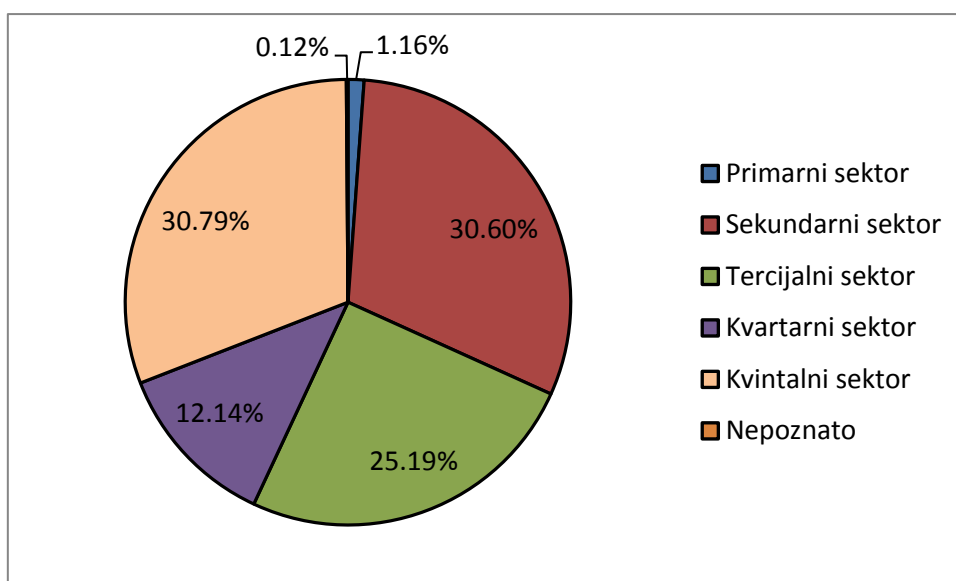
Glavna podjela aktivnog stanovništva vrši se po granama djelatnosti u kojem ono zarađuje sredstva za život. Prema Geli i Družiću (2015), hrvatsko gospodarstvo podijeljeno je u pet sektora koja uključuju djelatnosti koje su pobrojane prema NKD (Nacionalna klasifikacija djelatnosti) iz 2007. godine. U primarni sektor su prema tome ubrojani poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo. Sekundarni sektor čine: rudarstvo i vađenje, prerađivačka industrija, opskrba električnom energijom, plinom i parom, klimatizacija, opskrba vodom, uklanjanje otpadnih voda, gospodarenje otpadom, djelatnost sanacije okoliša i građevinarstvo. U tercijarni sektor pribrojani su: trgovina na veliko i malo, popravak motornih vozila i motocikala, prijevoz i skladištenje, djelatnost pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane i informacije i komunikacije. (Informacije i komunikacije su pribrojane i tercijarnom i kvartarnom sektoru) Kvartarni ili četvrti sektor čine financijski sektor i poslovanje nekretninama te stručne, znanstvene, tehničke i administrativne djelatnosti. U peti, kvintalni sektor ubrojene su većinom one djelatnosti koje se primarno financiraju iz proračuna kao što su: javna uprava, obrana, obvezno socijalno osiguranje, obrazovanje, djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi, umjetnost, zabava i rekreacija i tako dalje.

Sl. 15. Udio aktivnog stanovništva Grada Osijeka prema gospodarskom sektoru 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (23.7.2019.)

Naspram Grada Osijeka, u Slavonskom Brodu veći je udio zaposlenih u sekundarnom sektoru – 30,6 % (sl. 15, sl. 16).

Sl. 16. Udio aktivnog stanovništva Grada Slavenskog Broda prema gospodarskom sektoru 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (24. 7. 2019.)

U Gradu Osijeku najveći je broj stanovnika zaposlen u kvartarnom sektoru. Upravo u tom sektoru je produktivnost rada najniža, otprilike oko 30 posto niža od prosječne

produktivnosti rada (Gelo i Družić, 2015). Osim toga nužno je uočiti promjenu u identitetu grada. Nepobitna je činjenica da je Osijek u prošlosti bio industrijski grad, međutim s vremenom je došlo do značajnih promjena. To pokazuje podatak da je u vrijeme zadnjeg popisa stanovništva u sekundarnom sektoru, onom kojem je jedna od temeljnih djelatnosti upravo industrija, zaposleno manje od jedne četvrtine aktivnog stanovništva.

3.2.2.3. Obrazovna struktura stanovništva

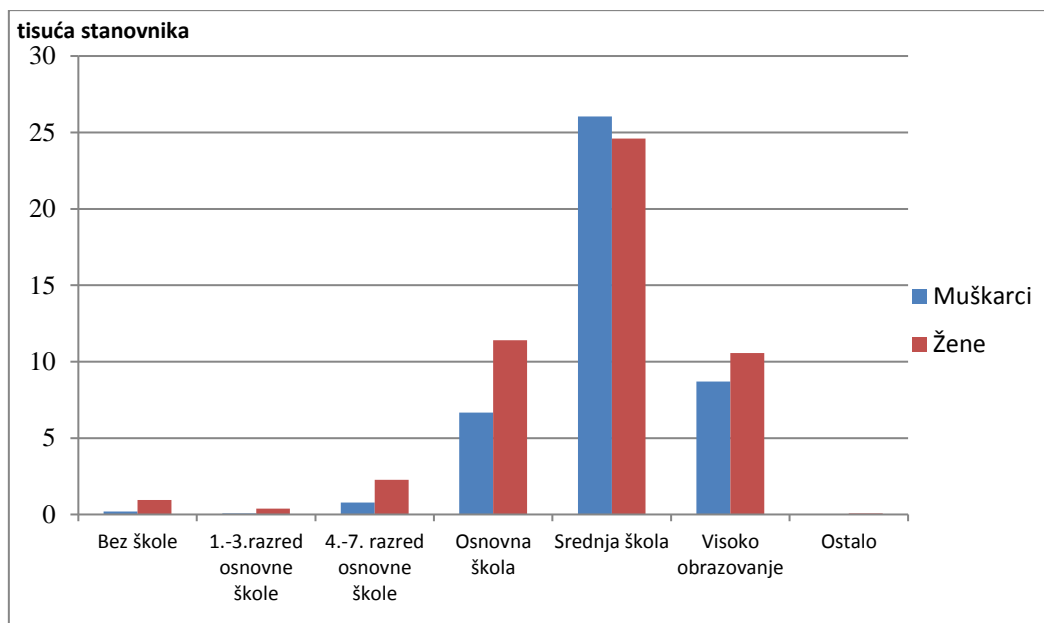
Prelazak društva s agrarnog na uslužno, označio je početak povećavanja zahtjeva za višom razinom obrazovanja kako aktivnog, tako i ukupnog stanovništva. To je rezultiralo promjenama u sastavu stanovništva prema obrazovnim obilježjima (Nejašmić, 2005).

Obrazovna struktura stanovništva može se promatrati prema dva osnovna obilježja stanovništva, a to su pismenost i školska sprema (Galeković, 2011).

Broj nepismenih kao pokazatelj stupnja obrazovanosti više nije relevantan jer je udio nepismenih manji od 1 % (u Osijeku 0,5 %).

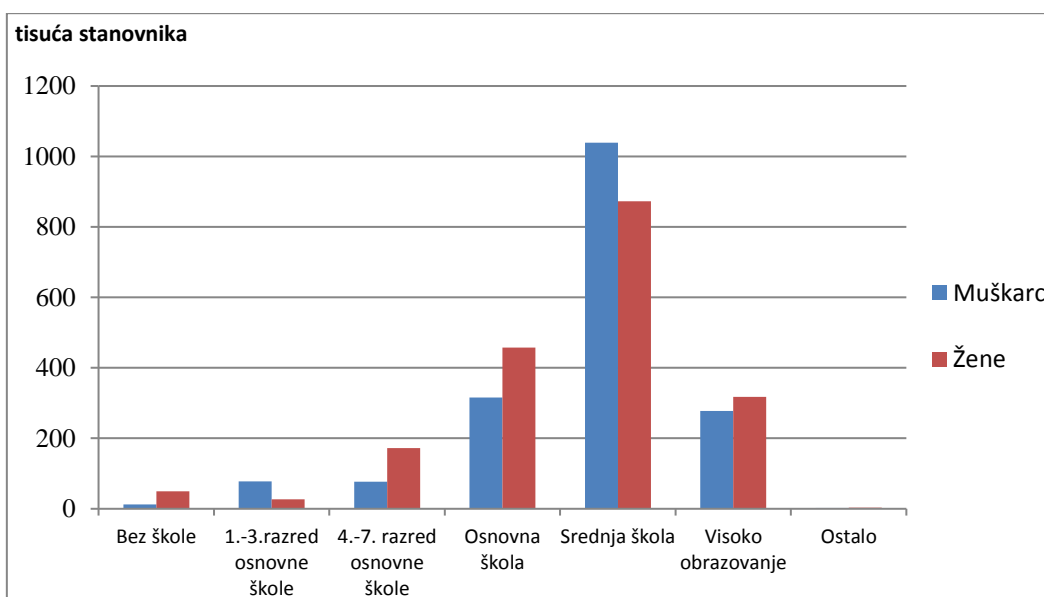
Drugo obilježje, koje se proučava kad se govori o obrazovnoj strukturi stanovništva je školska sprema. Analiza školske spreme temelji se na službeno priznatoj školskoj spremi. U Hrvatskoj se od 1981. godine proučava najviša stručna sprema kod stanovništva starijeg od 15 godina, odnosno obuhvaćeno je stanovništvo starije od obavezne dobi za pohađanje škole (Nejašmić, 2005).

U Gradu Osijeku je uvjerljivo najviše stanovništva sa završenim sekundarnim obrazovanjem odnosno srednjom školom (sl. 17). Zanimljivo je uočiti kako je podjednak broj onih koji imaju završeno primarno obrazovanje i onih koji imaju tercijarno, odnosno visoko obrazovanje. Ipak, treba istaknuti kako stanovnici Grada Osijeka prema najvišem stupnju obrazovanja ne odskakuju od ostatka Republike Hrvatske (sl. 18).

Sl. 17. Stanovništvo staro 15 i više godina u Gradu Osijeku prema najvišoj završenoj školi i spolu 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (26. 7. 2019.)

Sl. 18. Stanovništvo staro 15 i više godina u Republici Hrvatskoj prema najvišoj završenoj školi i spolu 2011. godine

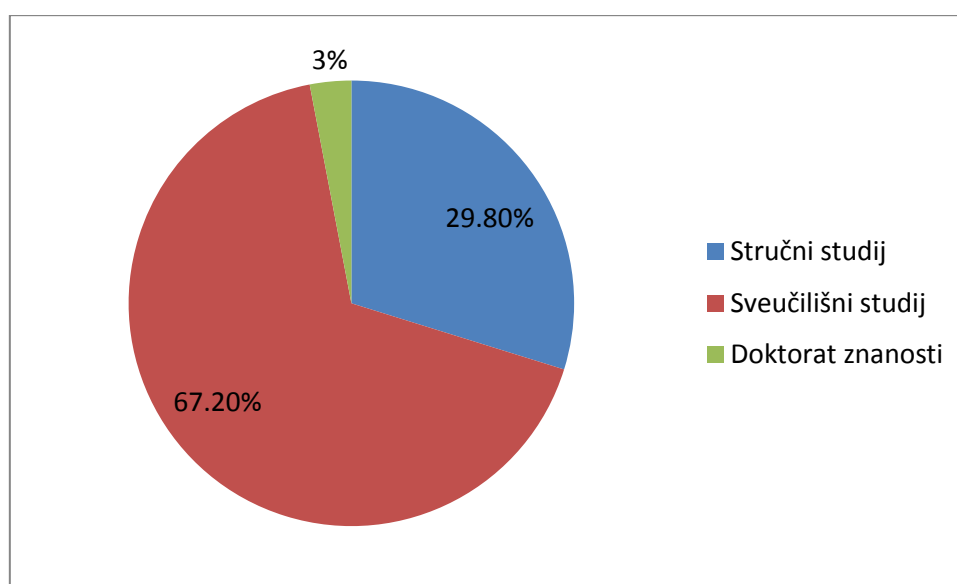
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (26. 7. 2019.)

Još jedan pokazatelj koji prikazuje karakteristike obrazovne strukture stanovništva je indeks obrazovanosti stanovništva koji se izračunava iz sljedećeg izraza:

$$I_o = \frac{O_{II} \cdot O_{III}}{< O_I}$$

O_{II} se odnosi na udio stanovništva koje ima završeno sekundarno obrazovanje. O_{III} na ono stanovništvo koje ima završeno tercijarno obrazovanje, a $<O_I$ na udio stanovništva koji nema završeno ni primarno obrazovanje. Prema toj formuli indeks obrazovanosti u Gradu Osijeku iznosi 226,24. To je rezultat s obzirom na podatke koji tvrde da u Gradu Osijeku 5,02 % stanovništva starijeg od 15 godina nema završeno primarno obrazovanje, 54,63 % ima završeno sekundarno obrazovanje, a 20,78 % ima završeno tercijarno obrazovanje. Indeks obrazovanosti Republike Hrvatske je 90,61, a temeljna razlika je u tome što Grad Osijek ima 5,02 % stanovništva bez primarnog obrazovanja, dok rezultati za Republiku Hrvatsku pokazuju da u cijeloj državi ima 9,52 % takvih.

Grad Osijek, kao sveučilišni grad, ima jednu petinu visokoobrazovanog stanovništva. Gotovo dvije trećine visokoobrazovanog stanovništva ima završen sveučilišni studij, dok 3% ima i završen doktorski studij (sl. 19).

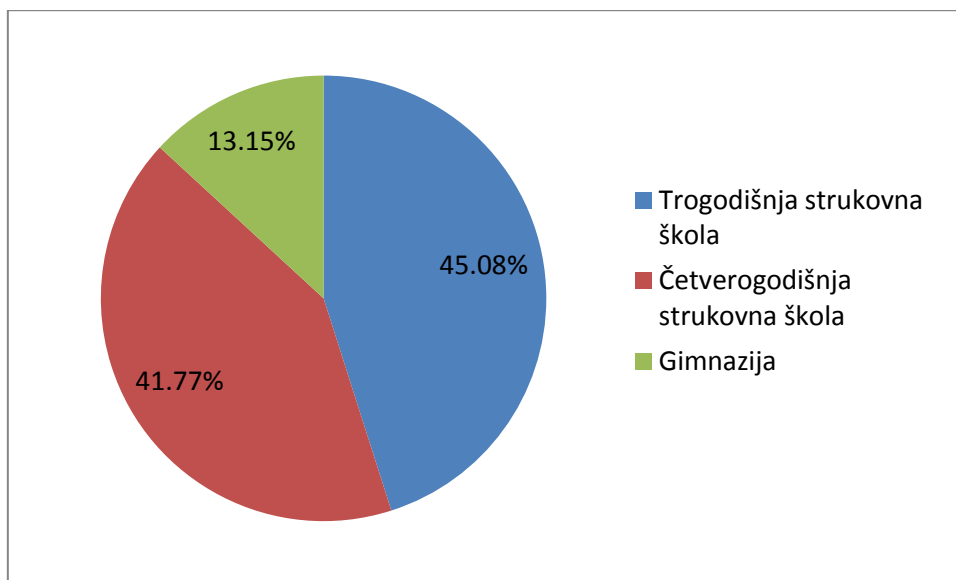

Sl. 19. Struktura visokoobrazovanog stanovništva prema akademskom stupnju u Gradu Osijeku 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (26. 7. 2019.)

Što se tiče sekundarnog obrazovanja 45 % stanovništva završilo je trogodišnju strukovnu školu. Nešto manje završilo je četverogodišnju strukovnu školu, dok je 13 % stanovništva starijeg od 15 godina s završilo gimnazijsko obrazovanje (sl. 20). Treba reći kako na službenim stranicama Grada Osijeka postoji popis deficitarnih zanimanja za koje se

dodjeljuju stipendije. Uočljivo je da dominiraju zanimanja koja se izučavaju u trogodišnjim strukovnim školama kao što su vozač motornog vozila, zidar, stolar, tesar i tako dalje (URL-5). Shodno tome lokalna zajednica bi trebala ulagati više napora u povećanje broja učenika koji će se obrazovati za navedena deficitarna zanimanja.

Sl. 20. Struktura stanovništva Grada Osijeka starog 15 i više godina sa završenim sekundarnim obrazovanjem prema tipu završene škole 2011. godine

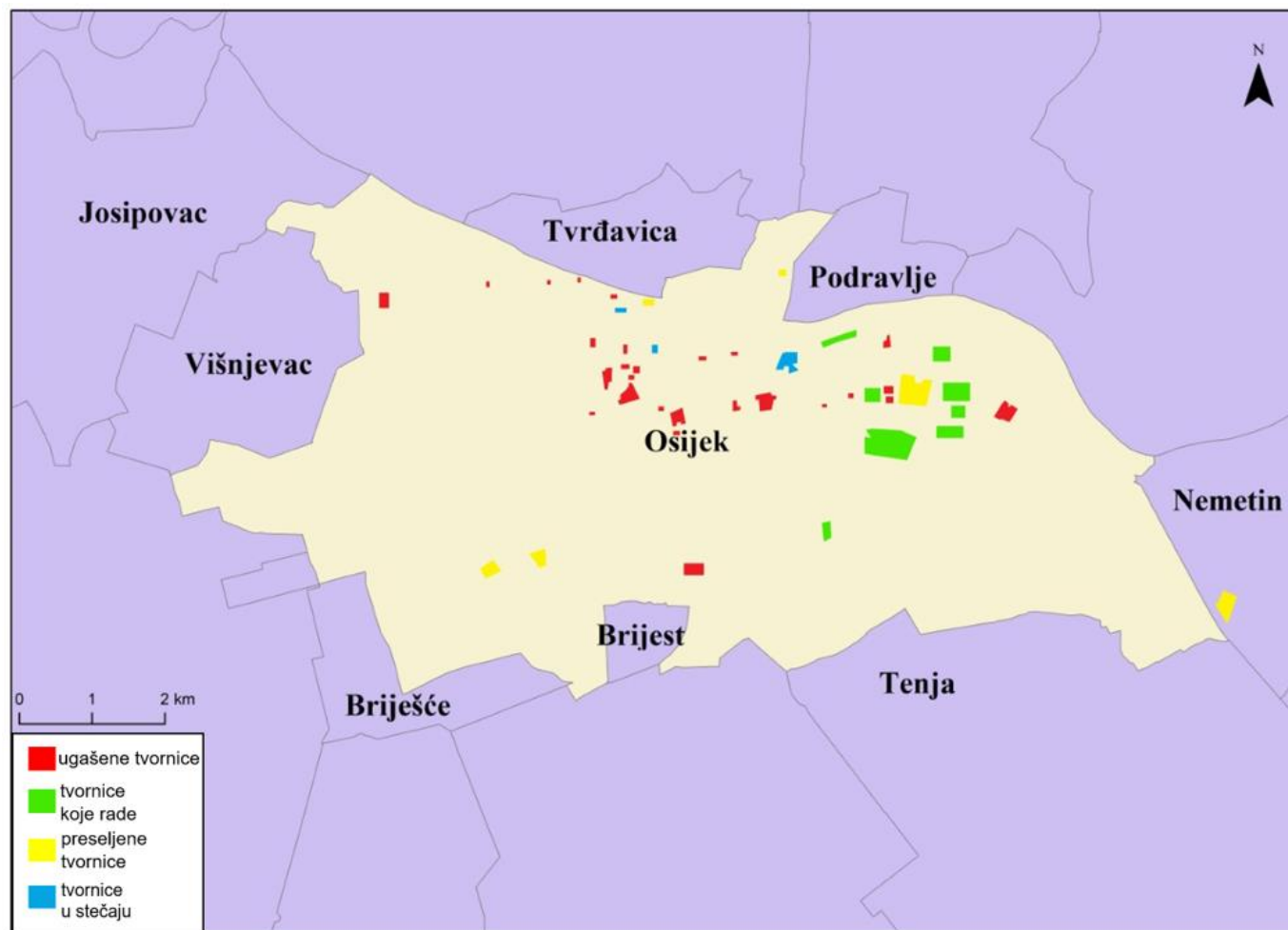
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (26. 7. 2019.)

4. PROPAST INDUSTRIJE

U razgovoru sa starijim stanovnicima grada Osijeka često se može čuti kako su u prošlim vremenima postojale brojne tvornice koje su zapošljavale velik broj ljudi. Danas u gradu Osijeku postoji samo nekoliko većih proizvodnih poduzeća koji bi mogli biti pokretači osječke ekonomije. Ranije u radu su spomenuta proizvodna poduzeća koja su djelovala u gradu Osijeku 1980. godine. Od ranije navedenih proizvodnih poduzeća samo nekoliko nastavilo je raditi do danas. Zanimljivo je uočiti da su sva poduzeća koja su nastavila djelovati i danas smještena u istočnom dijelu grada. Neka poduzeća (npr. Kandid) preselili se svoje pogone van formalnog grada (sl. 21).

Pavičić (2009) tvrdi da je 1990., netom prije ratnih zbivanja, u Osijeku u industriji bilo zaposleno 23 381 osoba, dok je 2007. godine taj broj spao na samo 6438. Za usporedbu u građevinarstvu je 1990. bilo 5820 zaposlenih, a u 2007. godini 4568. U trgovini se broj zaposlenih čak i povećao u promatranom razdoblju sa 7 287 na 8 439 zaposlenih. Zaključak je kako je industrija doživjela najveći pad. U promatranom razdoblju, industrija je spala praktički na jednu četvrtinu razine koju je imala 1990. godine. Smanjenje broja zaposlenih u industriji potpuno se poklapa s padom broja stanovnika, pa potvrđuje tezu o povezanosti demografskih i ekonomskih procesa.

Poduzeća koja su ušla u takozvani proces pretvorbe i privatizacije karakterizira smanjenje broja zaposlenih, a većinu njih i gašenje proizvodnje te prestanak postojanja. Državni ured za reviziju objavilo je izvješća o obavljenoj reviziji pretvorbe i privatizacije gdje donosi i kretanje broja zaposlenih. Upravo njihova izvješća potvrđuju tezu o smanjenju broja zaposlenih. Samo u razdoblju od 1991. do 1994. u Osijeku prestalo je postojati 4160 radnih mjesta u šest proizvodnih poduzeća (tab. 3).

Sl. 21. Status proizvodnih poduzeća koja su poslovala u Osijeku 1980. godine

Izradio: Mislav Zemljak

Tab. 3. Kretanje broja zaposlenih u odabranim poduzećima grada Osijeka od 1991. do 2000. godine

	LIO	D	I_b	MIO	D	I_b	OLT	D	I_b	Saponia	D	I_b	Slavonka	D	I_b	Drava	D	I_b
1991.	669	-	100	852	-	100	2993	-	100	1876	-	100	317	-	100	404	-	100
1994.	10	-659	1,49	457	-395	53,64	476	-2517	15,9	1411	-465	75,21	237	-80	74,76	360	-44	89,11
1995.	6	-4	0,9	449	-8	52,7	499	23	16,67	1370	-41	73,03	211	-26	66,56	295	-65	73,02
1996.	6	0	0,9	358	-91	42,02	404	-95	13,5	1095	-275	58,37	166	-45	52,37	254	-41	62,87
1997.	3	-3	0,45	348	-10	40,85	296	-108	9,89	1029	-66	54,85	138	-28	43,53	232	-22	52,43
1998.	3	0	0,45	367	19	43,07	280	-16	9,36	987	-42	52,61	125	-13	39,43	213	-19	52,73
1999.	-	-	-	391	24	45,89	246	-34	8,22	969	-18	51,65	115	-10	36,28	205	-8	50,74
2000.	-	-	-	325	-66	38,15	43	-203	1,44	952	-17	50,75	-	-	-	190	-15	47,03

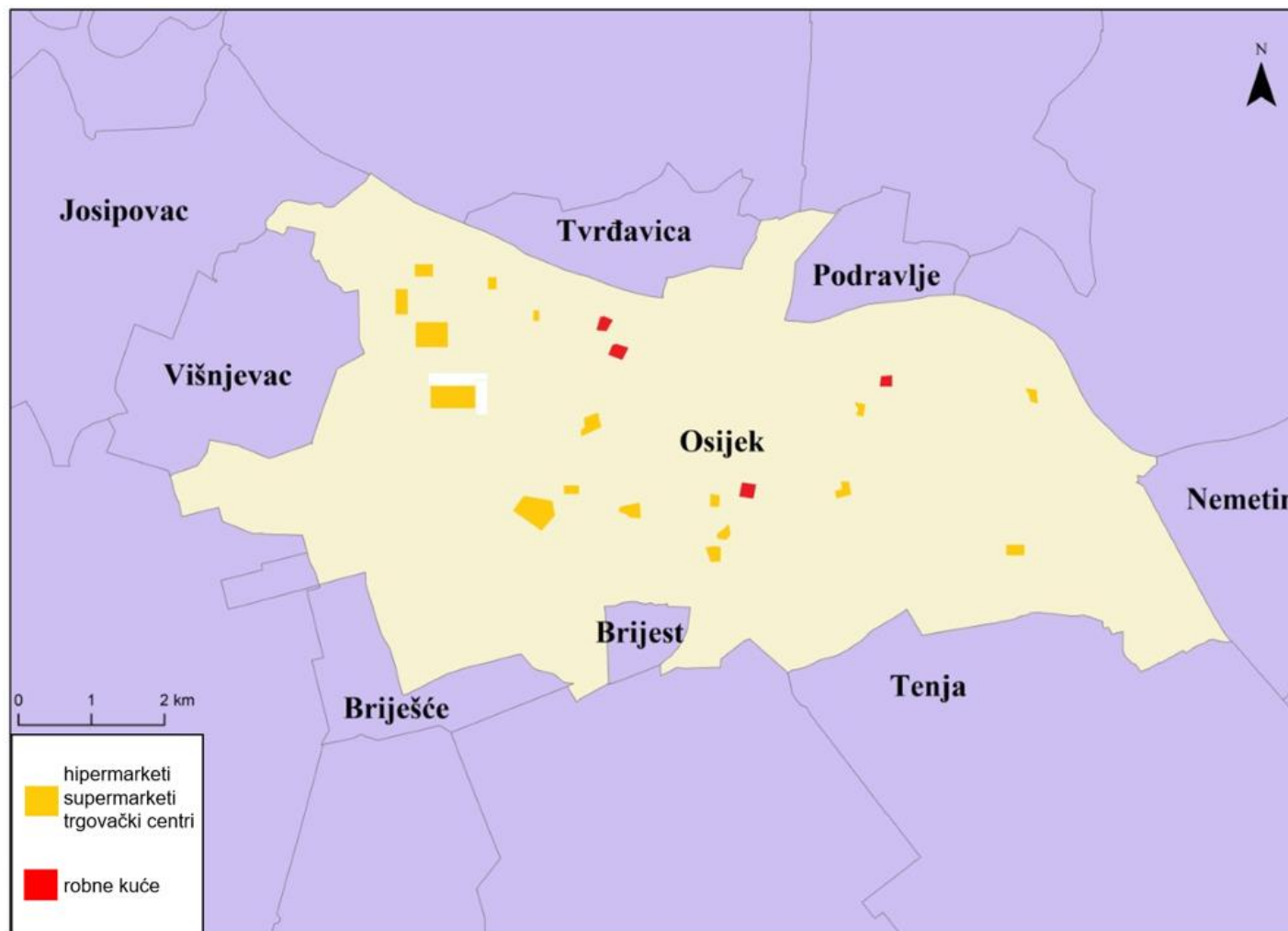
Izvor: URL-6

Osim što su zatvorena brojna proizvodna poduzeća, pa se može reći da dolazi i do propasti industrije u gradu Osijeku, mijenja se i identitet grada Osijeka jer gubi status industrijskog grada. U međuvremenu u gradu Osijeku jača trgovina, te se u gradu otvaraju brojni hipermarketi, supermarketi, mini trgovački centar i dva trgovačka centra. Izgradnja autoceste Sredanci – Đakovo – Osijek na koridoru V_c 2007. godine utjecala je na funkcionalni razvoj Osijeka, pa dolazi do jačanja uloge školstva i zdravstva, ali i bržeg razvitka maloprodajne trgovine (Sić, 2012). U gradu i dalje posluju četiri robne kuće koje su poslovale i prije 1990. Nova trgovačka poduzeća, koja su otvarana u Osijeku često su zauzimala prostor na kojem su u prošlosti djelovala proizvodna poduzeća, pa možemo govoriti o *brownfield* lokacijama. Brownfield lokacije su lokacije koje su u prošlosti korištene u industrijske, vojne i komercijalne svrhe, a u međuvremenu su napuštene te dolazi do prenamjene prostora (sl. 22, sl. 23) (Đokić, Sumpor, 2010). Treba spomenuti i od ranije poznato da je današnja morfološka struktura Osijeka posljedica kako duge urbane tradicije i višestoljetnog razvoja, tako i političkih, gospodarskih i društvenih promjena iz razdoblja 90-ih godina prošlog stoljeća. Trgovački centri novi su elementi u morfološkoj strukturi grada, te po izgledu, načinu gradnje i dimenzijama odskaču od ostatka (Njegač i dr., 2012.).

Sl. 22. Ostaci tvornice LIO u sklopu mini trgovačkog centra

Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

Sl. 23. Robne kuće koje su poslovale 1990. godine u gradu Osijeku, a posluju i danas i supermarketi, hipermarketi i robne kuće koje trenutno posluju

Izradio: Mislav Zemljak

Propast industrije u gradu Osijeku može se vidjeti i po napuštenim lokacijama u kojima su poduzeća djelovala. Te lokacije nužno je prvenstveno osigurati, a zatim i prenamijeniti jer osim što narušavaju estetski izgled grada, često dolazi do problema koji se tiče sigurnosti građana.

Prostor bivše Tvornice žigica – Drava, nalazi se u užem centru grada, a već skoro dvadeset godina ne posluje te je reprezentativan primjer narušavanja estetike grada te stvaranja sigurnosnih problema građanima Osijeka (sl. 24, sl. 25).

Sl. 24. Ostaci Tvornice žigica „Drava“
Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

Sl. 25. Zapuštено dvorište Tvornice žigica „Drava“
Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

Prostor bivše tvornice namještaja „Mobilija“ nalazi se na samo 900 m zračne udaljenosti od glavnog osječkog trga. Veći dio tog zemljišta prenamijenjen je te se u tom prostoru danas nalazi trgovina Interspar kao i veliko parkiralište za posjetitelje. Ostaci tvornice su u derutnom stanju te također donose slične ili iste probleme kao i ostaci tvornice žigica (sl. 26).

Sl. 26. Ostaci tvornice namještaja „Mobilija“
Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

Jedna od poznatijih osječkih tvornica iz socijalističkog razdoblja zasigurno je „OLT – Osječka ljevaonica željeza“. I od ove tvornice ostali su samo zidovi i priče starijeg stanovništva o velikom broju radnika koji su radili u njoj (sl. 27).

Sl. 27. Ulaz u napuštenu tvornicu OLT – Osječka ljevaonica željeza
Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

Zgrada osječke tvornice kože „Slavonka“ u istom je stanju kao i ranije navedene, ali je razlika ta što je u veljači ove godine ona prodana iz 47. pokušaja. Zahvaljujući atraktivnoj lokaciji uz samu šetnicu na rijeci Dravi ideja investitora je u skorijoj

budućnosti prenamijeniti ovaj prostor u zdravstveni centar za stare i nemoćne osobe (sl. 28, sl. 29) (URL-7).

Sl. 28. Ulaz u napuštenu tvornicu „Slavonka“ – tvornica koža Osijek
Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

Sl. 29. Zgrada stare osječke kožare s autentičnim natpisom
Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

Neke tvornice ipak su uspjele preživjeti ovakva vremena za osječku industriju, pa djeluju i danas. Tako je na primjer tvornica kruha i keksa „Sloboda“ promijenila ime i vlasnika, te pod imenom „Karolina d.o.o.“ posluje i danas (sl. 30).

Sl. 30. Ulaz u tvornicu „Karolina d.o.o.“ – tvornica kekša, vafli i slanica
Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

Sličnu sudbinu kao i „Karolina d.o.o.“ doživjela je i osječka „Tvornica mlijeka u prahu“. Nju je 1999. godine kupila njemačka tvrtka „Meggle“ te od tad, pod tim imenom, mljekara posluje do danas. U njoj je zaposleno 208 zaposlenika, a dnevno se preradi oko 130 000 litara mlijeka na dan (sl. 31) (URL-8).

Sl. 31. Osječka mljekara „Meggle“
Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

Osim „Karolina d.o.o.“ treba spomenuti i još tri industrijska postrojenja koja posluju uspješno i danas, a to su „Osječka pivovara d.d.“, „Saponia d.d.“ i „Tvornica

Šećera Osijek d.o.o.“ (sl. 32, sl. 33). Navedene tvornice brendiranjem čine svoje proizvode prepoznatljivim osječkim proizvodima. Za primjer, prema posljednjem financijskom izvještaju u Saponiji je zaposleno 788 zaposlenika što je respektabilna brojka kako na razini grada, tako i na razini države (URL-9). Iako, naspram 1991. godine, broj zaposlenih je skoro pa prepolovljen. „Tvornica šećera Osijek d.o.o.“ zapošljava 280 ljudi, a ova vrsta proizvodnje zasigurno je pozitivna komponenta u gospodarstvu grada jer joj se u budućnosti predviđa značajniji razvoj zbog povećanja potražnje na tržištu. Potrošnja šećera u Europskoj uniji procijenjena je na 18 500 000 tona, dok je proizvodnja istog manja, što je rezultiralo povećanjem proizvodnih kvota, a to otvara mjesta dodatnom profitu između ostalog i ovoj osječkoj tvornici (URL-10, Šubarić i dr., 2013). Ipak, ovi istaknuti primjeri brojem zaposlenih i ulogom na tržištu gotovo su zanemarivi naspram razine industrije u gradu Osijeku kakva je bila prije tridesetak godina.

Sl. 32. Zgrada osječke pivovare
Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

Sl. 33. Pogon šecerane „Premijer“
Snimio: Mislav Zemljak (19. 4. 2019.)

5. MIGRACIJE

Nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju 1. srpnja 2013. godine Hrvatsku je zahvatio veliki trend iseljavanja. Iseljavanju je pridonio makropolitčki kontekst – ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju i zajedničko tržište rada, te makroekonomski kontekst – brojni *pull* faktori gospodarstava drugih država Europske unije. Iseljavanju su pridonijeli i velika nezaposlenost mladih, negativni ekonomski trendovi, loša poduzetnička klima i slično, a te faktore nazivamo *push* ili potisni faktori. U prvim godinama punopravnog članstva Hrvatske u Europskoj uniji (2014.-2017.) negativni migracijski saldo značajno se povećao (tab. 4).

Tab. 4. Vanjska migracija stanovništva Republike Hrvatske 2009. - 2018. godine

Godina	Doseljeni iz inozemstva	Odseljeni u inozemstvo	Migracijski saldo
2009.	8 468	9 940	-1 472
2010.	4 985	9 860	-4 875
2011.	8 534	12 699	-4 165
2012.	8 959	12 877	-3 918
2013.	10 378	15 262	-4 884
2014.	10 638	20 858	-10 220
2015.	11 706	29 651	-17 945
2016.	13 985	36 436	-22 451
2017.	15 553	47 352	-31 799
2018.	26 029	39 515	-13 486

Izvor: Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018., 2018

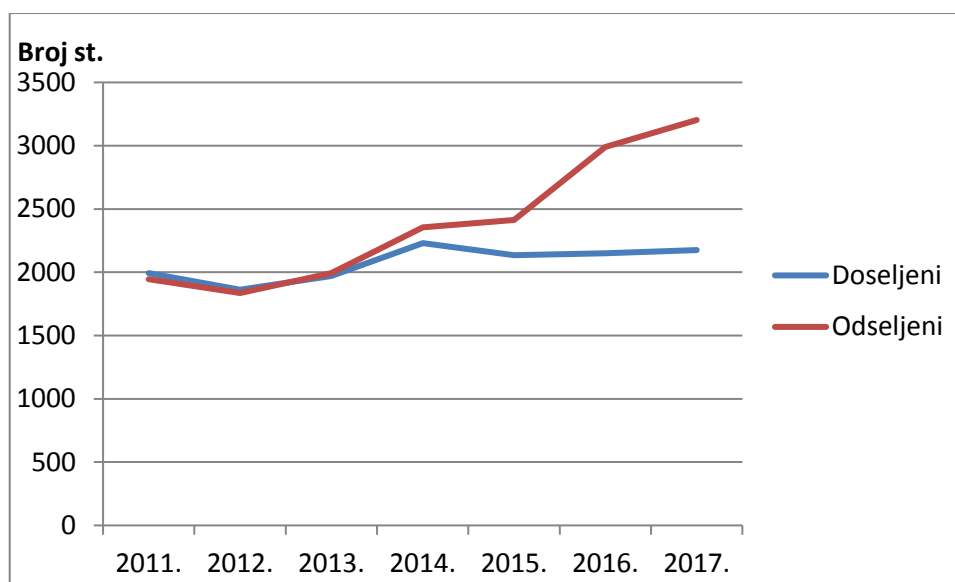
Najveći broj iseljenih iz Hrvatske u inozemstvo, u 2018. godini, njih 6569 je iz Grada Zagreba, slijedi Osječko-baranjska županija s 3635 odseljenih stanovnika. Glavna razlika je što Grad Zagreb ima migracijski saldo -171, dok Osječko-baranjska županija ima migracijski saldo -2756 (Migracija stanovništva, 2018). Pretpostavka je naravno da bi situacija u županiji mogla biti odraz situacije u gradu iako je jasno kako je ekonomski i politički situacija u široj okolici lošija nego u samom gradu.

Čimbenici koji uvjetuju prostornu pokretljivost su različiti i brojni, ali često međusobno povezani. Migracije mogu biti unutarnje i vanjske, no često su im uzroci isti, a jedinu razliku čini uloga međunarodnih odnosa i državnog zakonodavstva u vanjskoj migraciji (Nejašmić, 2005). Ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju umanjio je

utjecaj zakonodavstva na vanjsko iseljavanje, za razliku od vremena prije ulaska u Europsku uniju, te kako je ranije rečeno pridonio iseljavanju stanovništva.

Nejašmić (2005) dijeli čimbenike prostorne pokretljivosti u četiri skupine. Prvu grupu čine gospodarski, drugu socijalni (i psihološki), treću demografski te četvrtu svi ostali. Najvažniji čimbenici su gospodarski, a proizlaze iz neusklađenosti gospodarske i populacijske stope rasta. To potvrđuje činjenica da je grad Osijek doživio najveći pad broja stanovnika u razdoblju u kojem je došlo do najvećeg smanjenja broja zaposlenih u industrijskim postrojenjima koja su bila „nositelji“ osječkog gospodarstva u tom razdoblju. Tom padu stanovništva, osim negativne prirodne promjene, zasigurno su pridonijele i migracije.

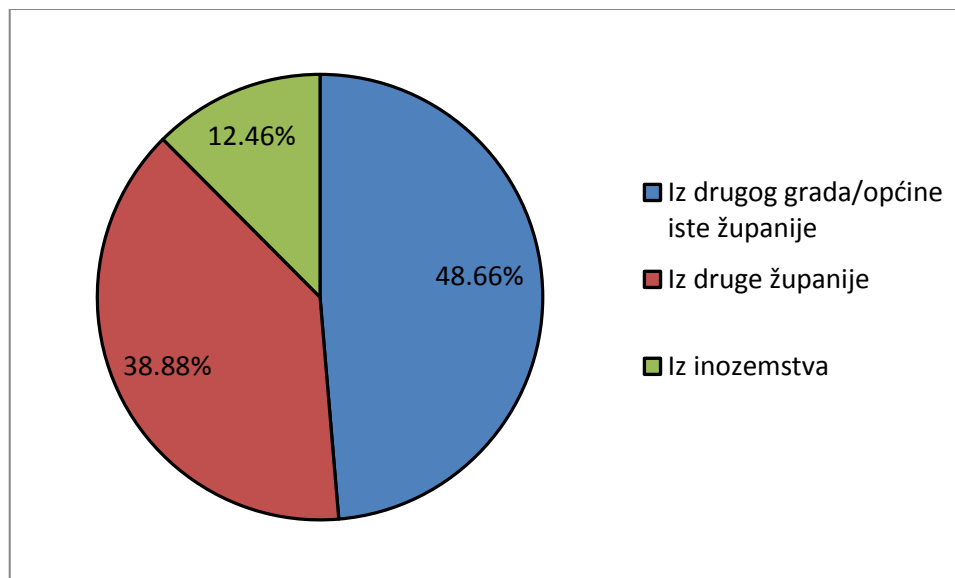
Migracije, s naglaskom na iseljavanje, u Osijeku nisu samo dio davne prošlosti, već su sastavni dio kako bliže prošlosti, tako i sadašnjosti. U razdoblju od 2011. do 2017. godine može se zaključiti kako je jasan trend povećanja iseljavanja iz grada (sl. 34). U promatranom razdoblju u grad je doselilo 14 519 ljudi, a iselilo 16 733, što ukazuje na to da je Osijek izgubio 2214 stanovnika, a taj broj bi zasigurno da je realan bio još veći, jer je opće poznato da se službeno ne odjavljuju svi koji iseljavaju kako bi zadržali neke povlastice poput dopunskog osiguranja ili slično.

Sl. 34. Ukupan broj doseljenih i odseljenih stanovnika u Gradu Osijeku u razdoblju od 2011. do 2017. godine

Izvor: Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018., 2018

Podatak o broju doseljenih u Grad Osijek samo potvrđuje tezu da okolni gradovi i okolica gravitiraju gradu. Drugi po brojnosti su oni koji doseljavaju u Osijek iz druge županije, dok je najmanje onih koji se doseljavaju iz inozemstva (sl. 35).

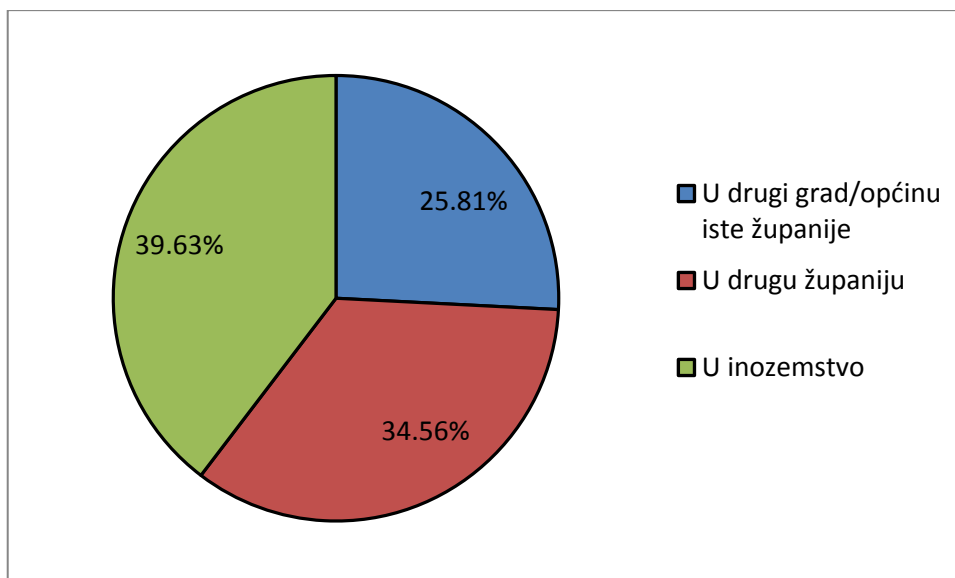

Sl. 35. Udio doseljenih u Gradu Osijeku s obzirom na polazište u razdoblju od 2011. do 2017. godine

Izvor: Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018., 2018

U isto vrijeme, broj odseljenih prikazuje nešto drugačiju sliku. Iz Osijeka stanovništvo najčešće odseljava u inozemstvo, dok je nešto manje onih koji sele u druge županije. Jedna četvrtina odseljenog stanovništva Osijeka preselilo je u drugi grad iste županije (sl. 36).

Rajković Iveta i Horvatin (2017) razgovarale su s deset ispitanika mlađe životne dobi koji su iselili u Irsku, s naglaskom na iseljavanje iz Slavonije. Istraživanje su temeljili na razgovoru s deset ispitanika mlađe životne dobi koji su iselili u Irsku. Navodi se i da ih je devet od desetero više ili visoke stručne spreme, a jedna osoba ima srednju stručnu spremu. Podatak koji treba istaknuti, a potvrđuje tezu o nepreciznim brojkama iseljenih, je da ni jedna od deset osoba koje su iznijeli svoja iskustva u radu nisu službeno objavljeni. Zanimljiv je podatak i da je od desetero ljudi koji su intervjuirani četvero iz Osijeka.

Sl. 36. Udio odseljenih iz Grada Osijeka s obzirom na odredište u razdoblju od 2011. do 2017. godine

Izvor: Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018., 2018

O broju iseljenih na „otok“ svjedoči i činjenica da je Zračna luka Osijek do prije dvije godina imala izravnu zračnu liniju Osijek-London, te su u završnoj fazi bili pregovori oko linije Osijek-Dublin, no došlo je do gašenja ovih linija zbog izostanka dogovora oko subvencioniranja marketinških sadržaja (Španjić, 2017).

Zaključak je da grad Osijek stanovništvo prvenstveno napušta zbog lošeg ekonomskog stanja koji je posljedica različitih događaja iz njegove bliže i dalje prošlosti, ali i političkih odluka koje su se odrazile na sadašnjost i budućnost grada.

6. MOGUĆNOSTI EKONOMSKOG RAZVOJA U SUVREMENOM RAZDOBLJU

U Strategiji razvoja Grada Osijeka iz 2015. godine predviđena je takozvanom politikom dodane vrijednosti i umrežavanjem kapitalizacija i realizacija dosadašnjih projekata, kao što su ulaganja Grada Osijeka u infrastrukturna rješenja, posebice poduzetnička (poslovne zone, poduzetnički inkubator, veletržnica...). Osim poduzetničke cilj je i razvoj fizičke infrastrukture. Predviđena su ulaganja i u Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Grada Osijeka u razvoj „campusa“, te ulaganja vodećih poduzeća u vlastiti razvoj.

Projekti kao što su *Osijek Software City*, „Osijek – sveučilišni grad“ i slični mogli bi, ukoliko se pravilno razvijaju, predstavljati mjesto zaposlenja za brojne građane i snažan *pull*-faktor te tako nakon dugo vremena gradu Osijeku osigurati pozitivniju ekonomsku, ali i demografsku sliku.

Prednosti tercijarnog sektora uvidjeli su i rukovodeći ljudi u gradu, pa je 2015. godine Gradsko vijeće Grada Osijeka donijelo ranije spomenutu studiju „Strategija razvoja Grada Osijeka od industrijskog do inteligentnog grada 2014.-2020.“ gdje su izneseni ciljevi razvoja, a djelomično se poklapaju i s ciljevima projekata koji će biti navedeni.

Jedan od zaključaka strategije je da Osijek ne smije dopustiti više iseljavanja nego useljavanja, odlazak mladih ljudi, nisku razinu obrazovanosti, proizvodnju proizvoda niskog tehnološkog intenziteta i visoku nezaposlenost. Gradu Osijeku su kao uzori postavljeni gradovi Sunderland u Velikoj Britaniji, Tijanjin u Kini, Waterloo u državi Ontario u Kanadi, Eindhoven u Nizozemskoj, Oulu u Finskoj, Dundee u Škotskoj i Tallinn u Estoniji. Ti gradovi su u prvom desetljeću ovog stoljeća prošli kroz neke procese koji imaju ista ili slična obilježja kao procesi kroz koje grad Osijek danas prolazi. Osim toga svi su se uspjeli ekonomski podići okretanjem tercijarnom sektoru i trenutno su rangirani kao inteligentni gradovi. Sunderland je prošao kroz niz godina ekonomskog zaostajanja, smanjenja stanovništva i nestajanje tradicionalne ekonomske strukture. Tijanjin je prebrodio prepreku u razvoju koju mu je činilo ruralno područje kojim je bio okružen. Osijek bi se, osim toga, mogao ugledati na Oulu, Dundee i Tallinn u preobrazbi iz industrijskog u grad znanja. Strategija donosi zaključak koji kaže da će se Osijek koristiti modelom inteligentnog grada, a fokusirat će se na dostupnost širokopojasnoj infrastrukturi, razvoju znanja, jačanju uloge Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku u stvaranju inovativnog kapaciteta gospodarstva i razvoj digitalne demokracije (Singer, 2015).

Sve navedeno predstavlja mogućnosti koje grad ima, a mogu mu itekako poslužiti da ponovno krene naprijed.

U daljnjem radu će biti spomenuti i opisani neki od projekata koji predstavljaju mogućnosti u ekonomskom razvoju Osijeka.

3.1. Osijek Software City

Osijek Software City predstavlja udruhu (od 21. veljače 2013.), odnosno projekt koji je pokrenut 2012. godine u sklopu kojeg bi osječke IT tvrtke trebale djelovati prema lokalnoj zajednici. Ciljevi ovog projekta su povećati atraktivnost developerske struke u Osijeku i konkurentnost programera na tržištu i potaknuti poduzetništvo u ICT (eng. Information and Communications Technology - informacijska i komunikacijska tehnologija) sektoru.

U Osijeku postoje brojne informatičke tvrtke koje uspješno posluju na međunarodnom tržištu, a upravo te i takve tvrtke zapošljavaju stručnjake i proizvode kvalitetan softver, a osim toga i izvoze na mnoga tržišta diljem svijeta. Te tvrtke su često isključivo orijentirane na izvoz, pa na domaćem tržištu često ljudi ni ne znaju da one djeluju u okruženju, a ovim projektom takve tvrtke dobivaju priliku predstaviti se lokalnoj zajednici. To može, unatoč ekonomskoj situaciji, pokazati da u Osijeku volja za radom i stručnost imaju perspektivu.

S obzirom na to da često u Hrvatskoj formalno obrazovanje nije jamstvo nalaženja i zasnivanja radnog odnosa, a programi formalnog školovanja uglavnom nisu usklađeni s potrebama tržišta rada te uopće ne predviđaju koja znanja i vještine bi mogle biti potrebne u budućnosti, upućivanje mladih pri upisu u srednje škole ili na fakultete je jedno od područja djelovanja ove udruge. Osim toga udruhu teži i zapošljavanju, gdje bi poslužila kao spona između tvrtki iz IT branše i radnika.

Stoga, osim ranije navedenih ciljeva, treba reći da postoji i naveden dugoročan cilj projekta čiji je zadatak postići prepoznatljivost Osijeka u svijetu kao grada u kojemu žive i rade IT stručnjaci, te grada u kojem djeluje puno tvrtki koje proizvode dobar softver (URL-11). Upravo ovaj cilj ide pod ruku sa „Strategijom razvoja Grada Osijeka od industrijskog do inteligentnog grada 2014.-2020.“.

Ova udruga je početkom 2019. godine obznanila da je nakon tri godine pregovora s gradskom upravom postigla dogovor u vezi projekta „Osijek 2.0“. Datuma 23. siječnja 2019. godine, Grad Osijek je na svojim službenim stranicama objavio javni natječaj za osnivanje prava građenja na nekretninama u Poduzetničkoj zoni „IT Park“. Ta poduzetnička zona nalazi se u širem centru grada u Gackoj ulici, ali ima vrlo povoljan prometni položaj jer se nalazi u blizini južne obilaznice grada.

Projekt Osijek 2.0 zamišljen je tako da bi unutar parka tvrtke kupovale zemljišta i gradile vlastite objekte, dok bi Grad izgradio vlastitu zgradu te tako omogućio manjim poduzetnicima najam poslovnog prostora. Taj projekt predstavlja rješenje problema nedostatka odgovarajuće poslovne infrastrukture za IT tvrtke i omogućava njihov brži razvoj te međusobnu suradnju (sl. 37).

Pravo građenja vlastitih objekata imaju tvrtke koje u posljednjih šest mjeseci imaju minimalno petnaest zaposlenika, a pripadaju jednoj od mogućih tri skupine prema Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007., te pravo građenja ostvaruju na pedeset godina. Ukupna površina parka je oko 5000 m² (tab. 5) (URL-11).

Sl. 37. Izgled zemljišta na kojem će se graditi IT park

Izvor: Mislav Zemljak

Tab. 5. Tri skupine djelatnosti koje imaju pravo građenja u IT Parku prema Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007.

Skupina 1	Skupina 2	Skupina 3
62.01 Računalno programiranje	26.11 Proizvodnja elektroničkih komponenata	58.21 Izdavanje računalnih igara
62.02 Savjetovanje u vezi s računalima	26.12 Proizvodnja punih elektroničkih ploča	58.29 Izdavanje ostalog softvera
62.03 Upravljanje računalnom opremom i sustavom	26.20 Proizvodnja računala i periferne opreme	63.11 Obrada podataka, usluge poslužitelja i djelatnosti povezane s njima
62.09 Ostale uslužne djelatnosti u vezi s informacijskim tehnologijama	26.30 Proizvodnja komunikacijske opreme	
72.19 Ostalo istraživanje i eksperimentalni razvoj u prirodnim i tehničkim znanostima		

Izvor: URL-11

Osim što lokalna zajednica od ovakvih projekata ima koristi zbog zapošljavanja lokalnog stanovništva, posebno visokoobrazovanog. U prilog ovom projektu ide činjenica da u gradu Osijeku postoji Fakultet elektronike, računarstva i informacijskih tehnologija te bi se njime omogućila realna šansa studentima za zaposlenje, ali i poslodavcima za popunjavanje radnog kadra.

3.2. Osijek – sveučilišni grad

Grad Osijek ima tendenciju razvijanja visokoškolskog sustava. On je u razvoju svoga školskog sustava prvotno morao imati pojedine studije i studijske centre koji će izrasti u više škole koje su izrasle iz srednjeg ili višeg školstva u Osijeku i Zagrebu. Nakon toga, morao je imati pojedine fakultete koji su se razvili iz tih centara, i one fakultete koji su najprije bili pridruženi Sveučilištu u Zagrebu, da bi pomoću zagrebačkih fakulteta grad Osijek razvio svoju mrežu fakultetskih ustanova (Mažuran, 1996). Sveučilište u Osijeku osnovano je 31. svibnja 1975. godine. To je zapravo nastavak više od tri stoljeća tradicije visokoškolskog obrazovanja u Osijeku, jer je 1707. godine osnovan „Studium

Philosophicum Essekini“, a 1724. godine i „Studium Theologicum Essekini“. Sveučilište od 15. svibnja 1990. godine nosi ime Josipa Jurja Strossmayera, jednog od najvećih Osječana, političara i osnivača današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (URL-12).

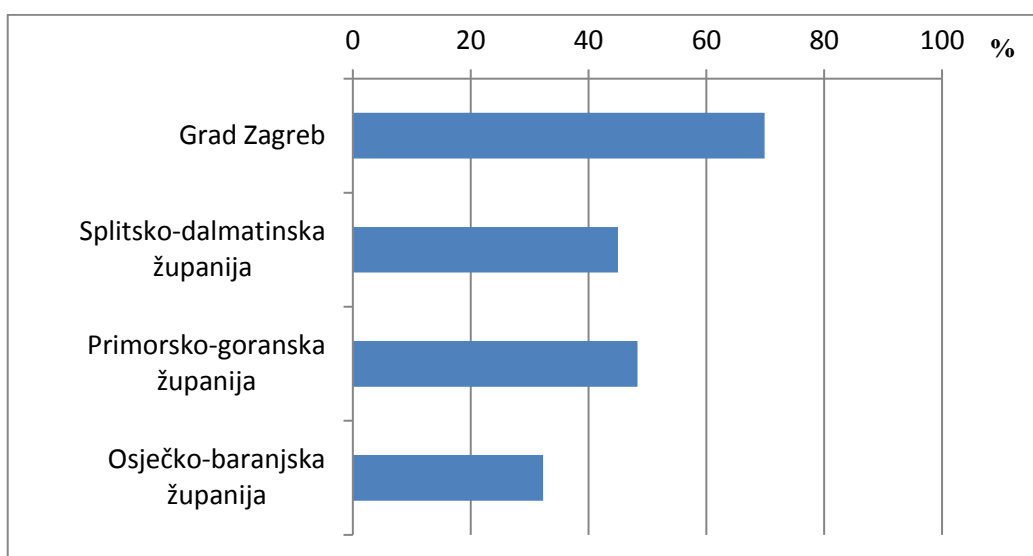
Sveučilište broji sedamnaest znanstveno-nastavnih, umjetničko-nastavnih i nastavnih sastavnica. One su: Ekonomski fakultet, Elektrotehnički fakultet, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Filozofski fakultet, Građevinski fakultet, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Medicinski fakultet, Poljoprivredni fakultet, Pravni Fakultet, Prehrambeno-tehnološki fakultet, Strojarski fakultet u Slavonskom Brodu, Odjel za fiziku, Odjel za kemiju, Odjel za biologiju, Odjel za kulturologiju i Umjetnička akademija (URL-13).

Osječko sveučilište svake godine upisuje oko tri tisuće studenata. Senat Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera donio je u ožujku odluku da će u akademskoj godini 2019./2020. upisna kvota biti 3725 studenata. U 2018. godini, na osječkom sveučilištu upisano je bilo 16 539 studenata. Od toga je 10 840 bilo prema redovnom programu, 884 studenta bilo je u procesu dovršenja studija, a 4815 je studiralo po izvanrednom programu (URL-14).

Sveučilište u Osijeku na brojne načine doprinosi lokalnoj zajednici. Ukoliko uzmemo podatak da Grad Osijek prema procjeni Državnog zavoda za statistiku u 2017. godini ima 103 162 stanovnika, a u istoj godini ima 16 539 upisanih studenata, može se zaključiti da je broj studenata jednak šestini stanovništva grada. Druga prednost koja će biti istaknuta je upravo činjenica da nisu svi studenti iz Osijeka. Sveučilište djeluje kao *pull*-faktor koji privlači brojne mlade koji dolaze u grad na studij, te ukoliko im se ponudi mogućnost zaposlenja, postoji šansa da i ostanu u gradu. Definitivno su najčešći studenti iz Osijeka, zatim iz svih dijelova Slavonije, no u Osijeku često studiraju i studenti iz susjedne Bosne i Hercegovine i to većina iz Bosanske Posavine. Ti ljudi koji dolaze moraju negdje provoditi svoje studentske dane, a najveću korist od toga imaju ugostiteljski objekti (kafići, noćni klubovi...) i lokalno stanovništvo koje iznajmljuje stanove. Nadalje, bitno je istaknuti da su na ovom polju brojne prednosti koje sveučilište donosi lokalnoj zajednici. Činjenica je da grad Osijek ima najmanje visokoobrazovanog stanovništva u odnosu na ostala makroregionalna središta Hrvatske, ali razvojem sveučilišta i ostankom mladih i visokoobrazovanih u gradu, moguće je smanjenje te razlike. Osim toga poznato je da visokoobrazovani imaju veće zarade te stoga i bolju kvalitetu života, a onda bi se i povećanje broja stanovnika s boljom kvalitetom života zasigurno odrazilo i na demografsku sliku grada (URL-14).

Problem koji sveučilište treba uočiti i riješiti je neusklađenost upisnih kvota s potrebama tržišta rada. Najveće upisne kvote imaju Ekonomski fakultet, Pravni fakultet i Fakultet elektrotehnike, računarstva i informacijskih tehnologija. Visoku upisnu kvotu imaju i Filozofski fakultet i Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti. Najveću kvotu (70) ima učiteljski studij u Osijeku, a osim toga u Slavonskom Brodu također postoji dislocirani odjel koji upisuje 55 studenata na učiteljski studij, što još jednom potvrđuje tezu o neusklađenosti visokog školstva i tržišta rada u gradu Osijeku.

Državni zavod za statistiku obrazovna obilježja stanovništva proučava na razini županije, a možemo pretpostaviti da većina Osječko-baranjske županije gravitira upravo Sveučilištu u Osijeku, pa stoga možemo uzeti te podatke kao relevantne. Osječko-baranjska županija je 2011. godine imala ukupno 32,3 % visokoobrazovanog stanovništva, po čemu je daleko najslabija u odnosu na ostale županije koje imaju makroregionalno središte, a samim time i sveučilište. Sljedeća je Splitsko-dalmatinska županija koja ima oko 45 % visokoobrazovanog stanovništva, a Primorsko-goranska županija 48,3%. Više nego dvostruko visokoobrazovanog stanovništva od Osječko-baranjske županije ima Grad Zagreb – 69,9 % (sl. 38).

Sl. 38. Stanovništvo s visokim obrazovanjem staro od 25 do 64 godine po županijama unutar kojih su makroregionalna središta Republike Hrvatske 2011. godine

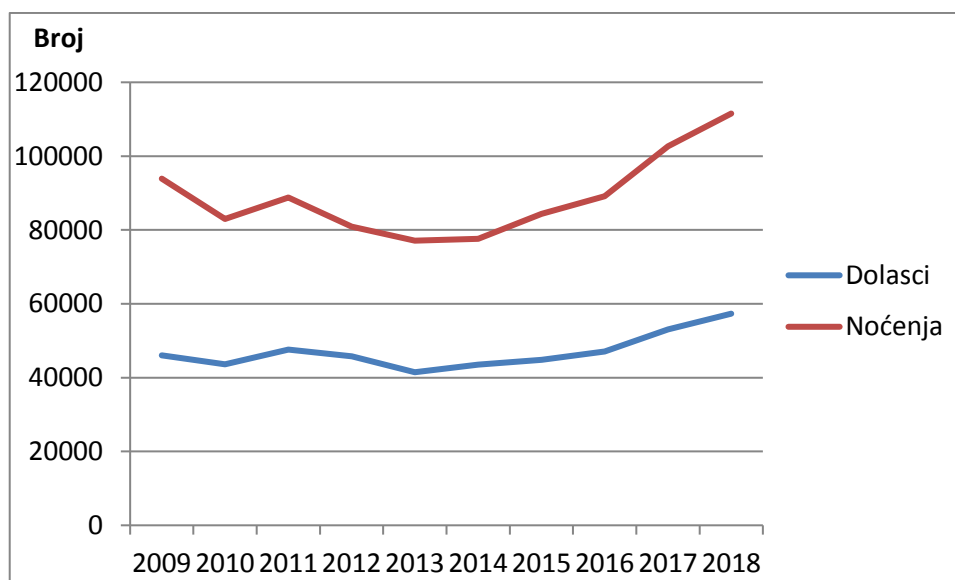
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (16. 5. 2019.)

Ovi pokazatelji i nabrojani *pull*-faktori kao moguća financijska podloga ovoj ideji svrstava sintagmu „sveučilišni grad“ u kategoriju mogućnosti razvoja grada Osijeka. Grad

definitivno ima dobre temelje za razvoj visokog školstva, a razvoj visokog školstva zasigurno može pridonijeti povećanju kvalitete života, povećanju broja gospodarskih ulaganja, znanstvenih istraživanja, a samim time i poboljšanju demografske slike grada.

3.3. Razvoj turizma u gradu Osijeku

Turizam je pojam aktivnost koja uključuje ukupnost odnosa i pojava koji proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekog mjesta, s tim da takvo putovanje mora biti poduzeto radi odmora i uživanja, a da se pritom ne zasniva stalno prebivalište i ne poduzima neka gospodarska djelatnost, odnosno ostvaruje profit. Turizam ima dvije osnovne funkcije – društvenu i ekonomsku. Društvena se odnosi na pridonnošenje humanističkim vrijednostima turizma, odnosno obogaćivanju čovjeka novim spoznajama, doživljajima i aktivnostima. Ekonomske funkcije turizma su one koje nas zanimaju u ovom radu. Ekonomske funkcije turizma su one aktivnosti koje su usmjerene na postizanje konkretnih ekonomskih učinaka kao što su turistička potrošnja, izvoz roba i usluga, izravne investicije, poboljšanje devizne bilance, povećanje zaposlenosti, razvoj nedovoljno razvijenih područja i slično (Hrvatska enciklopedija, n.d.). U biti sve ono što gradu Osijeku nedostaje. Upravo zbog toga je razvoj turizma stavljen pod mogućnosti razvoja grada.

Sl. 39. Broj dolazaka i noćenja u gradu Osijeku 2009. - 2018.godine

Izvor: Podaci o broju noćenja u Gradu Osijeku 2018.

Prema podacima Turističke zajednice Osijek grad Osijek u posljednje dvije godine ostvaruje porast u broju dolazaka i broju noćenja. Prošla, 2018. godina bila je rekordna u posljednjih deset godina. Grad Osijek ostvario je 57 323 dolaska i 111 534 noćenja. Broj noćenja je u većem porastu što ukazuje na činjenicu da se u Osijeku gosti zadržavaju dulje od jednog dana. U prosjeku se zadržavaju 1,95 dana (sl. 39).

Problem u razvoju turizma samom gradu predstavlja činjenica da ne postoji jedinstven oblik turizma i nedostatak sadržaja koji bi mogao zadržati goste u samom gradu duže od dva dana u prosjeku. Na primjer, grad Osijek ima samo tri muzeja – Arheološki muzej, Muzej Slavonije i Muzej školjaka i vodenog svijeta. Mogućnost u razvoju turizma gradu Osijeku predstavlja dobra prometna povezanost s ostalim gradovima na istoku Hrvatske, blizina aerodroma i postojanje smještajnih kapaciteta u gradu.

Mogućnost u razvoju turizma u gradu Osijeku predstavljaju riječni kruzeri. Osijek, grad na desnoj obali rijeke Drave, koji se razvija od antičkih vremena do danas, koji u svojoj blizini, na lijevoj obali Drave ima park prirode „Kopački rit“, zasigurno bi mogao privlačiti više turista. Broj riječnih kruzera koji od naselja Aljmaš, gdje se Drava ulijeva u Dunav, uplovljavaju u Dravu i plove 21 km uzvodno prema Osijeku sve je više. Razvoj riječnih kruzera ne mora nužno značiti da turisti dolaze do Osijeka vodenim putem. Čest je slučaj da se kruzeri privezuju u Vukovaru, a turisti onda autobusima posjećuju slavonske gradove, uključujući i grad Osijek.

Grad Osijek razvija turističku ponudu, posebice s razvojem manifestacija kojima se pokušavaju privući turisti, ali oni bi trebali proći proces brendiranja kako bi se povećao broj posjetitelja, a samim time i turistička ponuda.

Jedan od projekata turističke zajednice koji definitivno treba spomenuti kao dio brendiranja grada je projekt sufinanciran od strane Europske unije u sklopu IPA prekograničnog programa Mađarska – Hrvatska, a projekt nosi naziv „Tematski put Zrinski – Sulejman“, a glavni partneri uz turističku zajednicu su Grad Osijek, općina Darda i mađarski grad Szigetvar. Pretpostavka je da bi se razvoj ovog i ovakvih projekata mogao odraziti na poboljšanje turističke promocije cijele regije.

Osim ranije navedenog projekta, na službenim stranicama ističe se i postojanje još jednog projekta koji je financirala Europska unija, a to je „Mlinarev put“. U sklopu tog projekta u samom centru grada, u blizini skele lokalnog naziva „kompa“ i stare vodovodne centrale postavljeno plovilo vodenica ili mlin-brod. Tradicija mlinova seže još u razdoblje srednjeg vijeka, a svoje zlatno razdoblje doživjeli su sredinom 19. stoljeća. Do početka 20. stoljeća u Osijeku je bilo i preko 60 mlinova. Zadnja vodenica prestala je s radom 1944.

godine, a mlinarski obrt je u svoje vrijeme bio jedan od cjenjenijih. Ovakve projekte u turističkoj ponudi zasigurno treba istaknuti kao pozitivne jer osim što pridonose bogatstvu turističke ponude, oni osim stranih turista pobliže upoznaju lokalno stanovništvo s tradicijom njihovog grada (URL-15).

3.4. NK Osijek – Pampas 2020.

Nogometni klub Osijek nastao je 27. veljače 1947. godine spajanjem takozvanih „fiskulturnih“ društava Slavonija i Bratstvo u novo „fiskulturno“ društvo Proleter koji je prava preteča današnjeg nogometnog kluba Osijek (URL-16).

U svojim počecima, nogomet je predstavljao zabavu za niže slojeve, dok je situacija danas zasigurno drugačija. Danas nogomet predstavlja dio socioekonomskog razvoja prostora jer se često uz neke klubove povezuju pojedine društvene vrijednosti koje oni prenose, a u isto vrijeme nogomet prerasta u industriju jer klubovi danas samo privatnim ulaganjima mogu ostvarivati vrhunske rezultate, a da bi to uspjeli zasigurno moraju utjecati na lokalnu zajednicu kroz izgradnju sportske, prometne i ostale infrastrukture. Stoga danas, najveće privatno ulaganje u ovom dijelu Hrvatske povezano je s nogometom.

Upravo se, zahvaljujući privatnim ulaganjima, i nogometni klub Osijek u zadnjim nekoliko godina značajno podigao, kako rezultatski tako i infrastrukturno. Mađarski poduzetnik Lorinc Meszaros i rođeni Osječanin Ivan Meštrović u veljači 2016. godine su preuzeli većinski paket dionica i u kratkom roku podmirili veliki dio dugovanja, pa se može reći da je nogometni klub, odnosno sportsko dioničko društvo Osijek napokon „prodisalo“. O dramatičnom zaokretu u poslovanju svjedoče dva članka s internetskih stranica dvaju lokalnih portala. Jedan iz 2014. godine govori kako se u gradu često čuje ružna šala: „Kako znati da su igrači Osijeka primili plaću? Većina igrača tada bude ošišana.“ (URL-17) Drugi članak datira u sredinu 2019. godine i iznosi podatke preuzete sa stranica FINA-e. Nogometni klub Osijek s.d.d. zauzeo je peto mjesto na popisu tvrtki s najvećom prosječnom neto plaćom u 2019. godini. U klubu je zaposleno 68 djelatnika, a prosječna mjesečna neto plaća iznosi 43 345 kn. Ovim podacima NK Osijek se zapravo potvrdio kao tvrtka s najvećom prosječnom plaćom na istoku Hrvatske (URL-18).

Od 1958. godine do nogometni klub Osijek (i njegove preteče) domaće utakmice igrale su i igraju na stadionu koji nosi naziv Gradski vrt. Najnoviji projekt imena Pampas

2020. procijenjene vrijednosti oko 40 milijuna eura utjecat će i na morfologiju grada, odnosno njime je predviđeno da bi došlo do nastanka nove gradske četvrti – Pampas, koja bi imala svoj trg u sklopu budućeg stadionskog kompleksa, a osim stadiona gradit će se i kamp i elitna stambena zona. Također, otprije je poznato da će se i u tom dijelu graditi nova zgrada gimnazije, pa će grad Osijek dobiti novu morfološku jedinicu veličine 15,3 hektara uz rijeku Dravu koja će uvelike utjecati na socijalni život njegovih građana, ali i šire okolice (sl. 40).

Sl. 40. Projekt Pampas 2020.

Izvor: URL-19

Osim socioekonomskog i morfološkog utjecaja, ovaj projekt imat će utjecaj i na život građana rješavanjem problema koji je biološkog karaktera. Naime, taj prostor je donedavno karakteriziralo močvarno tlo, te je zbog toga taj prostor bio neiskorišten, a stanovništvu je predstavljao probleme u vidu brojnih komaraca kojima je on nudio savršeno utočište, posebice za vrijeme visokog vodostaja rijeke Drave. U sklopu prve faze radova napravljena je izmjena kvalitete tla, odnosno svih 15,37 hektara zemljišta je višemjesečno nasipavano miješanim kamenim materijalom te je taj prostor sada izdignut u prosjeku jedan metar u odnosu na prethodno uređenu i poravnatu površinu.

Sve navedeno dovodi do zaključka da će ovaj projekt donijeti nove sadržaje u grad, posebice sportske, zatim nova radna mjesta, stambene jedinice i još mnogo toga, a samim

time takav i slične projekte treba istaknuti kao ekonomske mogućnosti razvoja grada Osijeka.

3.5. Gospodarske zone

Gospodarske zone nerijetko se koriste kao pomagalo za poticanje ekonomskog razvoja grada. Njihova uloga je stvaranje boljih uvjeta poslovanja poduzetnicima čiji je glavni problem rješavanje pitanja poslovnog prostora. U gospodarskim zonama posluju aktivni poduzetnici, ali i oni koji tek počinju poslovati. Osim rješavanja pitanja poslovnog prostora, uz to često idu određene beneficije, kao i stvaranje duha zajedništva i učvršćivanje poslovnih veza među poduzetnicima, odnosno jače međusobno povezivanje, a rezultat koji se očekuje je povećanje razvoja i zapošljavanja čime bi osim samih poduzetnika korist imala i lokalna zajednica (URL-20).

Grad Osijek ima pet gospodarskih zona. To su Gospodarska zona Tenja, Eko – Industrijska zona Nemetin, Gospodarska zona Jug, Slobodna zona Osijek, te posljednja, o kojoj je ranije govoreno u radu – IT Park Osijek. U svakoj od njih je Grad Osijek omogućio, ili će omogućiti tijekom gradnje, infrastrukturu potrebnu za normalno funkcioniranje zone. Tu se prvenstveno misli na prometno povezivanje, a zatim i na rješavanje problema odvodnje sanitarnih voda, pitanje javne rasvjete, vodoopskrbe, plinoopskrbe, elektroenergije, telefonije i toplovoda.

Od navedenih zona, jedino su Slobodna zona Osijek (dijelom) i IT Park Osijek unutar granica formalnog grada. O zoni IT Park Osijek je ranije govoreno, pa će u ovom dijelu biti govora o Slobodnoj zoni Osijek.

Slobodna zona Osijek osnovana je 5. srpnja 1997. godine. Prostor Slobodne zone obuhvaća četiri odvojena područja – riječnu luku Tranzit, industrijski kompleks Nemetin, zračna luka Klisa te na prostoru Vukovarske ulice, na nekadašnjem poslovnom prostoru poduzeća MIO. U Slobodnoj zoni Osijek gospodarsku djelatnost mogu obavljati sve domaće i strane fizičke i pravne osobe koje su registrirane u Republici Hrvatskoj za obavljanje te djelatnosti i ukoliko ispunjavaju uvjete propisane Zakonom o slobodnim zonama. Većinski vlasnik ove gospodarske zone je Osječko-baranjska županija s 95,789 % udjela (URL-20). U prvih deset godina poslovanja, do 2007. godine, Slobodna zona Osijek je ostvarila ukupno 400 milijuna kuna ulaganja te je imala 995 zaposlenih. U tom razdoblju

zona je imala šest proizvodnih tvrtki, a bila je i prva po ukupnim ulaganjima u Republici Hrvatskoj. U razdoblju od 2001. do 2005. godine ovoj zoni je pripalo 66,37 % iskorištenih povlastica u Republici Hrvatskoj (Poslon i Tonković, 2007).

Najrecentniji podaci o broju zaposlenih datiraju s početka 2017. godine. U Slobodnoj zoni Osijek posluju od tad tri korisnika-proizvođača i još 12 korisnika kroz skladišne aktivnosti. Tvrtka Ascommerce je prvi i dugogodišnji korisnik zone, a bavi se preradom mesa. Zapošljavaju ukupno 30 djelatnika. Tvrtka Carta d.o.o. bavi se proizvodnjom industrijskih papirnatih industrijskih vreća od 10 do 50 kg nosivosti te zapošljavaju 22 djelatnika. I posljednji korisnik-proizvođač je tvrtka Cios d.o.o. koja se bavi sakupljanjem i primarnom preradom industrijskih otpadaka te zapošljava 35 djelatnika. Ostalih 12 korisnika zone u najmu su skladišnih prostora gdje skladište svoju robu (Izvešće o poslovanju Slobodne zone Osijek d.o.o. za 2016. g.).

U 2018. godini Slobodna zona Osijek, naplaćivanjem ugovora s korisnicima, ostvarila je profit od 32 322,89 kuna (URL-20). Zaključak je da razina poslovanja Slobodne zone Osijek opada iako i danas djeluje. Infrastruktura postoji te primjer poslovanja iz razdoblja prije krize 2008. godine te to treba iskoristiti. Jačanjem poduzetničkog duha u gradu Osijeku, ojačali bi i projekti poput ovih te bi mu ponudili dodatnu mogućnost ekonomskog razvoja.

3.6. Poduzetnički inkubator

Poduzetnički inkubator u Osijeku nosi naziv BIOS. Ime je simbolično jer je to naziv za skup programa koji sadrže osnovne algoritme i podatke koji računalu omogućuju njegovu osnovnu funkcionalnost prilikom njegova uključivanja. BIOS je akronim od engleskog pojma „basic input/output system“ što bi značilo osnovni ulazno/izlazni sustav (Hrvatska enciklopedija, n.d.).

Osnivač poduzetničkog inkubatora je Grad Osijek jer s ovakvim ulaganjem očekuje da će pomoći ekonomskom razvoju lokalne zajednice. Misija i vizija BIOS-a je podupiranje razvoja malog i srednjeg poduzetništva osiguravanjem poslovnih prostora i poslovnih usluga u najkritičnijim fazama razvoja, te kreiranje poticajnog i inovativnog tehnološkog ekosustava. Taj inovativni tehnološki ekosustav trebao bi sudjelovati u ekonomskom i društvenom razvoju Slavonije i Baranje te promovirati lokalno poduzetništvo.

U inkubatoru su 43 poduzetnika, a većina se bavi računalnom djelatnošću. Osim njih postoji i 23 takozvana virtualna stanara.

Cijena najma poslovnih prostora oslikava politiku uprave BIOS-a. U prvoj godini poslovanja poduzetnik početnik dužan je platiti 10 kuna po metru kvadratnom (cijena bez PDV-a). Cijena postepeno raste, a najviša moguća je nakon pete godine poslovanja te iznosi 35 kuna. U tu cijenu su uključeni ultra brzi internet, moderno namješteni poslovni prostori, čajna kuhinja, sanitarni čvor te besplatno korištenje konferencijskih dvorana. U prijevodu, poduzetnici ovdje mogu dobiti sve što im je potrebno za malu cifru te u kritičnoj fazi razvoja, odnosno na samom početku otkloniti problem prostora.

Osim ekonomskog doprinosa lokalnoj zajednici, ovaj inkubator pridonosi i razvoju budućih inženjera koji se još uvijek obrazuju. Osim što većina poduzetnika često uzima studente na stručne prakse i rad preko studentskog ugovora koji može rezultirati budućim zaposlenjem, jedna od prostorija je u najmu Fakulteta elektrotehnike, računarstva i informacijskih tehnologija u Osijeku koji je ondje smjestio laboratorij za ispitivanje elektromotora. Osim elektromotora u laboratoriju se bave razvijanjem novih oblika hibridnih pogonskih sustava. Konkretno bave se iskorištavanjem prednosti električnih strojeva u kombinaciji s raznim postojećim pogonima kao što su vodikove gorive ćelije, komprimirani zrak i tako dalje. Sve to čine s ciljem da kroz rad u laboratoriju usavršavaju budući inženjeri – diplomanti i doktorandi, odnosno da se znanstvena razina približi inženjerima u praksi.

Samim time i ovo je u skladu s razvojnom strategijom koja teži prelasku s industrijskog tipa u inteligentni tip grada. Osim toga ovo je još jedan od primjera mogućnosti ekonomskog razvoja Osijeka jer pokazuje da uz pomoć lokalne zajednice, te postojanje infrastrukture nije problem razviti sitno poduzetništvo koje će donijeti radna mjesta i poduzetnički duh u grad.

7. SWOT ANALIZA EKONOMSKOG RAZVOJA GRADA OSIJEKA

Kako i sam naslov nalaže, u ovom radu su nabrajani problemi i mogućnosti ekonomskog razvoja grada Osijeka pri čemu je obraćena pažnja na promjene u prostoru, odnosno nestajanje industrije te prikazivanje prostora koji nisu doživjeli prenamjenu pa u lošem stanju nagrđuju gradski krajolik. Kako bi ideje ovog rada bile sistematizirane te da bi se lakše došlo do boljih zaključaka vezano za probleme i mogućnosti ekonomskog razvoja napravljena je SWOT analiza. Osim toga ciljevi ove SWOT analize su objektivni prikazi prednosti, slabosti, prilika i prijetnji koje bi mogle imati utjecaj na budući ekonomski razvoj.

Tablica 6. SWOT analiza ekonomskog razvoja grada Osijeka

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> → duga tradicija industrije, obrta i trgovine → kvalitetna prometna infrastruktura → blizina velikih gradova (Beograd, Budimpešta, Sarajevo, Zagreb) → postojanje riječnog prometa na rijeci Dravi → blizina zračne luke Klisa → tradicija visokog školstva u gradu Osijeku → očuvana prirodna bogatstva u neposrednoj blizini 	<ul style="list-style-type: none"> → periferni položaj unutar države → <i>brownfield</i> područja → zapuštena industrijska postrojenja → zastarjelost industrijske tehnologije → nedovoljna iskorištenost gospodarskih zona → negativna poduzetnička klima → negativna demografska kretanja → negativna demografska i ekonomska kretanja ruralnih dijelova u okolici Osijeka → nedovoljno dodatnih sadržaja u turističkoj ponudi → slaba smještajna i ugostiteljska ponuda u turizmu → negativna poduzetnička klima → zastarjela željeznička infrastruktura → neusklađenost visokoškolskih ustanova s tržištem rada → velik udio ekonomski neaktivnog stanovništva starijeg od 15 godina → velik udio nezaposlenog stanovništva starijeg od 15 godina → negativan utjecaj ratnih zbivanja na industriju → značajno smanjenje broja zaposlenih u industriji nakon pretvorbe i privatizacije
Prilike	Prijetnje

<ul style="list-style-type: none"> → blizina Dunava kao plovnog puta → razvoj koridora Vc → postojanje gospodarskih zona → postojanje poduzetničkog inkubatora kao potporne institucije → dodatno uređenje prirodnih krajolika → nadogradnja postojeće turističke ponude → bogata kulturna baština → blizina Baranje, regije poznate po gastro i enoturizmu → blizina stranih tržišta (Srbija, Mađarska) → poboljšanje trgovine otvaranjem granica prema EU ulaskom u Schengenski režim kretanja → financiranje razvojnih projekata iz fondova EU → naglasak na razvoju IT sektora → suradnja IT sektora s visokoškolskim ustanovama → razvoj Sveučilišta J.J. Strossmayera → strana privatna ulaganja (poput projekta: Pampas 2020.) → status makroregionalnog središta 	<ul style="list-style-type: none"> → posljedice negativnih demografskih kretanja → iseljavanje stanovništva fertile dobi → iseljavanje radno sposobnog stanovništva → iseljavanje stručnog kadra → starenje stanovništva → konkurencija kontinentalnih i ruralnih regija → propadanje industrije
--	---

Ova SWOT analiza i grafički objašnjava ekonomsku situaciju u gradu Osijeku. Kvantitativno najviše je nabrojeno pod kategorijom slabosti. To ukazuje na brojnost problema ekonomskog razvoja Osijeka. Da nije sve tako crno ukazuje druga najbrojnija kategorija, a to su prilike (tab. 6). Zaključak ove SWOT analize je da grad Osijek ima potencijal da se izvuče iz razdoblja u kojem ga karakteriziraju negativna ekonomska kretanja. To je moguće ukoliko se ostvari suradnja na svim razinama. Državna vlast, lokalna vlast, poduzetnici i stanovništvo trebaju pronaći zajednički jezik kako bi pomogli gradu u njegovom razvoju.

8. ZAKLJUČAK

Grad Osijek, jedno od četiri makroregionalna središta u modernoj povijesti doživio je brojne promjene. Te promjene često su uvjetovane raznim historijskogeografskim čimbenicima te su dovele do stanja kakvo je danas. Ekonomsko stanje u gradu može se ocijeniti kao dosta loše. Pjesnički rečeno, glavni motiv razvoja Osijeka može se sažeti u tvrdnju Mire Kolar-Dimitrijević. Geopolitički položaj Osijeka je njegova i sreća i nesreća. Osijek je godinama bio poznati trgovački grad, u kojem su se u međuvremenu razvijali brojni obrti. S vremenom, iz pojedinih se obrta razvila industrija koja je bila nositelj ekonomskog razvoja grada do devedesetih godina prošlog stoljeća kada su nastupila ratna zbivanja i promjena u društveno-ekonomskom uređenju, te je ulazak u tržišno kapitalističko gospodarstvo zajedno s netransparentnom pretvorbom i privatizacijom označilo početak kraja osječke industrije. Industrijska postrojenja ili su zapuštena ili su doživjela prenamjenu, a grad Osijek doživljava identitetsku promjenu te se okreće trgovini, turizmu i IT sektoru kako bi ponovno ekonomski podigao grad na noge, a pritom stvorio pozitivniju poduzetničku klimu i ponudio nešto mladim ljudima kako bi ih zadržao.

Smatram kako je u radu odgovoreno na sva postavljena istraživačka pitanja. Prvo istraživačko pitanje - *Koji su se historijskogeografski čimbenici najznačajnije odrazili na ekonomski razvoj Osijeka?* U dijelu rada koji se odnosi na historijsko-geografski razvoj grada Osijeka objašnjeno je kako su se pojedini događaji iz prošlosti grada odrazili na razvoj. Ekonomskom razvoju grada pogodovala su razdoblja kada je bio dio državnih tvorevina koje su mu nudile veće tržište. Razdoblje kada je bio glavna prekupna točka između Ugarske i Bosne označeno je kao razdoblje najznačajnijeg razvoja trgovine. Početak 20. stoljeća Osijek je iskoristio za razvoj industrijskog identiteta grada, gdje mu je geopolitički položaj, prirodna bogatstva, prometna povezanost i blizina većih gradova pomogla da se prometne među vodeće gradove u regiji. Kraj 20. stoljeća donio je Osijeku periferni položaj u državi, ratna zbivanja i ekonomsku stagnaciju i pad. Zahvaljujući razvoju u prošlosti grad Osijek je dobio status makroregionalnog središta te tako zadržao administrativne funkcije koje mu mogu poslužiti kao olakotna okolnost u daljnjem ekonomskom razvoju.

Drugo istraživačko pitanje - *Kako je geografski položaj Osijeka utjecao na njegov ekonomski razvoj?* Periferni položaj grada Osijeka jedna je od glavnih karakteristika kada se opisuje njegov položaj. Godine 1878., izgradnja pruge Brod na Savi-Dalj, za koju često povjesničari tvrde da je namjerno zaobilazila Osijek, jedan je od glavnih dokaza za to.

Nakon toga trgovina u gradu počinje stagnirati. Do tad se taj periferni položaj, kao i za vrijeme najvećeg razvoja industrije, nije toliko osjetio. To razdoblje možemo usporediti s današnjom situacijom. Za usporedbu najbolje je uzeti grad Slavonski Brod. I Osijek i Slavonski Brod leže na po jednom poprečnom i jednom uzdužnom prometnom pravcu. Slavonski Brod leži na posavskom prometnom pravcu koji spaja Srednju Europu s Jugoistočnom, a u Hrvatskoj osim riječnog i željezničkog, ovaj pravac ima razvijen cestovni promet. Tim prometnim pravcem pruža se autocesta A3. Grad Osijek leži na uzdužnom podravskom prometnom pravcu na čijoj trasi još postoje gradovi koji ne posjeduju obilaznice, odnosno brze ceste što dodatno usporava promet. Koridor V_c im je zajednički poprečni pravac čija je brza dionica još u fazi radova. Zaključak je da je Osijek kada je u kratkim razdobljima imao pogodne ekonomske čimbenike razvoja maksimalizirao razvoj pojedinih djelatnosti, dok je većinu ostalog vremena imao problema s prometnim povezivanjem trgovine, zatim izvozom industrijskih proizvoda, a danas i konkurentnosti općenito s obzirom na položaj u državi.

Treće istraživačko pitanje - *Koliki je utjecaj negativnih ekonomskih trendova na demografsku strukturu Osijeka?* Ekonomski čimbenici su najvažniji čimbenici vanjske migracije stanovništva koja je dodatno ojačala ulaskom Hrvatske u Europsku uniju. Grad Osijek karakterizira proces starenja stanovništva koji se dodatno ubrzava iseljavanjem aktivnog i fertilnog stanovništva. Osim povećanjem udjela starog i ekonomski neaktivnog stanovništva, ovaj proces rezultira smanjenjem stope rodnosti, a onda i smanjenjem broja stanovnika. Može se reći kako je stopa rodnosti u padu i zbog sve većeg obrazovanja žena, ali smatram kako je utjecaj toga naspram ekonomskih čimbenika beznačajan. Mlado stanovništvo odlazi većinom u Irsku i Njemačku, ali nije rijedak slučaj da mladi odlaze i u druge dijelove Hrvatske (većinom Zagreb ili Dalmaciju) zbog sve većeg zaostajanja Slavonije. Negativna demografska kretanja i negativni demografski trendovi nikako ne idu na ruku težnji ekonomskog razvoja grada te će lokalna vlast i lokalno stanovništvo morati dobro poraditi na procesu revitalizacije prostora, prvenstveno kako bi zadržali mlado stanovništvo.

Četvrto istraživačko pitanje - *Ima li Osijek potencijal za bolji ekonomski razvoj u budućnosti?* Na ovo pitanje odgovoreno je nabranjanjem i opisivanjem aktualnih projekata u Osijeku. Izgradnja IT parka i novog naselja Pampas, razvoj turizma te projekti poput *Osijek Software City*, Poduzetnički inkubator, Osijek – sveučilišni grad i ostali, mogu biti nositelji razvoja grada u budućnosti te utjecati na promjenu njegova identiteta. Osim toga

nabrojene snage i prilike koje su dio SWOT analize zasigurno predstavljaju potencijal, a pitanje je vremena koje će pokazati kako je taj potencijal iskorišten.

POPIS LITERATURE

Literatura

1. Anić, P., 1970: *Mogućnosti razvoja industrije osječke regije*, Štampa, Osijek
2. Bjelajac, S., 1992: Rezidencijalna segregacija u urbanoj sredini : doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet
3. Budak, N., 2007: *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb
4. Butraković, M., 1953: Tvornica mlijeka u prahu – Osijek, otvorila je vlastite prodavaone, *Mljekarstvo: časopis za unaprjeđenje proizvodnje i prerade mlijeka*, 3 (7), 169-171
5. Cuvaj, A., *Povijest trgovine, obrta i industrije Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 1., Od najstarijih vremena do nagodbe 1868., 59., 60. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje HDA), Depozit br. 36 (1949.) http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_4765
6. Divjak, V., 1980: *Slavonija '80*, Privredna komora Slavonije i Baranje, „Litokarton“ Osijek, Osijek
7. Đokić, I., Sumpor, M., 2010: Mogućnosti obnavljanja brownfield lokacija u Hrvatskoj, *Prirodna kretanja i ekonomska politika* 20 (123), 57-87
8. Đidara, P., 1998: Razvoj trgovine i obrtništva grada Osijeka od 1850. do 1995. godine, u: Sršan, S. (ur.): *Gospodarstvo Osijeka 1196. – 1996.*, Poglavarstvo grada Osijeka, Osijek, 61-130
9. Friganović, M., 1990: *Demogeografija: stanovništvo svijeta*, Školska knjiga, Zagreb
10. Gaćina, S., Ivanković, G. M., 1996: *Planovi i vedute Osijeka*, Muzej Slavonije Osijek, Osijek
11. Galeković, S., 2011: Promjene u obrazovnoj strukturi ženskoga stanovništva u Republici Hrvatskoj od 1961. do 2006. godine, *Kroatologija* 2 (1), 42-58
12. Galić, J., 2016: Rezultati liječenja ranjenika u Općoj bolnici Osijek tijekom Domovinskog rata, u: Miljenko Brekalo: *Domovinski rat i njegovi društveno-ekonomski odrazi na razvoj hrvatskoga istoka*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 291-296
13. Geiger, V., 1991: Nijemci u Hrvatskoj, *Migracijske i etničke teme* 7 (3-4), 319-334

14. Gelo, J., 2004: Kretanje broja rezidencijalnoga (boravećeg) stanovništva Hrvatske u 20. stoljeću, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 13 (4-5), 653-673
15. Gelo, T., Družić, M., 2015: Ukupna faktorska produktivnost sektora hrvatskoga gospodarstva, *Ekonomski misao i praksa* 2, 327-344
16. Grad Osijek, 2018: *Izješće o stanju u prostoru Grada Osijeka*.
17. Hrvatska enciklopedija, s.v. „BIOS“ (6. 8. 2019.)
18. Hrvatska enciklopedija, s.v. „Ekonomski razvoj“ (13. 2. 2019.)
19. Hrvatska enciklopedija, s.v. „Turizam“ (21. 5. 2019.)
20. Jukić, T., Pegan, S., 2006: Urbanistički razvoj i transformacija Osijeka 1918.-1945., u: Martinčić, J., Hackenberger, D. (ur.): *Osječka arhitektura 1918.-1945.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 35-52
21. Klemenčić, M., 1993: Velikosrpska teritorijalna posezanja, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 2 (2-3), 285-304
22. Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske*, Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Meridijani, Samobor, Zadar
23. Matić, V., 2006: Društveni i gospodarski kontekst grada Osijeka između dva rata, u: Martinčić, J., Hackenberger, D. (ur.): *Osječka arhitektura 1918.-1945.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 21-34
24. Mažuran, I., 1996: *Od turskog do suvremenog Osijeka*, sv. 2., Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek, Školska knjiga, Osijek
25. Miškulin, I., Penava Brekalo, Z., Miškulin, M., 2016: Gubitci gospodarske produktivnosti zbog ratnog stradanja stanovništva istočne Hrvatske, u: Miljenko Brekalo: *Domovinski rat i njegovi društveno-ekonomski odrazi na razvoj hrvatskoga istoka*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 327-338
26. Molnar, F., 2008: *Osječki autoportret (dnevnik zapovjednika minobacačkog voda 106. brigade HV-a, 10. rujna 1991.-9. ožujka 1992.)*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb
27. Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb
28. Njegač, D., 2002: *Veliki atlas Hrvatske*, u: Borovac, I., Mozaik knjiga, Zagreb
29. Njegač, D., 2012: *Veliki atlas Hrvatske*, u: Maljković, Z., Mozaik knjiga, Zagreb

30. Njegač, D., Gašparović, S., Stipešević, Z., 2010: Promjene u funkcionalno-prostornoj strukturi Osijeka nakon 1991. godine, *Hrvatski geografski glasnik* 72 (2), 101-121
31. Njegač, D., Gašparović, S., Stipešević, Z., 2012: Promjene u morfološkoj strukturi Osijeka nakon 1991. godine, *Acta Geographica Croatica* 38, 59-74
32. Pavičić, M., 2009: Ratne štete kao posljedica Domovinskog rata i njihov utjecaj na razvoj Osijeka, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 25, 149-164
33. Plavšić, N. A., 1904: *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju u prvih pedeset godina njenog opstanka (1853.-1903.)*, 1. dio., Naklada Trgovačko-obrtničke komore, Osijek
34. Poslon, V., Tonković, I., 2007: *Katalog poduzetničkih zona Osječko-baranjske županije*, Osječko-baranjska županija, Osijek
35. Rajković Iveta, M., Horvatin, T., 2017: Suvremeno iseljavanje iz Hrvatske u Irsku s posebnim osvrtom na mlade iz Slavonije, *Migracijske i etničke teme* 33 (3), 247-274
36. Sić, M., 1975.: *Geografija SR Hrvatske, Vol. 3: Istočna Hrvatska*, Školska knjiga, Zagreb
37. Sić, M., 2012: Paneuropski prometni koridori i razvoj Osječke regije, *Hrvatski geografski glasnik* 74 (2), 53-67
38. Singer, S., Turkalj, Ž., 1998: Industrija grada Osijeka od 1850. do 1996. godine, u: Sršan, S. (ur.): *Gospodarstvo Osijeka 1196. – 1996.*, Poglavarstvo grada Osijeka, Osijek, 131-185
39. Singer, S., 2015: Strategija razvoja Grada Osijeka; Od industrijskog do inteligentnog grada 2014-2020, Službeni glasnik Grada Osijeka, 2
40. Sršan, S., 1996: *Povijest Osijeka*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek
41. Sršan, S., 2005: *Pozdrav iz Osijeka: Osijek na starim razglednicima*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek
42. Španjić, P., 2017: Ryanair otkazuje letove za Osijek! Evo zašto..., *Osijek031*, http://www.osijek031.com/osijek.php?topic_id=65661 (30. 7. 2019.)
43. Šubarić, D., Komes, D., Nedić, I., Babić, J., 2013: Razvoj industrije šećera u RH nakon ulaska u EU, u: *Znanstveni skup Proizvodnja hrane i šumarstvo – temelj razvoja Istočne Hrvatske*, HAZU, Osijek, 34-35
44. Vranješ-Šoljan, B., 1991: *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb

45. Vresk, M., 1990: *Grad u regionalnom i urbanom planiranju*, Školska knjiga, Zagreb.
46. Vresk, M., 2002: *Grad i urbanizacija: Osnova urbane geografije*, Školska knjiga, Zagreb.
47. Živaković-Kerže, Z., 1996: *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)*, Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek, Osijek
48. Živaković-Kerže, Z., 1999: *S tradicionalnih na nove puteve – Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.*, Hrvatski institut za povijest – Zagreb, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Slavonski Brod, Osijek
49. Živić, D., 2016: *Mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja 1996.-2016.*, *Političke analize* 7 (25), 3-8

Izvori

1. *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018.*, Priopćenje 7.1.2., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2018, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/07-01-02_01_2019.htm (29. 7. 2019.)
2. *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.*, CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.
3. *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. godine: stanovništvo prema starosti i spolu*, <http://www.dzs.hr> (12. 2. 2019.)
4. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo prema obrazovnim obilježjima*, <http://www.dzs.hr> (21. 5. 2019.)
5. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama*, <http://www.dzs.hr> (23. 7. 2019.)
6. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: zaposleni prema područjima djelatnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama*, <http://www.dzs.hr> (23. 7. 2019.)
7. *Procjena stanovništva prema spolu, po gradovima/općinama, 31.12.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2018,

- https://www.dzs.hr/PXWeb/Menu.aspx?px_db=Stanovništvo&px_language=hr (26. 2. 2019.)
8. *Procjene stanovništva Republike Hrvatske u 2017.*, Priopćenje 7.1.3., Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2018, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/07-01-03_01_2018.htm (26. 2. 2019.)
9. Podaci o broju gostiju i noćenjima u gradu Osijeku (podaci dobiveni na zahtjev), TZ Osijek

Web stranice

1. URL-1: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/video-fascinantne-snimke-nove-autoceste-kroz-bosnu-i-hercegovinu-jednoga-dana-spajat-ce-budimpestu-i-ploce-evo-sto-je-dosad-izgradeno/8880395/> (13. 8. 2019.)
2. URL-2: http://www.secerana.com/index.php?option=com_content&view=article&id=56&Itemid=53 (11. 3. 2019.)
3. URL-3: http://www.secerana.com/index.php?option=com_content&view=article&id=74&Itemid=136 (11. 3. 2019.)
4. URL-4: <http://hcz-zu.hr/osijek-u-domovinskom-ratu-osijeku-do-sijecnja-1992-g/> (14. 4. 2019.)
5. URL-5: <https://www.osijek.hr/natjecaji/natjecaj-za-dodjelu-stipendija-grad-a-osijeka-darovitim-ucenicima-i-studentima-te-ucenicima-i-studentima-koji-su-se-opredijelili-za-deficitarna-zanimanja-za-skolsku-godinu-2018-2019/> (26. 7. 2019.)
6. URL-6: <http://www.revizija.hr/hr/izvjesca/revizije-pretvorbe-i-privatizacije> (28. 7. 2019.)
7. URL-7: http://www.osijek031.com/osijek.php?topic_id=77263 (4. 9. 2019.)
8. URL-8: <http://www.meggle.hr/tvrtka/> (28. 7. 2019.)
9. URL-9: <https://www.saponia.hr/hr/o-nama/financijska-izvjesca/> (28. 7. 2019.)
10. URL-10: http://www.secerana.com/index.php?option=com_content&view=article&id=77&Itemid=138 (28. 7. 2019.)
11. URL-11: <http://softwarecity.hr/o-projektu/> (13. 5. 2019.)

12. URL-12: <http://www.unios.hr/o-sveucilistu/> (16. 5. 2019.)
13. URL-13: <http://www.unios.hr/o-sveucilistu/organizacijska-shema/> (16. 5. 2019.)
14. URL-14: <http://www.glas-slavonije.hr/396391/25/Na-Sveuciliste-u-Osijeku-u-akademskoj-godini-20192020-moci-ce-se-upisati-3725-novih-studenata> (16. 5. 2019.)
15. URL-15: <https://www.tzosijek.hr/projekti-643> (26. 6. 2019.)
16. URL-16: <https://nk-osijek.hr/klub/povijest/bijelo-plavi-kroz-povijest/> (27. 6. 2019.)
17. URL-27: <http://www.glas-slavonije.hr/228122/6/Najbolje-prolaze-stipendisti-u-NK-Osijek-place-i-ispod-hrvatskog-prosjeka> (27. 6. 2019.)
18. URL-18: http://www.osijek031.com/osijek.php?topic_id=78380 (27. 6. 2019.)
19. URL-19: <https://nk-osijek.hr/vijesti/16493/foto/> (28. 6. 2019.)
20. URL-20: <http://www.szo.hr> (6. 8. 2019.)

PRILOZI

Popis slika

- Sl. 1. Područje grada Osijeka i njegova okolica (str. 4)
- Sl. 2. Novoizgrađeni most koji se nalazi na koridoru Vc preko rijeke Drave, kod naselja Petrijevci (str. 5)
- Sl. 3. Prikaz županija u Hrvatskoj i Slavoniji 1883. godine (str. 10)
- Sl. 4. Plan grada Osijeka iz 1893. godine (str. 11)
- Sl. 5. Nacrt grada Osijeka 1918. godine (str. 14)
- Sl. 6. Hrvatska u FNR Jugoslaviji (str. 16)
- Sl. 7. Kretanje broja stanovnika u gradu Osijeku 1961. - 1991. godine (str. 17)
- Sl. 8. Procjena izravne ratne štete u gospodarskim djelatnostima u američkim dolarima u Osijeku (str. 21)
- Sl. 9. Broj tvrtki izravno oštećenih u Domovinskom ratu prema gospodarskim djelatnostima u Osijeku (str. 22)
- Sl. 10. Kretanje broja stanovnika u gradu Osijeku 1961.-2011. godine (str. 26)
- Sl. 11. Dobno-spolna struktura stanovništva grada Osijeka 2011. godine (str. 29)
- Sl. 12. Udio stanovništva Grada Osijeka starog 15 i više godina prema aktivnosti 2011. godine (str. 31)
- Sl. 13. Udio stanovništva Grada Zagreba starog 15 i više godina prema aktivnosti 2011. godine (str. 32)
- Sl. 14. Udio stanovništva Grada Slavenskog Broda starog 15 i više godina prema aktivnosti 2011. godine (str. 32)
- Sl. 15. Udio aktivnog stanovništva Grada Osijeka prema gospodarskom sektoru 2011. godine (str. 34)
- Sl. 16. Udio aktivnog stanovništva Grada Slavenskog Broda prema gospodarskom sektoru 2011. godine (str. 34)
- Sl. 17. Stanovništvo staro 15 i više godina u Gradu Osijeku prema najvišoj završenoj školi i spolu 2011. godine (str. 36)
- Sl. 18. Stanovništvo staro 15 i više godina u Republici Hrvatskoj prema najvišoj završenoj školi i spolu 2011. godine (str. 36)
- Sl. 19. Struktura visokoobrazovanog stanovništva prema akademskom stupnju u Gradu

Osijeku 2011. godine (str. 37)

Sl. 20. Struktura stanovništva Grada Osijeka starog 15 i više godina sa završenim sekundarnim obrazovanjem prema tipu završene škole 2011. godine (str. 38)

Sl. 21. Status proizvodnih poduzeća koja su poslovala u Osijeku 1980. godine (str. 40)

Sl. 22. Ostaci tvornice LIO u sklopu mini trgovačkog centra (str. 42)

Sl. 23. Robne kuće koje su poslovale 1990. godine u gradu Osijeku, a posluju i danas i supermarketi, hipermarketi i robne kuće koje trenutno posluju (str. 43)

Sl. 24. Ostaci Tvornice žigica „Drava“ (str. 44)

Sl. 25. Zapušteno dvorište Tvornice žigica „Drava“ (str. 45)

Sl. 26. Ostaci tvornice namještaja „Mobilija“ (str. 46)

Sl. 27. Ulaz u napuštenu tvornicu OLT – Osječka ljevaonica željeza (str. 46)

Sl. 28. Ulaz u napuštenu tvornicu „Slavonka“ – tvornica koža Osijek (str. 47)

Sl. 29. Zgrada stare osječke kožare s autentičnim natpisom (str. 47)

Sl. 30. Ulaz u tvornicu „Karolina d.o.o.“ – tvornica keksa, vafli i slanica (str. 48)

Sl. 31. Osječka mljekara „Meggle“ (str. 48)

Sl. 32. Zgrada osječke pivovare (str. 49)

Sl. 33. Pogon šećerane „Premijer“ (str. 50)

Sl. 34. Ukupan broj doseljenih i odseljenih stanovnika u Gradu Osijeku u razdoblju od 2011. do 2017. godine (str. 52)

Sl. 35. Udio doseljenih u Gradu Osijeku s obzirom na polazište u razdoblju od 2011. do 2017. godine (str. 53)

Sl. 36. Udio odseljenih iz Grada Osijeka s obzirom na odredište u razdoblju od 2011. do 2017. godine (str. 54)

Sl. 37. Izgled zemljišta na kojem će se graditi IT park (str. 57)

Sl. 38. Stanovništvo s visokim obrazovanjem staro od 25 do 64 godine po županijama unutar kojih su makroregionalna središta Republike Hrvatske 2011. godine (str. 60)

Sl. 39. Broj dolazaka i noćenja u gradu Osijeku 2009. - 2018. godine (str. 64)

Sl. 40. Projekt Pampas 2020. (str. 64)

Popis tablica

Tab. 1. Prijave i odjave industrijskih poduzeća od 1921. do 1930. u gradu Osijeku (str. 13)

Tab. 2. Ukupno kretanje broja stanovnika grada Osijeka 1857. - 2011. godine (str. 26)

Tab. 3. Kretanje broja zaposlenih u odabranim poduzećima grada Osijeka od 1991. do 2000. godine (str. 41)

Tab. 4. Vanjska migracija stanovništva Republike Hrvatske 2009. - 2018. godine (str. 51)

Tab. 5. Tri skupine djelatnosti koje imaju pravo građenja u IT Parku prema Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007. (str. 58)

Tablica 6. SWOT analiza ekonomskog razvoja grada Osijeka (str. 68)

PRIPREMA ZA NASTAVNI SAT GEOGRAFIJE

PISANA PRIPREMA ZA NASTAVNI SAT GEOGRAFIJE		
Naziv i sjedište škole		
Ime i prezime nastavnika	Mislav Zemljak	
Datum izvođenja nastavnog sata	23.9.2019.	
Naziv nastavne jedinice	Etape ekonomskog razvoja Osijeka	
Razred	4. razred gimnazije	
Tip sata	Obrada	
Kompetencije	Ishodi učenja	Zadatci kojima ću provjeriti ishode učenja u završnom dijelu sata
1. Geografska znanja i vještine	<ol style="list-style-type: none"> 1. navesti ključne faktore razvoja gospodarstva 2. razlikovati osnovne etape ekonomskog razvoja Osijeka 3. objasniti obilježja svake etape ekonomskog razvoja Osijeka 4. na temelju evaluacije faktora razvoja gospodarstva izdvojiti barem dvije mogućnosti ekonomskog razvoja Osijeka 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Navedi četiri ključna faktora razvoja gospodarstva. 2. Poveži osnovne etape ekonomskog razvoja Osijeka s pripadajućim obilježjem. 3. Objasni obilježja svake etape ekonomskog razvoja Osijeka. 4. Izdvoji barem 2 mogućnosti ekonomskog razvoja Osijeka u budućnosti.
2. <i>Kompetencija učiti kako učiti</i>	<ul style="list-style-type: none"> – razvijati sposobnost pridržavanja pravila za analizu grafičkih priloga – razvijati logičko zaključivanje i kritičko mišljenje – razvijati kreativnost u oblikovanju vlastitih ideja i pristupa rješavanju problema – razvijati vještinu čitanja teksta s razumijevanjem – povezivati prethodna znanja s novim spoznajama 	
3. Komunikacijska kompetencija	<ul style="list-style-type: none"> – razvijati sposobnost (vještinu) međusobne komunikacije (učenik-učenik) i komunikacije učenik-učitelj na hrvatskom standardnom jeziku – aktivno slušati druge učenike – razvijati sposobnost slušanja drugih – vježbati prezentacijske vještine 	
4. Socijalna kompetencija	<ul style="list-style-type: none"> – razvijati sposobnost uvažavanja tuđeg mišljenja – razvijati svijest o važnosti ekonomskog razvoja nekog prostora 	
Tijek nastavnog sata		
Etape sata	Cilj etape	Aktivnosti učenika

<p>Uvod (10')</p>	<p>poticanje znatiželje (8')</p> <p>najava cilja nastavnog sata (2')</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Učenici će odgovarati na pitanja: <i>Kakvu sliku iz medija ste dobili o gospodarstvu Hrvatske? Koje su dominantne djelatnosti hrvatskog gospodarstva? Koje su dominantne djelatnosti u Osijeku? Što mislite na kakvoj je razini gospodarstvo Osijeka s obzirom na ostatak Hrvatske? Koji su uzroci tome? Što mislite može li geografija kao znanost ponuditi zaključke koji bi doprinijeli ekonomskom razvoju nekog prostora?</i> – Učenici slušaju najavu teme i zapisuju naslov u bilježnicu: <i>Etape u razvoju hrvatskog gospodarstva na primjeru Osijeka</i> – Učenici slušaju cilj nastavnog sata: <i>Naučiti vrednovati faktore ekonomskog razvoja te na primjeru Osijeka opisati karakteristične etape ekonomskog razvoja Hrvatske.</i>
<p>Glavni dio sata (63')</p>	<p>Faktori razvoja gospodarstva (8')</p> <p>Etape razvoja gospodarstva – rad u skupini (40')</p>	<ul style="list-style-type: none"> – učenici će „olujom ideja“ odgovoriti na pitanje: <i>Što mislite, što sve može utjecati na razvoj gospodarstva?</i> – nakon što učenici iznesu svoje mišljenje gledaju u shematski prikaz na prezentaciji koji prikazuje osnovne faktore razvoja gospodarstva te u razgovoru s nastavnikom komentiraju kako geografski i prometni položaj, povijesni razvoj, demografska obilježja i mogućnosti prirodne osnove mogu utjecati na razvoj gospodarstva. – učenici odgovaraju na pitanja: <i>Kakav je geografski i prometni položaj Osijeka danas? Objasni. Može li se reći da je povijesni razvoj Hrvatske, u cjelini, pratio razvoj zapadnoeuropskih zemalja koje su tada, ali i danas gospodarski prednjačile? Kakav je ekonomski potencijal prirodne osnove Osijeka i njegove okolice? Zaključno, ima li Osijek povoljne faktore za razvoj gospodarstva?</i> – Učenicima će biti podijeljeni listići (Prilog 1.) te će učenici biti podijeljeni u četiri skupine. Svaka od skupina će dobiti po jednu etapu za koju će trebat popuniti tablicu na temelju materijala koji govore o ekonomskom razvoju Osijeka (Prilog 2., 3., 4., 5., 6.) – učenici slušajući izlaganje nastavnika popunjavaju prvi red u tablici koji se odnosi na etapu predmanufakturno razdoblje – učenici slušaju upute nastavnika – za svaku etapu, uz pomoć dobivenih materijala, svaka skupina mora: <ul style="list-style-type: none"> – odrediti vremenski trajanje – naziv države u kojoj se nalazio Osijek za vrijeme te etape – koje su dominantne djelatnosti u Osijeku u promatranoj etapi – koji su povijesni događaji obilježili promatranu etapu u Osijeku te utjecali na njegov ekonomski razvoj? Kako se ekonomski razvoj odrazio na društvo? – ocijeniti s pozitivnim (+) ili negativnim (-) svaki od četiri faktora razvoja u promatranoj etapi – učenici dobivaju 20 minuta da pročitaju dobivene materijale te zajedno popune dio tablice koji se odnosi na njihovu etapu – iz svake skupine dvoje učenika izlazi pred ostatak razreda; jedan učenik izlaže obilježja etape kojom se bavila njegova grupa dok drugi popunjava tablicu na ploči – učenici u razgovoru s nastavnikom komentiraju ocjene za faktore pojedine etape te zaključuju u kojoj se etapi Osijek najsnažnije razvijao, a u kojoj doživljavao najnegativnije promjene

	SWOT analiza ekonomskog razvoja Osijeka (15')	<ul style="list-style-type: none"> – učenici slušaju upute što je i kako se izrađuje SWOT analiza te nakon toga u bilježnicu crtaju tablicu u koju moraju u svako polje upisati najmanje tri obilježja koje smatraju da bi mogli biti snaga, slabost, prilika, prijetnja u suvremenom ekonomskom razvoju Osijeka – učenici naizmjenično govore što su napisali dok nastavnik zapisuje njihove ideje na ploču – učenici odgovaraju: <i>Što „Osijek“ može naučiti iz njegovog razvoja u prošlosti te ima li potencijal za razvoj u suvremenom razdoblju?</i>
Završni dio sata (17')	<p>primijeniti naučeno (12')</p> <p>formativno vrednovati (5')</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Učenici će usmeno odgovoriti na pitanja: <ol style="list-style-type: none"> 1. Navedi četiri ključna faktora razvoja gospodarstva. 2. Poveži osnovne etape ekonomskog razvoja Osijeka s pripadajućim obilježjima 3. Objasni obilježja svake etape ekonomskog razvoja Osijeka. 4. Izdvoji barem dvije mogućnosti ekonomskog razvoja Osijeka u budućnosti. – učenicima će na prezentaciji biti prikazan zadatak povezivanja u kojem će u lijevom stupcu biti etape dok će u desnom stupcu biti obilježja koja će biti potrebno povezati s etapom koju to obilježje karakterizira – nakon rješavanja zadatka učenici će pogledati sustav bodovanja kako bi uvidjeli usvojenost odgojno-obrazovnih ishoda: <ul style="list-style-type: none"> ○ 7-9 dovoljno ○ 9-11 dobro ○ 11-13 vrlo dobro ○ 14-15 odlično – nakon vrednovanja, u razgovoru s nastavnikom, učenici će prokomentirati s kojim obilježjima su imali najviše problema pri spajanju s etapom i koje strategije učenja mogu primijeniti kako bi ostvarili željenu razinu usvojenosti odgojno-obrazovnih ishoda

Plan školske ploče

Etape ekonomskog razvoja Osijeka

Slajd 1.

Slajd 2.

Slajd 3.

Etap a ekonomskog razvoja	Trajanje	Država u kojoj se Osijek nalazi	Dominantne djelatnosti	Društvene promjene	Faktori ekonomskog razvoja			
					Geo. položaj	Političnost	Društvena stabilnost	Međunarodna situacija
Manufakturno razdoblje								
Industrijsko razdoblje								
Međuratno razdoblje								
Socijalističko razdoblje								
Razdoblje tržišnog gospodarstva								

Slajd 4.

SWOT analiza ekonomskog razvoja Osijeka

Snage	Slabosti
Prilike	Prijetnje

Ponavlanje

- Navedi 4 ključna faktora razvoja gospodarstva!
- Nabroji osnovne etape ekonomskog razvoja Osijeka!
- Objasni obilježja svake etape ekonomskog razvoja Osijeka!
- Izdvoji barem 2 mogućnosti ekonomskog razvoja Osijeka!

Slajd 5.

1. Manufakturno razdoblje	a) Republika Hrvatska	l) 1918.-1941.
2. Industrijsko razdoblje	b) Od sredine 18. do sredine 19. st.	m) Loše izvedena pretvorba i privatizacija
3. Međuratno razdoblje	c) Propast industrije	n) Doseljavanje Nijemaca
4. Socijalističko razdoblje	d) Država SHS, Kraljevina SHS, Jugoslavija, NDH	o) Prelazak s poljoprivrednog i trgovačkog u industrijski i obrtnički grad
5. Razdoblje tržišnog gospodarstva	e) 1945.-1990.	p) Porast broja poljoprivrednika
	f) Izbjegnuta ratna oštećenja	q) Osnivanje Sveučilišta u Osijeku
	g) Zlatno doba industrijalizacije	r) Velika ratna šteta u industriji
	h) FNRJ, SFRJ	
	i) 1990.-	
	j) Austro-Ugarska Monarhija	
	k) Habsburška Monarhija	

Slajd 6.

Slajd 7.

Bodovanje

- 7-9 dovoljno
- 9-11 dobro
- 11-13 vrlo dobro
- 14-15 odlično 😊

Slajd 8.

Nastavne metode i oblici rada:

Metoda razgovora, metoda usmenog izlaganja, metoda demonstracije, oluja ideja

Frontalni rad, rad u skupini, individualni rad

Nastavna sredstva i pomagala:

Udžbenik: Feletar, Vuk: *Geografija 4*, Meridijani., ploča, projektor, računalo, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., prikaz županija u Slavoniji i Hrvatskoj 1883., plan grada Osijeka iz 1893., nacrt grada Osijeka iz 1918., politička karta FNRJ, prikaz proizvodnih poduzeća koja su poslovala u Osijeku 1980. godine

Popis literature i izvora za nastavnika:

Stručno-znanstvena literatura:

1. Anić, P., 1970: *Mogućnosti razvoja industrije osječke regije*, Štampa, Osijek
2. Đidara, P., 1998: Razvoj trgovine i obrtništva grada Osijeka od 1850. do 1995. godine, u: Sršan, S. (ur.): *Gospodarstvo Osijeka 1196. – 1996.*, Poglavarstvo grada Osijeka, Osijek, 61-130
3. Magaš, D., *Geografija Hrvatske*, Samobor: Meridijani, 2013
4. Mažuran, I., 1996: *Od turskog do suvremenog Osijeka*, sv. 2., Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek, Školska knjiga, Osijek
5. Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb
6. Njegač, D., Gašparović, S., Stipešević, Z., 2010: Promjene u funkcionalno-prostornoj strukturi Osijeka nakon 1991. godine, *Hrvatski geografski glasnik* 72 (2), 101-121
7. Pavičić, M., 2009: Ratne štete kao posljedica Domovinskog rata i njihov utjecaj na razvoj Osijeka, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 25, 149-164

8. Sić, M., 1975.: *Geografija SR Hrvatske, Vol. 3: Istočna Hrvatska*, Školska knjiga, Zagreb
9. Sić, M., 2012: Paneuropski prometni koridori i razvoj Osječke regije, *Hrvatski geografski glasnik* 74 (2), 53-67
10. Singer, S., Turkalj, Ž., 1998: Industrija grada Osijeka od 1850. do 1996. godine, u: Sršan, S. (ur.): *Gospodarstvo Osijeka 1196. – 1996.*, Poglavarstvo grada Osijeka, Osijek, 131-185
11. Sršan, S., 1996: *Povijest Osijeka*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek

Pedagoška literatura:

1. Matijević, M., Bilić, V., Opić, S. *Pedagogija za nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
2. Matas, M. *Metodika nastave geografije*. Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo, 1998.

PRILOZI

Prilog 1.

Prilog 1.

Etapa ekonomskog razvoja	Trajanje	Država u kojoj se Osijek nalazio	Dominantne djelatnosti	Društvene promjene	Faktori ekonomskog razvoja
<u>Manufakturno razdoblje</u>	Od sredine 18. do sredine 19. stoljeća	Habsburška Monarhija			Geo. i prgm. položaj Povijesni razvoj Demografska obilježja Mogućnosti prirodne osnove
<u>Industrijsko razdoblje</u>	Od sredine 19. stoljeća do 1918.	Auštro-Ugarska Monarhija			Geo. i prgm. položaj Povijesni razvoj Demografska obilježja Mogućnosti prirodne osnove
<u>Međuratno razdoblje</u>	1918. – 1941.	Država SHS Kraljevina SHS Kraljevina Jugoslavija NDH			Geo. i prgm. položaj Povijesni razvoj Demografska obilježja Mogućnosti prirodne osnove
<u>Socijalističko razdoblje</u>	1945. - 1990.	FNRJ SFRJ			Geo. i prgm. položaj Povijesni razvoj Demografska obilježja Mogućnosti prirodne osnove
<u>Razdoblje tržišnog gospodarstva</u>	1990. -	Republika Hrvatska			Geo. i prgm. položaj Povijesni razvoj Demografska obilježja Mogućnosti prirodne osnove

Prilog 2.

Tab. 1. Ukupno kretanje broja stanovnika grada Osijeka 1857.-2011. godine

Godina	Broj stanovnika	Bazni indeks	Međupopisna promjena
	P	I _b	D
1857.	16 145	100,0	-
1869.	19 281	119,4	3 676
1880.	19 809	122,7	528

1890.	21 547	133,5	1 738
1900.	26 769	165,8	5 222
1910.	33 337	206,5	6 568
1921.	36 500	226,1	3 163
1931.	43 351	268,5	6 851
1948.	49 037	303,7	5 686
1953.	56 538	350,2	7 501
1961.	71 782	444,6	15 244
1971.	92 603	573,6	20 821
1981.	103 026	638,1	10 423
1991.	104 761	648,9	1 735
2001.	90 411	560,0	-14 350
2011.	84 104	520,9	-6 307

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (27. 2. 2019.)

Prilog 3.

Industrijsko razdoblje

Tijekom 19. stoljeća Osijek je bio središte Virovitičke županije, a od ranijih razdoblja i središte Slavonske vojne krajine. Zahvaljujući tim važnim centralnim funkcijama, Osijek je rastao brže od ijednog drugog grada u Hrvatskoj i Slavoniji. Velik priljev stanovnika iz raznih zemalja pretvorio ga je u ne samo živo kulturno i gospodarsko središte nego i u multietnički i multikonfesionalni grad, a to su neke od karakteristika koja će ga karakterizirati u budućem razvoju (Budak, 2007).

Grad Osijek bio je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće istaknuto prometno-gospodarsko središte i sjedište Virovitičke županije. Do izgradnje željezničke pruge Dalj – Brod na Savi (1878.) gotovo sva trgovina s Bosnom, Ugarskom i podunavskim kneževinama prolazila je preko prostora grada Osijeka te ga je to tada definitivno ucrtalo velikim slovima na trgovačku kartu ovih prostora (Živaković-Kerže, 1999).

Vranješ-Šoljan (1991) navodi da gradovi kao što su Sisak, Brod, Zemun i slični prednjače po relativnom broju poljoprivrednog radništva, dok gradovi Zagreb i Osijek prednjače u broju industrijskog radništva 1890. godine. Ovo je bitan podatak koji govori o ekonomskom identitetu grada s obzirom na činjenicu da se nalazi u uvjetno rečeno poljoprivrednom prostoru, dok u njemu prednjači industrijsko stanovništvo.

Nadalje, iz Osijeka su se zrakasto širile trgovačke veze na sve strane – prema ostalim dijelovima Hrvatske, posebice prema Središnjoj Hrvatskoj, zatim prema Ugarskoj, ali i prema Bosni, Srbiji, Osmanskom Carstvu i drugim podunavskim zemljama. Treba imati na umu i

blizinu mađarskih gospodarskih i kulturnih središta, preko kojih su se neposredno ili posredno odvijale veze s Češkom i Austrijom.

Godišnji, osječki sajmovi bili su prekupna točka za velike sajmove, kao što je bio peštanski, na kojem su svi bosanski proizvodi nalazili tržište. Osječki su trgovci tada jedini posrednici toga velikog trgovačkog prometa. Zbog povoljnog geografskog položaja u blizini sjeverne i južne granice bio je grad na Dravi pretovarno i raspodjelno središte za uvezenu robu. Gotovo je oduvijek promet Dravom, povezan s dunavskom plovidbom, donosio veću dobit od suhozemnog prometa. Veliki broj lađa dovozio je u Osijek i iz njega odvozio veće količine žita, vina, žive stoke, ali i ratnog i drugog materijala. Trgovalo se ribom koju su lovili gradski ribari na rijekama Dravi, Savi i Dunavu.

U gradu Osijeku se trgovalo raznim dobrima, a osim ranije navedenog, može se istaknuti i trgovina željezom, bakrom i olovom, te domaćim šumarskim proizvodima (za koje postoji dokumentacija da su je splavari dopremali Dravom i Savom do Zagreba).

Međutim, nakon izgradnje željezničke pruge Dalj – Brod na Savi pretrpio je Osijek snažan, za njega nepovoljan gospodarski udar. Trgovini s Bosnom posljednji je udarac zadao bosansko-hercegovački ustanak (1875. - 1878.) te zatvaranje ugarsko-austrijske granice zbog stočne kuge pa je sve to smanjilo, ne samo domaću trgovinu, nego i tranzit preko Hrvatske (Živaković-Kerže, 1996; Cuvaj, 1949; Živaković-Kerže, 1999; Plavšić, 1904).

Grad Osijek se koristio mogućnostima i prednostima svoga povoljnog prometno-geografskog položaja, posebice u podunavsko-sjevernojadranskoj orijentaciji Austro-Ugarske monarhije (sl. 1). Do početka 20. stoljeća postao je vrlo važno regionalno središte istočne Hrvatske. Osijek je bio glavno središte žitne trgovine i trgovine stokom u Slavoniji i kao takvo posebice se snažno razvijao do početka Prvoga svjetskoga rata (Živaković-Kerže, 1999).

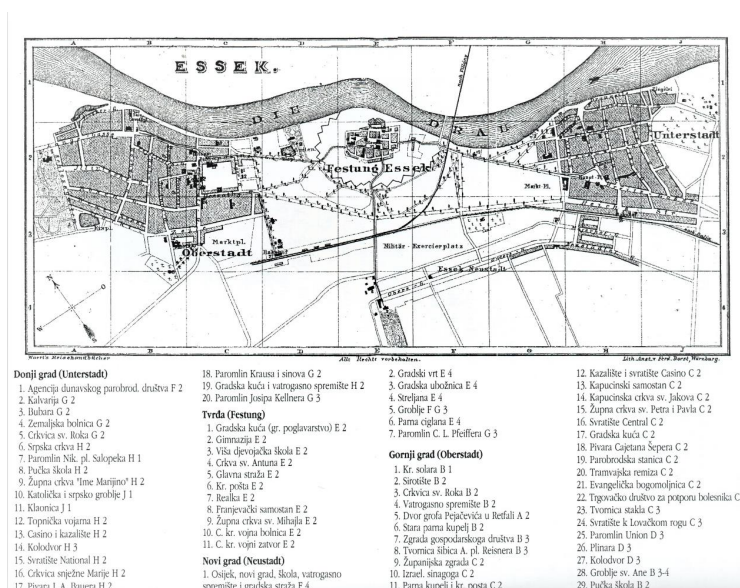
Sl. 1. Prikaz županija u Hrvatskoj i Slavoniji 1883. godine

Izvor: Sršan, 1996.

Kao što je ranije navedeno, Osijek je do velike gospodarske krize 1873. godine imao određeni pomak, ali je nakon te krize nazadovao. Ipak, krajem 19. stoljeća, u gradu je razina gospodarske djelatnosti dignuta na zavidnu razinu, a to je postignuto razvojem tvornica u gradu osnovanih prije krize. Tako treba istaknuti osnivanje moderne tvornice žigica 1856. godine. Godine 1860. nastaje moderna tvornica za preradu koža. Na tradicijama pivarske manufakturne proizvodnje osnovana je moderna pivovara 1854. godine (koja posluje i danas). Nadalje, osnovana je i tvornica željeza, stakla i pokućstva Kaiser i Povišil. Nakon krize 1873., vodenice, po kojima je grad Osijek bio poznat zamijenjene su paromlinima, a po tome je Osijek konkurirao čak i Budimpešti. Nadalje, nakon krize se osnivaju i brojne obrtničke zadruge te su one postigle zavidna europska priznanja koja možemo vidjeti u njihovim memorandumima. 1861. godine osnovana je Prva osječka dionička štedionica, a već 1869. osniva se Slavonska komercijalna i eskomptna banka, a 1872. godine Slavonska središnja štedionica (Živaković-Kerže, 1999).

U gradu Osijeku poglavito se razvijala prerađivačka djelatnost, od prehrambene do drvno-prerađivačke. Godine 1890. broj obrtnika se popeo na 1060 (Sršan, 1996). Taj broj treba staviti u odnos s činjenicom da je grad u to vrijeme imao 21 547 stanovnika iz čega se može zaključiti da je svaki dvadeseti stanovnik bio obrtnik.

O visokom ekonomskom razvoju svjedoči i činjenica da se u gradu u tom razdoblju razvija velik broj radničkih, socijalnih, zdravstvenih, humanitarnih, prosvjetno-kulturnih i športskih udruga te klubova. To je dakako odraz pojave novog građanskog društva i potrebe da se profesionalno, socijalno i politički, prosvjetno i kulturno, pa i sportski pouče i udruženi zaštite svoje interese.

Sl. 2. Plan grada Osijeka iz 1893. godine

Izvor: Gaćina, Ivanković, 1996.

Na planu grada Osijeka iz 1893. godine uočava se nekoliko bitnih stvari (sl. 2). Prvo može se jasno uočiti tri urbana nukleusa koji će težiti svom povezivanju u jednu cjelinu – Gornji grad zapadno od Tvrđe, Tvrđu i istočno od nje - Donji grad. Zatim, evidentno je da je početni stadij razvoja grada Osijeka povezan uz desnu obalu rijeke Drave. Te treće, da su u gradu brojne i razne gospodarske djelatnosti koje su pobrojane ispod plana grada od strane autora.

Na kraju ovog dijela, za razdoblje iza 1848. godine može se reći da je bogato važnim događajima koji su usmjerili prostorni razvoj Osijeka prema modernom gradu. Prvo je bitna izgradnja željezničke pruge 1869. godine, zatim povlačenje vojne komande iz Tvrđe, te na kraju i zakon o zabrani građenja u prostoru oko Tvrđe čime se išlo u prilog ideji prostornog povezivanja tri urbana nukleusa (Gornji grad, Tvrđa, Donji grad) u jednu cjelinu (Sršan, 1996). Osim svega nabrojanog, u ovom razdoblju možemo vidjeti promjenu gospodarskog identiteta grada, kojeg će imati više od stotinu godina, a to je prelazak s poljoprivrednog i trgovačkog u industrijski i obrtnički grad.

Prilog 4.

Međuratno razdoblje

U međuraću, društveni i ekonomski razvoj grada prolazio je kroz različite faze. Uoči Prvog svjetskog rata 1914. godine u gradu Osijeku 25% industrijskog radništva bilo je zaposleno u 2 velika poduzeća – u tvornici žigica radilo je 317 radnika, a u novoj tvornici šećera (osnovanoj 1905.) radilo je 252 radnika (Sršan, 1996.). Osim njih, Anić (1970) spominje i tri tvornice većih kapaciteta, a to su tvornica sapuna Saponia, tvornica keksa Karolina i tvornica svile.

Netom nakon završetka Prvog svjetskog rata, uspostavom nove državne tvorevine, Države SHS, zatim Kraljevine SHS, te Kraljevine Jugoslavije (1929.), gospodarstvo grada Osijek doživjelo je kratkotrajnu stagnaciju. Početkom dvadesetih godina prošlog stoljeća, dobro ustrojeno gospodarstvo nije imalo problema priviknuti se na nove tržišne uvjete. Neke gospodarske grane, dakako da su osjetile gubitak ranijih tržišta, posebice izvoz svinja koji je bio usmjeren gotovo isključivo prema Austriji, no ipak, promjena državnih granica je pomogla drugim gospodarskim granama. Činjenica je i da u novonastaloj državi kvalitetno gospodarstvo na razini iz razdoblja Austro-Ugarske Monarhije u novim granicama nije imalo

pravu konkurenciju, pa stoga nije ni imalo problema s plasiranjem kvalitetnih proizvoda na tržište (Matić, 2006).

Razvoj u promatranom razdoblju može se analizirati na temelju prijave i odjava industrijskih poduzeća od 1921. do 1930. godine iz izvještaja Komore za trgovinu, obrt i industriju u Osijeku o općem gospodarskom stanju i privrednim prilikama na njenom području 1930. godine.

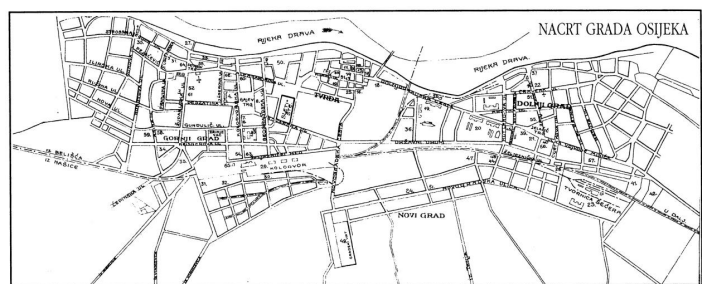
Tab. 1. Prijave i odjave industrijskih poduzeća od 1921. do 1930. u gradu Osijeku

Vrsta industrije	Prijave	Odjave
Opeka, crijep	16	2
Drvena	25	12
Kemijska	11	7
Metalska	17	4
Mlinarska	25	7
Pecare žeste	11	8
Tekstilna	17	8
Tiskare	9	2
Kože	6	4
Elektrotehnička	6	3
Ostalo	24	13
Ukupno	167	73

Izvor: Matić, 2006.

Grad Osijek je do početka gospodarske krize doživio snažan uzlet industrijske proizvodnje (tab. 1). Osim toga jasno je da je više nego dvostruko industrijskih poduzeća prijavljeno nego odjavljeno (Matić, 2006). Iz svega navedenog može se reći da je i u ovom razdoblju Osijek dodatno „doradio“ svoj identitet industrijskog grada.

Snažan ekonomski uzlet grada Osijeka zaustavljen je početkom tridesetih godina 20. stoljeća nastankom velike gospodarske krize. Tek krajem tridesetih godina gospodarstvo se počelo oporavljati, no skori početak Drugog svjetskog rata značio je novo razdoblje stagnacije gospodarstva, a takav intenzitet djelovanja zadržao se sve do pred kraj rata (Matić, 2006).

1. Anita škola	17. Pukovska okružna komanda	51. Tvornica žigica	51. Redarstvo
2. Nišaška škola	18. Kasarna vozačkog eskadrona	52. Tvornica cigaretnih tuljaka "Misa"	52. Sraštite Gräffig
3. Zuparijska zgrada	19. Kasarna gen. Jelačića	53. Tvornica strojeva i ljevaonica željeza	53. Sraštite Royal
4. Jigertova škola	20. Artileška kasarna kr. Petra I.	54. Tvornica koža	54. Sraštite Schueler
5. "Utrinja" kino	21. Preparatorija	55. Pivovara Seyer	55. Sraštite Mursa
6. Škola za trgovačku akademiju	22. Niša pučka škola dg.	56. Pivovara Bauer	56. Sraštite Tschernic
7. Židovska škola	23. Sečevana	57. Tvornica sapuna	57. Tvornica suhomestrate robe "Slavonija"
8. Kasarna prestolonasljednika Aleksandra	24. Niša pučka škola	58. Tvornica spirita i kvasca	58. Osječka tvornica suh. robe
9. Hranke u šlograd. ulici (gospodarska izdoba)	25. Podoficijski paviljon	59. Tvornica tufkala	59. Hrv. slav. gosp. društvo Agrikulturni zavod
10. Kr. velika realna gimnazija	26. Parobrodarsko pristanište dg.	60. Paromlin Union	60. Trgovačka komora
11. Kasarna generala Jelačića	27. Parobrodarsko pristanište gg.	61. Paromlin Karolina	61. Kazalište
12. Niša pučka škola (Tvrđa)	28. Kolodvor dg.	62. Paromlin na valjke	62. Jugoslavenska banka
13. Magistat	29. Kolodvor gg.	63. Tvornica keksa	63. Plićara
14. Kr. vel. gimnazija	30. Tvornica loza Papui	64. Tvornica spirita	64. Sraštite Central
15. Trgovačka kasarna	31. Kemijska tvornica	65. Vedaški klub Neptun	65. Kolodvor Slavanske podrovske željeznice
16. Neuther kasarna	32. Tvornica pokućstva Spingam i Kohn	66. Gradski vrt	66. Komanda mjesta
	33. Tvornica Poviščil	50. Pukovnijski vt	

Sl. 1. Nacrt grada Osijeka 1918. godine

Izvor: Sršan, S., 1996.

Grad Osijek je i dalje obuhvaćao područje kao i dosad – Gornji, Donji, Unutarnji (Tvrđu) i Novi grad, te mu je pridodano novonastalo prigradsko naselje – Industrijska četvrt (sl. 1). U promatranom razdoblju Industrijska četvrt počela se širiti južno od željezničke pruge Osijek-Đakovo sa željom da se grad počne širiti prema jugu, a ne kao dosad, samo uz rijeku Dravu (Sršan, 1996.). Središnji dio grada, Tvrđu, karakterizirali su neriješeni imovinsko-pravni odnosi između grada Osijeka i vojske u vezi vlasništva nad zemljištem te je ovdje stoga gradnja bila onemogućena. Navedeni razlozi rezultirali su jedinim mogućim smjerovima razvoja i širenja grada, a to su bili u smjeru istoka (prema Donjem gradu, oko Zelenog polja) ili prema jugu, preko željezničke pruge.

Zbog toga je, 1936. godine, usvojen Generalni katastarski plan općine grada Osijeka kojim je predviđena gradnja naselja između Industrijske četvrti i Novog grada, na prostoru današnjeg naselja Sjenjak. Osim toga predviđa se i izgradnja više naselja radničkih i malih stanova. Jedno takvo planirano je na prostoru današnjeg naselja Jug, južno od Divaltove ulice. Cilj takvih naselja bio je osigurati egzistencijalni minimum stanovanja što većem broju radnika i činovnika (Jukić, Pegan, 2006).

Do Prvog svjetskog rata grad Osijek imao je neke od najvećih tvornica jugoistoka Europe, no te su tvornice nastale uglavnom prije 1918. godine, pa između dva svjetska rata ulaze u gospodarsku krizu i gube korak s prijašnjim razvitkom. Najčešća je situacija kod tadašnjih osječkih tvornica da ili odlaze u bankrot ili smanjuju proizvodnju i broj radnika. Tvornica žigica, tvornica lana, tekstilna industrija, svilana, tvornica četaka, kožara, plinara, ljevaonica željeza i tvornica strojeva, pivovara i mnoge druge, u ovom razdoblju, ovako nabrojane zvuče vrlo dobro, ali sve zajedno ih karakterizira nezdravo gospodarenje i slabija proizvodnja.

Ukupan broj obrtnika je 1500, ali poslije 1930-ih godina i taj broj se smanjuje. Također to je i relativno smanjenje u odnosu s brojem stanovnika za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, s obzirom na to da se u tih četrdeset godina broj stanovnika Osijeka udvostručio.

U Osijeku poglavito nazaduje mlinarska industrija, tvornice pokućstva, lana i ostale, zatim trgovina svinjama i žitaricama, a razlozi tome su promjena granica.

Osječki sajmovi, po kojima je grad bio poznat, između dva svjetska rata, održavali su se povremeno, ali im se nazire kraj krajem 20-ih i početkom 30-ih godina dvadesetog stoljeća kada nastupa nova gospodarska kriza koja je gotovo uništila osječko gospodarstvo.

Također, činjenica je da su cestovni, željeznički i vodeni prometni pravci zastarjeli jer se većina radova koji kao posljedicu imaju proširenje i modernizaciju bivaju izvođeni u Srbiji. Jedini modernizacijski projekt koji je grad uspio vlastitim sredstvima, uz zajam, provesti bio je 1926. godine, a odnosio se na podizanje elektrane i elektrificiranje tramvaja u dužini od 9 km, ali ti su dugovi mučili grad sve do 1940., pa su tako stale i sve druge investicije (Sršan, 1996).

Gospodarski, kulturno i društveno oslabljeni Osijek ulazi u Drugi svjetski rat. Rezultat rata na prostoru Osijeka je gospodarstvo koje se ne može oporaviti zbog ratnih prilika, pad broja stanovnika, posebice Nijemaca, zbog straha od osвете komunističke vlasti i vojske (Sršan, 1996). O broju Nijemaca u Osijeku govori činjenica da je sjedište Njemačke Narodne Skupine bilo upravo u Osijeku (Geiger, 1991). Pred sam kraj rata, 1944. i 1945. godine grad Osijek je bio meta niza zračnih napada savezničkih snaga koji su kao rezultat polučili brojne razorene objekte (škola u Donjem gradu, brojne tvornice...) (Sršan, 1996).

Osijek je 14. travnja 1945. oslobođen od fašističkih sila, a slom fašizma rezultirao je nastankom nove države i društvenog uređenja u kojem se našao grad Osijek, a to je Federativna Narodna Republika Jugoslavija s komunističkim društvenim uređenjem.

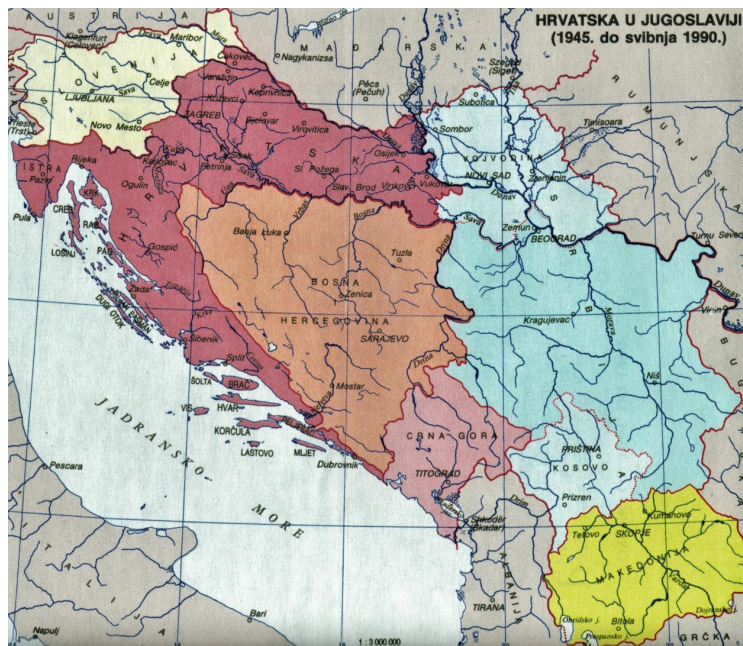
Iako je grad u ovom razdoblju zadesila teška sudbina koja se reflektirala kao posljedica velike ekonomske krize koja je prethodila Drugom svjetskom ratu, može se zaključiti kako je grad ipak uspio očuvati svoj identitet industrijskog grada.

Prilog 5.

Socijalističko razdoblje

Nakon sloma fašističkih vlasti u travnju 1945. godine, Hrvatska i Osijek dolaze u sastav Federativne Narodne Republike Jugoslavije (sl. 1). U novonastaloj državi vlast su preuzeli komunisti, a zbog raznih političkih razloga izmijenjena je demografska struktura

grada. Neki su stradali u ratu, doku su neki, kao na primjer Nijemci, ali i Hrvati, morali napustiti grad.

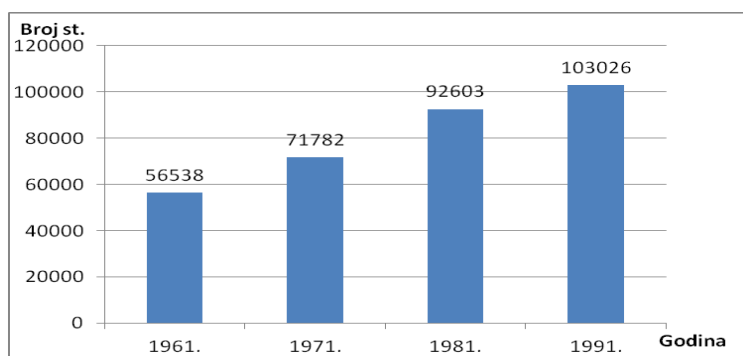
Sl. 1. Hrvatska u FNR Jugoslaviji

Izvor: Sršan, 2005.

Od 1945. do 1990. godine grad Osijek karakterizira povećanje broja stanovništva, ali i objekata, a samim time i funkcija koje se ističu kao tzv. „pull-faktori“. Za razvoj grada u ovom razdoblju bitno je istaknuti osnivanje Sveučilišta u Osijeku 1975. godine. Također, povećanje broja stanovnika uvjetovalo je gradnju brojnih srednjih škola i drugih kulturnih objekata. Što se tiče industrije i prometa, oni se počinju značajnije razvijati nakon 70-ih godina dvadesetog stoljeća (Sršan, 2005).

Stanje osječke industrije u tom takozvanom realsocijalističkom razdoblju Singer (1998) je opisala s nekoliko pozitivnih napomena. Prva je da prostor Osijeka obiluje prirodnim resursima kao što su šume, vode i poljoprivredna zemljišta. Zatim, da prevladavajuće grane industrije, kao što su prehrambena, drvna, kožarska i druge, temelje svoje djelovanje na poduzećima koja imaju veliku tradiciju i naslijeđe. Takva industrija u početku realsocijalističkog razdoblja imala je iznadprosječnu tendenciju ekonomskog razvoja, a nakon toga je uslijedio pad po kriteriju gospodarskog rasta te opće razvijenosti i efikasnosti. I posljednje rečeno, odnosi se na pozitivan migracijski saldo koji grad Osijek ima u promatranom razdoblju, a on je posljedica ekonomskog rasta koji prati priljev stanovništva iz drugih područja Hrvatske (sl. 2). Sršan (2005) pozitivan migracijski saldo u gradu Osijeku tumači kao posljedicu nepovoljnog stanja na selu, te da oni, nezadovoljni situacijom hrle u

grad gdje se stvara takozvana radnička klasa. I Singer (1998) i Sršan (2005) slažu se da Osijek, u ovom razdoblju razvija imidž industrijskog grada.

Sl. 2. Kretanje broja stanovnika u gradu Osijeku 1961.-1991. godine

Izvor: Naselja i stanovništvo, 2005., www.dzs.hr (26.2.2019.)

Industrija u ovom razdoblju počinje sa svojom modernizacijom, a brojne tvornice postaju okosnice ekonomskog zamaha grada Osijeka. Za primjer, osječka šećerana u razdoblju od 1953. do 1974. godine je povećala kapacitet rada na šećernoj repi, kao resursu za primarnu djelatnost ove tvornice – proizvodnju šećera, za čak 200%. (URL-2). Proširenje kapaciteta doživljava i Tvornica mlijeka u prahu 1951. godine. Tvornica je izgrađena pomoću državnog novca i donacije UNICEF-a kako bi okolici isporučivala mlijeko u osušenom obliku, dok je gradu Osijeku isporučivala „originalno i garantirano zdravo, pasterizirano“ mlijeko. Kapacitet tvornice bio je 15 000 litara u suhom obliku i 30 000 konzumnog mlijeka na dan (Butraković, 1953). Nadalje, 1953. godine dolazi i do osnutka nove Tvornice šećera i kandita na prostoru stare tvornice, a dolazi i do primjetnog i značajnijeg razvoja „Saponije“, tvornice žigica „Drava“, „Analita“, „Nivete“ i drugih (Mažuran, 1996).

Što se tiče trgovine, ona se u godinama nakon Drugog svjetskog rata odvijala u posebnim uvjetima. Do 1953. vrlo je malo artikala bilo u slobodnoj prodaji. Ponuda robe bila je niska zbog slabe domaće proizvodnje, a uvoza gotovo da nije bilo. U prilog tezi o slabom uvozu ide i blokada Jugoslavije od strane istočnog bloka od 1948. do 1958. godine, a u nešto kraćem razdoblju i od zapadnog bloka država. Nadalje, u promatranom razdoblju ukinut je u trgovini, kao i u drugim djelatnostima, privatni sektor. Tek 1977. godine je omogućeno otvaranje privatnih trgovačkih radnji. U Osijeku je prva privatna trgovačka radnja otvorena 1978. godine, a devet godina kasnije, 1987., grad Osijek brojio je 62 privatne trgovačke radnje.

U poslijeratnom razdoblju dolazi do promjena u strukturi trgovine u odnosu na predratno razdoblje. Povećava se broj specijaliziranih radnji, samoposluga i robnih kuća.

Formiraju se trgovačka poduzeća koja su imala velik broj prodavaonica u samom gradu, a i izvan grada u okolnim mjestima. Primjer takve organizacije je OTP – Opće trgovačko poduzeće Osijek, koje je kasnije ušlo u sastav IPK Osijek. Osijek je 1985. godine imao 22 trgovačka poduzeća te 566 prodavaonica.

Javlja se i industrijske prodavaonice, koje čine još jedan, novi organizacijski oblik trgovine. U Osijeku su postojale prodavaonice osječkih tvornica: „Slavonije“ IMK, „Mobilije“ Osijek, „Obuča“ Osijek, „Slobode“ Osijek, industrije IPK Osijek, kao i brojnih tvornica iz Hrvatske i drugih republika bivše Jugoslavije. Do 1965. godine u Osijeku je bila samo jedna robna kuća, „Na-Ma“ Osijek, a već 1990. godine bilo ih je četiri. Robnu kuću Supermarket (u kojoj se trgovačka djelatnost odvija i danas) tako su izgradili i držali trgovačka poduzeća „Emona“ i „Modna hiža“ iz Slovenije.

O stupnju razvijenosti grada Osijeka govori i podatak da je od ukupnog stanovništva 1971. godine 44,2 % bilo aktivno, od čega se samo 16,5 % bavilo poljoprivredom. Broj zaposlenog stanovništva u društvenom sektoru 1977. godine iznosio je 53 882, od čega 84,1 % u privrednim djelatnostima. Grad Osijek je te godine imao 33,7 zaposlenih na 100 stanovnika, što predstavlja najveću zaposlenost tadašnjeg stanovništva u regiji i iznadprosječnu u tadašnjoj SR Hrvatskoj. Tadašnja općina Osijek ostvarivala je 2 480 američkih dolara narodnog dohotka po stanovniku i prema tome je bila najrazvijenija općina u Slavoniji i iznadprosječna općina u SR Hrvatskoj. Okosnica razvoja općine Osijek bila je industrija koja je činila 37,4 % od ukupne privrede. U gradu Osijeku postojala su postrojenja koja su proizvodila poljoprivredne strojeve, kade, sanitarne uređaje, zaštitnu opremu, sredstva za pranje i čišćenje, kozmetičke preparate, proizvode od plastičnih masa, žigice, tkanine, kožu, šećer, bombone, slatkiše, čokolade, pivo, mlijeko u prahu, namještaj, obuću, knjige, itd.

Najpoznatije tvornice bile su Tvornica šećera i kandita, Tvornica mlijeka, Tvornica stočne hrane, „Žito-Slavonija“, „Frigis“, pivovara, OLT – Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva, „Standard“ – metalna industrija, „Kovinar“ Osijek, „Elektroosijek“, „Saponia“, „Sloboda“ tvornica keksa, „Analit“, „Elos“, Mobilija „Ivo Marinković“, „Opeka“, Industrija modne konfekcije „Slavonija“, „Svilana“ Osijek, Tekos, „I. Maj“ Osijek, „Mara“, Tvornica kožne obuće „Obuća“, LIO, Tvornica žigica „Drava“, Tvornica kože, Tvornica obuće, „Panonija“, „Autoreparatura“, „Auto-Slavonija“, „Poljotehnika“, „Gradnja“, „Tehnika-beton“, Slavonijatekstil“, „Litokarton“, „Štampa“ i druge. Osim velikih tvornica, grad Osijek je, 1977. godine, imao 644 samostalnih zanatskih radnji. Drugi po broju zanatskih radnji u Slavoniji bio je Slavonski Brod s 567 radnji, te iza njega Vinkovci s 393, po čemu

možemo zaključiti da je i prema ovom podatku grad Osijek prednjačio u razvoju (Divjak, 1980).

U ovom razdoblju dolazi i do povećanja u tercijarnim djelatnostima grada Osijeka. U Osijeku je 1965. godine bilo 68 ugostiteljskih organizacija društvenog sektora, a 1988. godine bilo ih je 265. Ovakav stupanj razvoj ugostiteljstva, kao što je u gradu Osijeku, karakterističan je za kontinentalne gradove bez značajnije razvijenog turizma (Đidara, 1998).

Zaključak je kako je ovo promatrano razdoblje moguće okarakterizirati zlatnim dobom osječke industrije jer doživljava najveći porast.

Prilog 6.

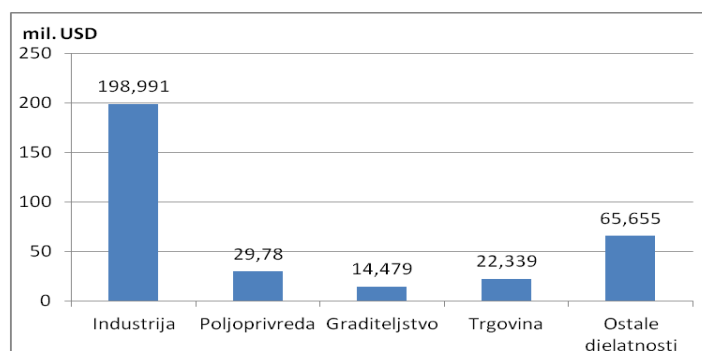
Razdoblje tržišnog gospodarstva

Dana 25. lipnja 1991. godine, odlukom Sabora, Hrvatska započinje proces razdruživanja s ostalim republikama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koji će biti formaliziran odlukom Sabora o proglašenju neovisnosti 8. listopada 1991. godine. Grad Osijek u Domovinskom ratu zatekla je sudbina da se našao na prostoru koji je bio dio srpskih teritorijalnih pretenzija, te je kao i većina gradova u Istočnoj Slavoniji pretrpio brojne zračne napade i razaranja, a to se apsolutno negativno odrazilo kako na društvo, tako i na ekonomiju (Klemenčić, 1993). Obilježja razaranja grada Osijeka su gotovo svakodnevna i jaka granatiranja grada koja su prouzročile veliku štetu (Molnar, 2008). U svom ratnom dnevniku Franjo Molnar navodi točne datume bombardiranja zgrada Saponije, Nivete, Srednjoškolskog centra, Gradnje, Litokartona, OLT-a i drugih što to i potvrđuje.

U razdoblju od 1991. godine do 2011. godine, grad Osijek bilježi smanjenje broja stanovnika sa 104 761 na 84 104 stanovnika što ukazuje na činjenicu da je Domovinski rat bio jedan od prijelomnih trenutaka u razvoju grada.

Domovinski rat je događaj iz prošlosti na razini Republike Hrvatske koji joj je uzrokovao velike materijalne i nematerijalne gubitke. Ratna šteta procijenjena je na oko 37,4 milijardi američkih dolara, a smatra se da je ubijeno ili nestalo preko 20 000 ljudi, te da je više od 30 000 ljudi pretrpjelo neki oblik oštećenja zdravlja. Podaci ukazuju na podatak da je na prostoru istočne Hrvatske poginulo ukupno 7957 hrvatskih branitelja i civila što je više od trećine ukupnih žrtava iz čega se može zaključiti da je istok Hrvatske pretrpio najveće gubitke. Šteta je još veća kad se uzme u obzir da je od ukupnog broja stradalih 84,5% u dobnoj skupini od 18 do 45 godina, odnosno u najproduktivnijim godinama života (Miškulin i dr., 2016).

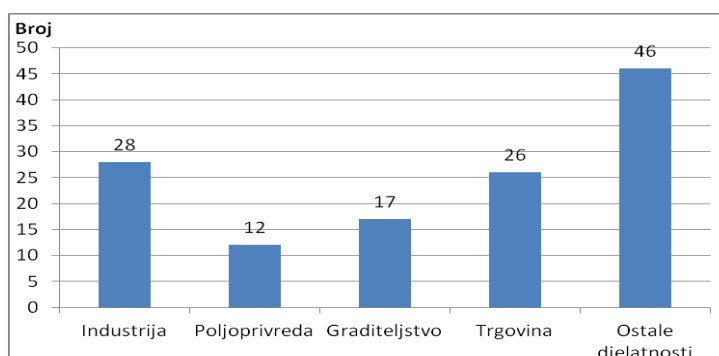
Od svih gospodarskih djelatnosti u gradu Osijeku najznačajniju štetu pretrpjela je industrija. Procjenjuje se da je oštećena za oko dvjesto milijuna američkih dolara (sl. 1). Više od 70 % utvrđene ratne odštete odnosi se na samo naselje Osijek. Tri istočna prigradska naselja, Sarvaš, Nemetin i Tenja, su i teže stradala u ratu, ali nisu imala toliko značajne tvrtke.

Sl. 1. Procjena izravne ratne štete u gospodarskim djelatnostima u američkim dolarima u Osijeku

Izvor: Pavičić, 2009.

Kada govorimo o broju tvrtki koje su osjetile izravnu štetu kao produkt rata, među njima također prednjače industrijska postrojenja (sl. 2). O razini štete svjedoči podatak da su najveću štetu u gradu Osijeku pretrpjele tvrtke Saponia i IPK Osijek, a one se nalaze među osam najoštećenijih tvrtki u Republici Hrvatskoj (Pavičić, 2009)

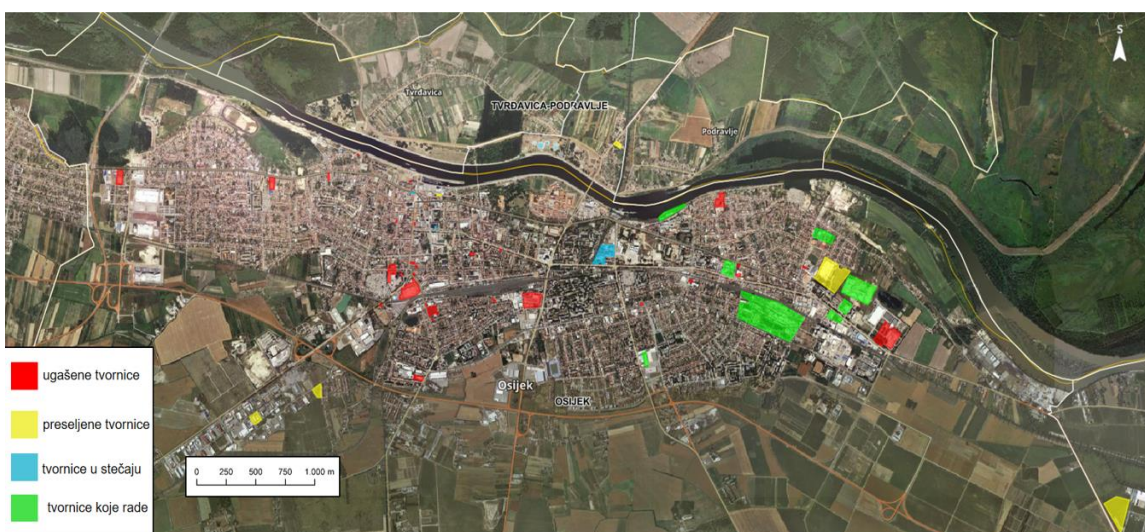
Sl. 2. Broj tvrtki izravno oštećenih u Domovinskom ratu prema gospodarskim djelatnostima u Osijeku

Izvor: Pavičić, 2009.

Osim ratnih događanja, u promatranom razdoblju nužno je istaknuti i promjene u društveno-ekonomskom uređenju, odnosno prelazak iz pretežito socijalističkog planskog gospodarstva u tržišno kapitalističko gospodarstvo. Nadalje, promjena granica države unutar koje se nalazi grad Osijek utjecala je na smanjenje gravitacijskog područja koje je umanjeno

za prostor Vojvodine u Srbiji i dio Bosne i Hercegovine. Na gospodarstvo je zasigurno utjecala i činjenica da je Osijek, do ranije spomenute mirne reintegracije 1998. godine bio odsječen od okolice i našao se na „periferiji periferije“, a prva crta obrane bila je na samom ulazu u grad te su prigradska naselja grada Osijeka bila pod okupacijom sedam godina. U tim ratnim i poratnim uvjetima grad Osijek imao je samo cestovne i željezničke veze sa zapadom države. Rezultat toga je cijelo jedno desetljeće u kojem se grad nije razvijao nego nazadovao. Na sve ranije navedeno, osim raznih razaranja s izravnim i neizravnim posljedicama, na gospodarstvo se negativno odrazila loše izvedena privatizacija koja je dodatno nepovratno oštetila do tad već gotovo uništeno gospodarstvo. Gubitcima je pridonijelo i gubljenje tržišta prostora bivše Jugoslavije. Osijek se od druge polovine razvijao kao industrijski grad, a taj razvoj završen je krajem početkom 21. stoljeća kada se Osijek neočekivano transformirao iz industrijskog grada u trgovačko središte. Potvrda procesa transformacije leži u činjenici da su brojne zgrade u kojima su bila smještena postrojenja doživjeli funkcionalnu prenamjenu. Tako na primjer prostor tvornice LIO ustupa svoje mjesto trgovinskim poduzećima Kaufland i Pet centar, zatim Mobilia postaje Interspar i Bijelić Co, u prostoru Tekos-a se otvaraju Plodine i tako dalje (Njegač i dr., 2010).

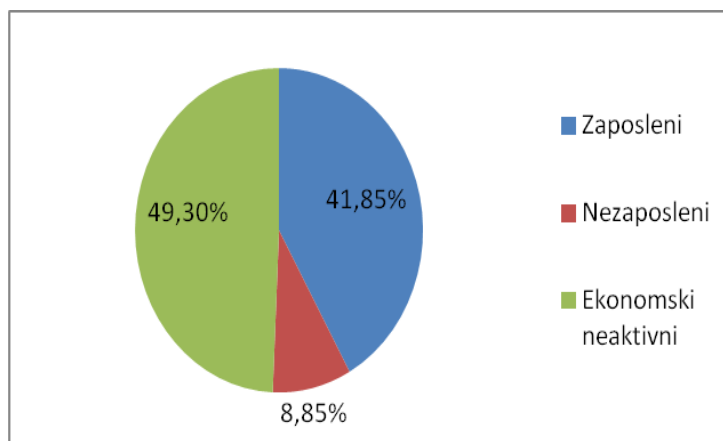
Pavičić (2009) tvrdi da je 1990., netom prije ratnih zbivanja, u Osijeku u industriji bilo zaposleno 23 381 osoba, dok je 2007. taj broj spao na samo 6 438. Za usporedbu u građevinarstvu je 1990. bilo 5 820 zaposlenih, a u 2007. 4 568. U trgovini se broj zaposlenih čak i povećao u promatranom razdoblju sa 7 287 na 8 439 zaposlenih. Zaključak je kako je industrija doživjela najveći pad. U promatranom razdoblju, industrija je spala praktički na jednu četvrtinu razine koju je imala 1990. godine. Pad industrije potpuno se poklapa s padom broja stanovnika, pa potvrđuje tezu o povezanosti demografskih i ekonomskih procesa.

Sl. 3. Prikaz proizvodnih poduzeća koja su poslovala u Osijeku 1980. godine

Izradio: Mislav Zemljak

U Gradu Osijeku, 2011. godine, ukupno je bilo 92 722 stanovnika koji su stariji od 15 godina, te se ne ubrajaju u kontingent osoba nedoraslih za rad. Od tog broja gotovo polovina otpada na ekonomski neaktivno stanovništvo. Porazno zvuči podatak da je zaposleno samo dvije petine stanovništva. Ostatak se odnosi na one stanovnike koji su nezaposleni (sl. 4).

Sl. 4. Udio stanovništva Grada Osijeka staro 15 i više godina prema aktivnosti 2011. godine

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011., www.dzs.hr (22.7.2019.)